Ногоон хөгжлийн төлөө

MONGOLIAN ECONOMY

Монголын эдийн засаг, санхүү, бизнесийн сэтгүүл 2013. 02 сар. №02 (036) www.mongolianeconomy.mn

Дулаанхааны эвэр нум

Дундаж давхарга гэж хэн бэ?

УЛС ТӨРИЙН САВЛАГААГ БИЗНЕСИЙН ОРЧНООС ХАЛМААР БАЙНА

ТҮМЭН ХИШИГТЭН

ЗАХИАЛГА ЭХЭЛЛЭЭ

Монгол хүний хийморь, бахдал, эр зоригийн шүтээн Их эзэн Чингис хааны олон мянган цэргүүдээс тэсвэр хатуужил, байлдах ур чадвар, үнэнч сэтгэлээрээ шилэгдэн сонгогдсон түмэн хишигтэн баатрын нэг болж өөрийн эсвэл хүндлэн хайрлаж явдаг эрхэм хүнийхээ үйл хэрэг, нэр алдрыг үеийн үед, ур хойчдоо үүрд мөнхлөн үлдээх боломжийг ТҮМЭН ХИШИГТЭН төсөл та бүхэнд олгож байна.
"Түмэн Хишигтэн"түүхэн соёл, амралтын цогцолборт байрлах түмэн хишигтэн цэргийн их аяны цуваа нь дараах бүтэцтэй байх юм.

Манлай хишигтэн
- Зүүн гарын манлай хишигтэн
- Манлай хишигтэн
- Баруун гарын манлай хишигтэн

Их гол хишигтэн
- Зүүн гарын их гол хишигтэн
- Их гол хишигтэн
- Баруун гарын их гол хишигтэн

Цагдуул хишигтэн
- Зүүн гарын цагдуул хишигтэн
- Цагдуул хишигтэн
- Баруун гарын цагдуул хишигтэн

гэсэн үндсэн 9 хэсгээс бүрдэнэ. Дээрх 9 хишигтэн баатрын хувцас хэрэглэл, морины тоноглол, зэр зэвсэг тус бүр ялгаатай байх бөгөөд бид 2 жилийн хугацаанд судалгаа, шинжилгээ хийсний үр дүнд уг загваруудыг урласан.

Эрхэм та ТҮМЭН ХИШИГТЭН төсөлд дээрх 9 загвараас сонгон хишигтэн баатрын дүрийг эзэмших байдлаар оролцох юм. Ингэснээр та болон таны ойр дотны эрхэм хүмүүн Их хааны гол хүч болох эрэлхэг түмэн дайчдын нэг болон мөнхрөх юм.

ТҮМЭН ХИШИГТЭН төсөл албан ёсоор захиалга авч эхэлсэн бөгөөд эрхэм Танд болон таны ойр дотны хүмүүст тэргүүн эгнээний * 888 * байршлыг санал болгож байна.

ТҮМЭН ХИШИГТЭН төсөлд төр, нийгэм, соёл, урлагийн нэрт зүтгэлтнүүд өөрийн хувь нэмрээ оруулаад байна. Тухайлбал:

- МУ-ын хөдөлмөрийн баатар, гавъяат тамирчин, мэргэжлийн сумогийн 68 дахь их аварга Асашорюү Д.Дагвадорж
- МУ-ын хөдөлмөрийн баатар, гавъяат тамирчин, олимпын анхны хос медальт Н.Түвшинбаяр
- МУ-ын хөдөлмөрийн баатар, гавъяат тамирчин Х.Цагаанбаатар
- МУ-ын ардын жүжигчин П.Цэрэндагва гэх мэт энэ цагийн хишигтэн баатрууд дүрээ мөнхлөөд байна.

ЭРХЭМ ТАНД Ч ЭНЭ БОЛОМЖ НЭЭЛТТЭЙ

Таны захиалга өгөх утас:
888-10000, 11-326172

Маркетингийн алба:
89099100, 89099106, 89099109, 89099111, 89099113

вэб: www.tumenkhishigten.mn

и-майл: contact@tumenkhishigten.mn

Манлай хишигтэн

Зүүн гарын манлай хишигтэн

Манлай хишигтэн

Баруун гарын манлай хишигтэн

Түмэн хишигтэн Манлай баатрууд нь дайсанд гэнэтийн цохилт өгч няцаах, гол хүчээ иртэл саатуулан барих, дайсны бөөгнөрсөн цул хүчийг сарниах, гол хүч хүртэл хуурмагаар ухарсаар дайснаа тал талаас нь бүслэн хаах, тойрч цохих үүрэгтэй байжээ.

Их гол хишигтэн

Зүүн гарын их гол хишигтэн

Их гол хишигтэн

Баруун гарын их гол хишигтэн

Манлай цэргийн ард буюу цувааны төвд байрлах их гол хэсгийн баатрууд нь тулаанд хамгийн хүчтэй, шийдвэрлэх цохилтыг өгөх үүрэгтэй байв. Чингис хаан цэргийн хүчээ их гол хэсгээс удирдах бөгөөд энэ хэсэгт дайны дөрвөн хөлт Хар Сүлд байрладаг байжээ.

Цагдуул хишигтэн

Зүүн гарын цагдуул хишигтэн

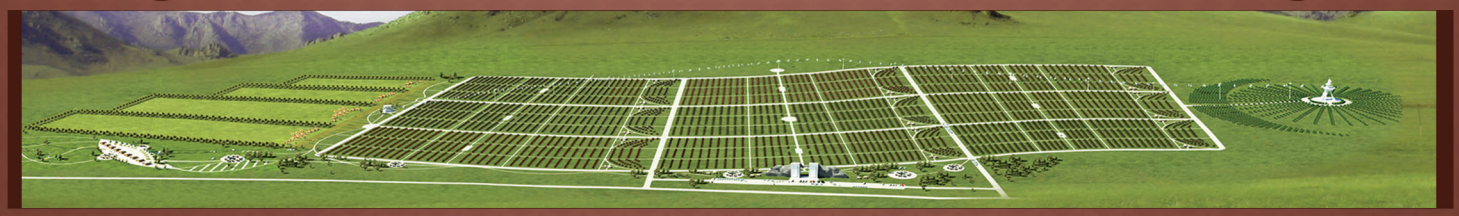
Цагдуул хишигтэн

Баруун гарын цагдуул хишигтэн

Цувааны хойно байрлах цагдуул хишигтэн нь цувааны араас дайран ирэх дайсныг илрүүлэх, дайралтыг таслан цохих үүрэгтэй байжээ. Энэ тохиолдолд цагдуул хишигтэн нь манлай болон их гол хишигтэнтэй ижил үүрэг гүйцэтгэдэг байлаа.

Түмэн хишигтэн баатрын их аяны цуваа нь түүхэн баримтанд тулгуурлагдсан бөгөөд төрийн далбаа намирч буй агуулгатай байх юм.

WORLD TRADE CENTER ULAANBAATAR

MISHEEL GROUP
EXPO · FURNITURE · BUSINESS PARK

САНХҮҮГИЙН ЗОХИЦУУЛАХ ХОРОО

MONGOLIAN STOCK EXCHANGE
МОНГОЛЫН ХӨРӨНГИЙН БИРЖ

OXFORD BUSINESS GROUP

FINANCE MONGOLIA 2013

МИШЭЭЛ ЭКСПО 2013.2.22-24

САНХҮҮГИЙН АНХДУГААР ҮЗЭСГЭЛЭН, СУРГАЛТ СЕМИНАР

САНХҮҮГИЙН БҮХ ХЭРЭГЦЭЭГ НЭГ ДОРООС

- БҮХ ТӨРЛИЙН ЗЭЭЛ
- ӨНДӨР ХҮҮТЭЙ ХАДГАЛАМЖ
- ЖОЛООЧИЙН ХАРИУЦЛАГА
- ТЭЭВРИЙН ХЭРЭГСЛИЙН ДААТГАЛ
- ХҮҮХДИЙН МӨНГӨ
- ХУВЬЦААНЫ ДАНС НЭЭХ ...

ҮНЭТ ЦААСНЫ ЗАХ ЗЭЭЛИЙН ҮНЭ ТӨЛБӨРГҮЙ СУРГАЛТ

2.23-нд
11:00-18:00

www.financemongolia.com

70111533, 95950811

WWW.UBGUIDE.MN
ОЛОТ АМЖИЛТЫГ ОЙРТУУЛАХ ХӨТӨЧ

ULAANBAATAR GUIDE SYSTEM

ФЛАЙБҮҮК ХХК

Ирж буй 17-р жарны усан Могой жилийг тохиолдуулан "Флай бүүк" ХХК-н зүгээс хамтран ажиллаж албан байгууллагуудаа болоод Улаанбаатар хотод системийн нийт хэрэглэгч нартаа сар шинийн баярын мэндийг дэвшүүлье!

Энэхүү Могой жилийн хаврын адаг сараас эхлэн Улаанбаатар хотын ирэн буй өөрийн хайж буй албан байгууллага болоод хувиараа бизнес эрхлэгчдийн мэдээллийг хүссэн газраасаа хүндрэлгүй авах, тэдгээртэй холбогдох, байгууллагуудын хөнгөлөлт урамшуулалуудын мэдээллийг харах гээд хайлтын системдээ томоохон өөрчлөлтүүдийг хийж нийгэмд нэвтрүүлэхээр зэхэж буйгаа дуулгахад таатай байна.

Нийслэл Улаанбаатар хотын ирэн буй мэдээлэлжсэн нийгмийн төлөө бидэнтэй үргэлж хамт гэдэг итгэж байна.

2013

Таны ололт амжилтыг ойртуулах хөтөч

Сар шинэдээ сайхан шинэлээрэй!

Нөгөөн хөгжлийн төлөө

MONGOLIAN ECONOMY

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАГЧ, ЭРХЛЭГЧ:
Д.Бэхбаяр /9999-4248/

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАГЧ, ОРЛОГЧ ЭРХЛЭГЧ:
И.Отгонжаргал /8800-6228/

ХАРИУЦЛАГАТАЙ НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА
Б.Энхмарт

АНГЛИ ХЭЛНИЙ РЕДАКТОР: Теренс Эдвардс

СЭТГҮҮЛЧИД:
Б.Баяртогтох
Б.Энхцэцэг
Э.Зоригт
Б.Уганбаяр
Х.Хулан
Б.Үүрийнтуяа

ОРЧУУЛАГЧ:
Ж.Түмэнбаяр
Б.Заяа

ДИЗАЙНЕР, ВЭБ МАСТЕР: Ш.Оюундарь
ПРОГРАММИСТ: Б.Лхагвачулуун
МАРКЕТИНГИЙН МЕНЕЖЕР: Д.Барианжав /8880-0825/
Д.Баттулга /9902-2279/
Б.Энхцэцэг /9901-5476/
БОРЛУУЛАЛТЫН МЕНЕЖЕР: С.Цэнд-Аюуш /8870-3633/

"ECONOMY" ТВ СТУДИ

ЗУРАГЛААЧ: Ц.Бат-Отгон
ГРАФИК ДИЗАЙН Г.Буянбаатар

ХАЯГ:
Улаанбаатар, ЧД IV хороо,
Анкарагийн гудамж-23 Тод Тауэр-604 тоот

15160 Улаанбаатар, Төв шуудан, ш/ х-2762
www.mongolianeconomy.mn
info@mongolianeconomy.mn

УТАС/ФАКС: 976 - 7011 5476

БОРЛУУЛАХ ЦЭГҮҮД:
"Интер ном"
"Цэцэг төв"
"Минж плаза"
"Алтантүлхүүр" номын дэлгүүр
"Номин" супермаркетийн бүх салбар
"Макс" супермаркетийн бүх салбар
"Преско" супермаркет
BTSI супермаркет
"Аз орчлон" номын дэлгүүр
"Билэг" их дэлгүүрийн номын тасаг
"Гранд Плаза" дахь супермаркет
"Мир" номын дэлгүүрийн
"Grand plaza"
"Metro mall"
"Sky" супермаркет
"Улаанбаатар" их дэлгүүр дэх салбар
"Max mall" салбарууд

"Улаанбаатар принт" ХХК-д хэвлэв
www.ubprint.mn

MONGOLIAN ECONOMY
ОНЛАЙН ЗАХИАЛГА

www.mongolianeconomy.mn

Бизнес ямар байна вэ

Ийм асуултыг бизнесмэнүүдээс сонирхохоор “За яах вэ дээ л. Бизнесийн орчин сайн биш байна. Дотоод, гадаадын бизнес эрхлэгчид, гаднын хөрөнгө оруулагчдад хамгийн чухал нь хууль эрх зүйн орчин тогтвортой, тодорхой байх....10

Дулаанхааны эвэр нум

“Made in Mongolia” булангийн нийтлэлээ Сэлэнгэ аймгийн Шаамар сумын Дулаанхаан тосгоны “Хөвчит нум” ХХК-ийн зөвлөх Ж.Сүхбаатар, түүний хүү нум сум урлаач С.Болдбаатар нартай уулзаж бэлтгэснээ хүргэж байна...24

75

Их зөгнөөч Нострадамус “Төмөр могой дэлхийг орооно” хэмээн зүүдний тайлалдаа дурдсан байдаг. Европоос эхтэй төмөр замын сүлжээ хүмүүний амьдралын нэгэн хэсэг болсоор даруй 500 гаруй жилийг үджээ...34

Дундаж давхарга гэж хэн бэ?

Дундаж давхаргын ажлын байрны нөхцөл, баталгаат байдал, аюулгүй байдалд анхаарах шаардлагатай байна...38

БИЗНЕС

10 Бизнес ямар байна вэ
12 Улс төрийн савлагааг бизнесийн орчноос халмаар байна
24 Дулаанхааны эвэр нум
27 Эдийн засгаа НӨАТ-ийн аюулаас аварцгаая
28 Эрсдэл ба үнэлэмж

ЭДИЙН ЗАСАГ

30 Өрхийн төсөв
34 75
35 Хятадад үйлдвэрлэв 2
36 Лиценз хуулийг тунгалаг байлгаж чадах уу
38 Дундаж давхарга гэж хэн бэ?

Ì Î Í Ã Î Ë

Эрчим хүч

Монгол, Японы Засгийн газар эрчим хүчний салбарт хамтран ажиллаж, манай улсын эрчим хүчний салбарыг олон улсын жишигт хүргэхээр гэрээг үзэглэлээ. Түншлэлийн хүрээнд Японы тал Монгол Улстай хүлэмжийн хийг бууруулах, байгальд ээлтэй технологи нэвтрүүлэх, дэлхийн дулаарлыг сааруулахад тодорхой хувь нэмэр оруулах төсөл хэрэгжүүлэх юм. Одоогоор эрчим хүчний хангамжын салбарт хүлэмжийн хийн ялгаралтыг бууруулахад шаардлагатай технологийн судалгааг талууд хийж байна.

Аялал жуулчлал

Дэлхийн зэрлэг байгалийн сан Монголын ирвэс, аргаль тэргүүтэй ховордсон амьтдын бэлчээр нутгийг дайруулан эко аялал жуулчлалын маршрут бий болгохоор

болжээ. Энэ нь хулгайн анг таслан зогсооох, зэрлэг ан амьтдаа хамгаалахад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, түүнчлэн нутгийн иргэдийн өрхийн орлогыг дээшлүүлэх зорилготой. Эко маршрутыг энэ онд нээхээр төлөвлөж байгаа бөгөөд Монголын баруун хэсэг Оросын хилтэй залгаа бүс нутгийг хамрах юм.

Гадаад худалдаа

Манай улсын нийт экспортын 82 хувийг ашигт малтмалын бүтээгдэхүүн эзэлж байна. Харин ашигт малтмалын экспортын 90 хувийг чулуун нүүрс, зэсийн баяжмал, төмрийн хүдэр, боловсруулаагүй нефть эзэлжээ. Нийт ашигт малтмалын экспорт өнгөрсөн онд 339 сая ам.доллараар буурч голлох бүтээгдэхүүн зэсийн баяжмалын экспорт 13, чулуун нүүрсний экспорт 17 хувиар тус тус буурчээ.

Хөдөө аж ахуй

Энэ оны төсвийн хөрөнгө оруулалтын багцад хөдөө аж ахуйн бирж байгуулахаар таван тэрбум төгрөг тусган баталлаа. Эхний ээлжинд “Хөдөө аж ахуйн бирж” төрийн өмчит компани байгуулан, хөдөө аж ахуйн биржийн үйл ажиллагааг туршилтаар явуулах аж. Бирж байгуулахад төрөөс нэмэлт санхүүжилт гаргалгүйгээр хувийн хэвшлийнхэн, олон улсын байгууллагуудыг татан оролцуулахаар тогтжээ.

Дэд бүтэц

Засгийн газрын хуралдаанаар “Шинэ төмөр зам” төсөлд эхний ээлжинд 55 сая ам.долларын санхүүжилт хийнэ. Энэхүү санхүүжилтийг ирэх хоёрдугаар сард багтаан олгохыг Хөгжлийн банкинд үүрэг болгосон байна. Харин зээлийн эргэн төлөлтийг тухай бүрт нь улсын төсөвт тусгаж, шийдвэрлэх болсон аж.

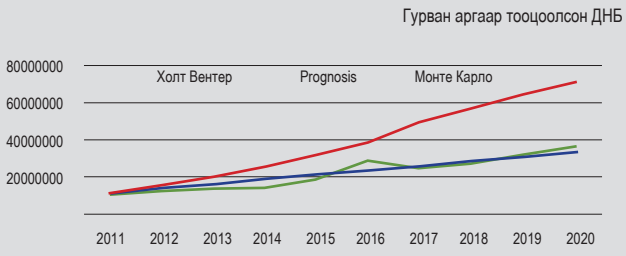
Банк санхүү

Монголбанкнаас арилжааны нийт 14 банкны гүйцэтгэх удирдлагуудыг хамруулсан санал асуулга явуулжээ. Санал асуулгад оролцогч нийт 11 банк буюу 79 хувь нь зээлийн хүү өндөр гэж хариулсан байна. Хүү өндөр байгаа нь эх үүсвэрийн өртөг өндөр, олдоц хомс болон эдийн засгийн нөхцөл урт хугацаанд тогтворгүй, тодорхой бус байгаатай холбоотой хэмээн тайлбарлажээ.

Дэлхийн санхүүгийн зах зээлийн бүтцийг авч үзвэл хөрөнгийн зах дунджаар 21 хувь, банкны салбар 42 хувийг эзэлдэг бол 37 хувь нь бондын захад ногдож байна. Харин манай улсын хувьд санхүүгийн зах зээлийн 90 орчим хувь нь банкны салбараас хамааралтай.

Улс орон	ЗЗҮ/ДНБ	Санхүүгийн захын бүтэц			
		Хөрөнгийн захын хувьцаа	Нэлттэй өрийн бичиг	Хаалттай өрийн бичиг	Банкны салбарын хөрөнгө
Дэлхий	87%	21%	16%	21%	42%
Европын холбоо	67%	12%	12%	24%	52%
Хойд Америк	121%	27%	17%	31%	24%
Канад	138%	29%	15%	13%	42%
АНУ	119%	27%	17%	33%	22%
Япон	75%	14%	40%	9%	38%

Өнгөрсөн 10 гаруй жилд Монгол Улсын ДНБ-ий 40 орчим хувийг хөдөө аж ахуй, уул уурхай зэрэг хөдөлмөрийн бүтээмж, нэмүү өртөг багатай салбар бүрдүүлж иржээ. Тэгвэл хөгжингүй орнуудад тус үзүүлэлт хоёр ба түүнээс бага хувийг эзэлж байна.

Эх сурвалж: ЭЗХЯ

ÄÝËÕÈÉ ÄÀÕÈÍÄ

ОУВС

Хэдийгээр улс, орнууд бодлогын хүрээнд эдийн засгаа сэргээх арга хэмжээ авч буй ч дэлхийн эдийн засгийн нөхцөл одоогийнхоос дордох магадлалтайг Олон улсын валютын сан сануулаа. Тус байгууллагын мэргэжилтнүүд өнгөрсөн аравдугаар сарын тайландаа дэлхийн эдийн засаг энэ жил 3.6 хувь, ирэх жил 4.2 хувиар өснө хэмээн таамаглаад байсан. Тэгвэл энэ удаад таамгаа 0.1 хувиар тус бууруулаад байна.

Хятад

Хятадын үйлдвэрлэл сүүлийн хоёр жилийн хугацаан дахь хамгийн өндөр өсөлтийг өнгөрсөн сард үзүүлснийг HSBC банкны мэргэжилтнүүд онцолж байна. Тус улсын үйлдвэрлэлийн захиалгын индекс өнгөрсөн оны арванхоёрдугаар сард 51.5 байсан бол удаахь сард 51.9 болж өссөнийг тус банкны тайлан харуулжээ. Индекс 50-иас дээш гарахад үйлдвэрлэл өсөж байна гэж үздэг.

Япон

Япон улсын Хятад, Европыг чиглэсэн экспорт буурснаас өнгөрсөн онд тус улс түүхэнд байгаагүй өндөр буюу 78 тэрбум ам.долларын худалдааны алдагдал хүлээжээ. Түүнчлэн тус тус мөнгөн тэмдэгтийн ханшаа сулруулах замаар экспортоо тэтгэх гэж буй нь ижил төрлийн бараа, бүтээгдэхүүн экспортолдог Өмнөд Солонгост хүндхэн цохилт болно гэж мэргэжилтнүүд үзэж байна

Их Британи

Их Британийн эдийн засаг өнгөрөгч оны сүүлийн гурван сарын турш буурсан үзүүлэлттэй байлаа. Энэ нь эдийн засгийн уналтад хүргэж магадгүй гэсэн болгоомжлолыг төрүүлээд буй. Тус улсын Үндэсний статистикийн төв эдийн засгийн өсөлтөд гарсан ерөнхий бууралтыг 0.3 хувь хэмээн тооцоолжээ. Их Британийн эдийн засаг өнгөрсөн оны гуравдугаар улиралд Лондоны зуны

олимпоос үүдэн 0.9 хувийн өсөлттэй гарсан.

Орос

Олон улсын төсвийн түншлэл байгууллагаас хоёр жилд нэг удаа гаргадаг үзүүлэлтэд Орос улс төсвийн ил тод, нээлттэй байдлаараа 11 байр урагшилжээ. Тус жагсаалтыг Шинэ Зеланд тэргүүлсэн бол Өмнөд Африк удаалжээ. Төсвийн ил тод байдлыг 100 оноогоор үнэлдэг уг жагсаалтад манай хойд хөрш 74 оноо авч аравдугаар байрт оржээ. Дэлхийн эдийн засгийн чуулганд оролцогсод тус улсын удирдлагуудад дээрхи үйл явдалтай холбогдуулан эдийн засгийн тогтвортой өсөлтөө хангахын тулд нийгэм дэх эмх замбараагүй байдлаас сэргийлэх тодорхой бодлогын өөрчлөлтүүд хийх хэрэгтэйг анхааруулжээ.

Энэтхэг

Энэтхэг улсын Сангийн сайд П.Чидамбарам ирэх гуравдугаар сараар дуусгавар болох тус улсын төсвийн гүйцэтгэлээр эдийн засаг нь 5.7 хувиас дээшгүй өсөлттэй гарна гэдгийг мэдэгдлээ. Гэсэн ч энэ жил болон ирэх онд Энэтхэгийн Засгийн газар төсвөө танаж, өсөлтөө хамгаалах бодлого барина хэмээн тэрбээр мөн онцолжээ. Тус улс ирэх оны төсвөө ирэх дөрөвдүгээр сард батална.

À.À Ì ÀÐÑÀÉÕÀÍ Û ÁÓËÀÍ

ОНЦЛОХ

БИЗНЕС ЯМАР БАЙНА ВЭ

И.ОТГОН

Манай шинэ булангийн салхийг хагалсан захирлуудын ярилцлага бодлого тодорхойлж, шийдвэр гаргагчдад нэгийг хэлж, хоёрыг бодуулах буй за.

Ийм асуултыг бизнесмэнүүдээс сонирхохоор “За яах вэ дээ л. Бизнесийн орчин сайн биш байна. Дотоод, гадаадын бизнес эрхлэгчид, гаднын хөрөнгө оруулагчдад хамгийн чухал нь хууль эрх зүйн орчин тогтвортой, тодорхой байх. Энэ манайд ямар байгааг ерөнхийдөө өөрөө мэдэж байгаа биз дээ. УИХ-ын “үйлдвэрлэж” буй олон хууль бизнесийн үйл ажиллагаатай холбогдохгүй байна гэж бараг байхгүй. Тэгсэн хэрнээ хувийн хэвшлээс санаа оноо сонсож, асууж зөвлөлдөж гаргаж байгаа хууль нэг ч алга ” хэмээн гомдонгуй үгээр ам таглах жишээтэй. Тэд ингэж гомрохоо нь аргагүй ээ. 2011 оныг Бизнесийн шинэтгэлийн жил хэмээн зарлаж байснаас хойш энэ салбарынханд хандсан тодорхой дорвитой арга хэмжээ төр, засгийн зүгээс аваагүй. Мэдээж татварын бодлого, хүнд суртал, авлигыг бууруулах чиглэлээр гаргаж байгаа төрийн бодлого бий л дээ. Гэхдээ хувийн хэвшлийнхний хувьд бизнесийг хөгжүүлэхийн тулд зөвхөн төр, засаг л юм хийх ёстой, биднийг элгэндээ нааж, энгэртээ тэврэх учиртай гэж дутуу дулмаг сэтгэх хүмүүс биш. Тэд, баялаг бүтээгчид учраас хамтдаа хөгжлийн төлөө зүтгэж, үр дүн гаргах ёстой гэдгийг ухамсарладаг. Харин тэдний баялаг бүтээж, ажлын байр бий болгож, иргэдийн амьдралын чанарыг өөд татах гэсэн хичээнгүй, хөдөлмөрч занд эд баялаг, мөнгө төгрөг биш ил тод, нээлттэй засаглал, шударга хууль, дүрэм ус агаар мэт хэрэгтэй.

Эдийн засгийн хурдацтай хөгжил, уул уурхайн их бүтээн байгуулалттай холбоотойгоор сүүлийн жилүүдэд Монголд бизнес цэцэглэж байна хэмээн олзуурхах нэг хэсэг байхад хөгжихгүй байна гэх нөгөө хэсэг бас бий. Ямартай ч энэ талаар сүүлийн жилүүдийн статистик сонирхох аваас хувийн хэвшлийн 40 мянган аж ахуйн нэгж ДНБ-ий 80 хувийг нуруундаа үүрч, 800 гаруй мянган хүнийг ажлын байраар хангаж байгаа аж. Энэ нь 20 гаруйхан жилийн дотор Монголд бизнесийн салбар чамлахааргүй түвшинд хөгжсөнийг илтгэх. Өдгөө уул уурхайн хөгжилтэй холбоотойгоор Монголд дэлхийн таван тивийн нэр хүндтэй том компаниудаас үйл ажиллагаа явуулж буй. Олон монгол хүн тэдгээр компаниудад ажиллаж оюуны хөрөнгө оруулалт, технологийн ноу хау эзэмшин ажиллаж байгаа нь бизнесийн хөгжилд тустай хэрэг.

Дэлхийн банкны “Doing Business-2013” судалгаагаар манай улс өмнөх жилээс 12 шатаар ахиж 75 дугаар байрт орсон сайн мэдээ бий. Гэсэн хэдий ч бизнес эрхлэгчид авлига, хүнд суртал, зээлийн хүүгийн дарамтад байсан хэвээр. Уг нь бол бизнес хөгжсөн 20 жилийн хугацаанд Монголын банкны салбар хамгийн сайн торнисон ч өрсөлдөх чадвар султай байгааг бизнес эрхлэгчид шүүмжилдэг. Иргэд ч зээлийн хүү хэт өндөр байна гэж байнга гомдоллодог. Уг нь бол арилжааны банкуудын нийт зээлийн хэмжээ өнгөрсөн оны эцсийн байдлаар 7.0 их наяд төгрөгт хүрч өмнөх оны мөн үеэс 24.1 хувиар өсчээ. Гэтэл мөн оны дөрөвдүгээр сараас зээлийн хүү өсөж, оны төгсгөлд 18.2 нэгж хувиар нэмэгдсэн байх жишээтэй. Түүнчлэн Төвбанкны явуулсан Зээлийн хүүний судалгаанд хамрагдсан арилжааны банкуудын гүйцэтгэх удирдлагуудын 79 хувь нь зээлийн хүү өндөр гэдэгтэй санал нэгджээ. Тэд санхүүжилтийн эх үүсвэр өртөг өндөртэй байгаа нь хүү буурахгүй байх шалтгаан гэдгээ ч хэлдэг. Банкууд өрсөлдөх чадвараа сайжруулахад анхаарахгүй бол бизнес хөгжихөд бэрх. Учир нь, Монголын банкуудын зээлийн хүү өндөр, нэг банкнаас авах зээлийн хэмжээ хязгаартай, урт биш хугацаатай гээд хяслантай олон асуудал бизнес эрхлэгчдэд тулгардаг. Тийм учраас том хөдөлж буй компанийн захирлууд гаднаас зээл олохыг чухалчилдаг. Гэтэл зээл гаднаас хүссэнээр амар олдохгүй. Хөрөнгө оруулагчдын хамгийн чухал анхаардаг зүйл нь “Танай улсын хууль эрх зүйн орчин хэр тогтвортой вэ” гэдэг асуудал. Тухайлбал, манай энэ удаагийн сэтгүүлд шинээр эхлүүлсэн “Бизнесмэний дуу хоолой” булангийн салхийг хагалсан зочдын нэг болох “Ньюком” компанийн гүйцэтгэх захирал Б.Бямбасайхан Стратегийн ач холбогдолтой салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжид гадаадын хөрөнгө оруулалтыг зохицуулах тухай хууль Та нарын бизнест ямар байдлаар нөлөөлсөн бэ? гэсэн бидний асуултад “Бодит жишээ дурдахад манай компани хөрөнгө оруулалтын төсөл хэрэгжүүлэхээр

гаднын банкуудаас санхүүжилт босгох гэрээ хэлэлцээр хийж байлаа. Гэтэл тэр үеэр энэ хууль гэнэт мэндэлсэн. Мэдээж гаднын банкууд сонин хэвлэлээс дээрх хуулийн талаар уншиж судлаад “Танайд улс төрийн эрсдэл өндөр юм байна. Тиймээс бид зээлийн хүүгээ нэг хувиар нэмлээ гэсэн.Бид манай бизнест хамаарахгүй хууль гэж тайлбарлаад ойлголцолд хүрээгүй” хэмээн сонирхуулав.

Мөн манай сэтгүүлийн англи хэлний редактор, сэтгүүлч Тэрэнс Эдвардсийн бичсэнээр бол Монголд бизнес хийдэг гадаадынхан болон гадаадын хөрөнгө оруулагчдад ойлгомжгүй, тэдний гайхшралыг төрүүлсэн хууль зөвхөн дээрхээр зогсохгүй, саяхан батлагдсан Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай Татварын мэргэшсэн консалтын гэсэн хуулиудыг хууль судалж, ойлгохдоо гаргууд гадаадынхан гайхан хүлээж авч байгаа аж. Хууль шинэчлэгдэж, өөрчлөгдөж болно. Гагцхүү хуулийн хэрэгжилттэй холбоотой дагалдах дүрэм журам нь гарахгүй хүлээлт үүсгэх, гарсан ч ойлгомжгүй тодорхой биш байгаа нь тэдний бухимдлыг төрүүлж байна.

Монголд Жижиг, дунд үйлдвэрүүдийн бүтээмж олон улсын түвшинтэй харьцуулахад муу, ур чадвартай боловсон хүчин, хүний нөөцийн асуудал зэрэг бизнес эрхлэгчдийн толгойны өвчин болсон зүйл олон. Гэхдээ 20 жилийн хугацаанд чамлахааргүй амжилттай хөгжсөн бизнесийн талбарт мэдлэг чадвартай шинийг эрэлхийлсэн залуу үе гарч ирж байгааг энд тэмдэглэх ёстой. Өөрөөр хэлбэл, ерээд оны эхээр зах зээлд хөл тавьсан хүн бүр шахуу гахай үүрч эхэлж байсан Монголын бизнесийн салбарт шалгуур явагдсаар өдгөө дараагийн шинэ үе нь эхэлж байна гэж ойлгож болно. Тэгэхээр энэ салбарт гэрэлт ирээдүй ойрхон. Тийм ч учраас “Mongolian Economy” сэтгүүл хоёрдугаар сарын эхний дугаартаа эдийн засгийн хөдөлгүүр болсон бизнесийн салбарт гол анхаарлаа хандуулж байна. Бид энэ дугаартаа “Бизнесмэнүүдийн дуу хоолой” гэсэн булан шинээр нээж, анхны зочдоо урилаа. Манай шинэ булангийн салхийг хагалсан захирлуудын ярилцлага бодлого тодорхойлж, шийдвэр гаргагчдад нэгийг хэлж, хоёрыг бодуулах буй за. Уншигчдад маань ч сонирхолтой ярилцлага болсон учраас бид захирлуудын ярианд сэтгүүлийнхээ зай талбайг хармалсангүй. Мөн “Бизнесмэн бичиж байна”, “Made in Mongolia” зэрэг булангаараа хувийн хэвшлийнхэн болон жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн үг, үйлсийг сонирхуулж байна. Манай сэтгүүлийн дараа дараагийн дугаарт ч бизнесийн салбарынхны уншиж сонирхон, судалж мэдэх олон нийтлэл, сурвалжлага, дотоод, гадаадын амжилттай яваа захирлуудын сонирхолтой ярилцлага, бизнес зөвлөгөө байнга явах болно. Нэг үгээр хэлбэл, “Mongolian Economy” сэтгүүл бизнес эрхлэгчдийн ширээний сэтгүүл байх болно. ■

БИЗНЕСМЭНҮҮДИЙН ДУУ ХООЛОЙ

УЛС ТӨРИЙН САВЛАГААГ БИЗНЕСИЙН ОРЧНООС ХАЛМААР БАЙНА

Тэмдэглэсэн Б.ҮҮРИЙНТУЯА, Б.БАЯРТОГТОХ

"Mongolian Economy" сэтгүүл энэ удаагийн редакцийн уулзалтаараа бизнес эрхлэгч, хувийн хэвшлийнхэн болоод төр, засгийн хооронд гүүр болох үүднээс эл салбарын ололт, амжилт төдийгүй тулгарч буй хүндрэл, бэрхшээлтэй асуудлыг хөндөхийг зорилоо. Өөрөөр хэлбэл, хувийн хэвшлийнхний санаа бодлыг төрд хүргэх үүднээс бид "Бизнесмэнүүдийн дуу хоолой" буланг шинээр нээж байна.

Манай шинэ булангийн анхны уулзалтад "МІН" группын ерөнхийлөгч Д.Жаргалсайхан, "Ньюком" группын гүйцэтгэх захирал Б.Бямбасайхан болон "Алтан Дорнод Монгол" компанийн гүйцэтгэх захирал Б.Болд нар уригдан оролцов.

Бид төрөөс зөв бодлого, тогтвортой орчныг л хүлээдэг, хүсдэг

-Сүүлийн жилүүдэд бизнесийн орчин өмнөх жилүүдийнхээс сайжирсан талаар төрийн түшээд ярих болжээ. Дэлхийн банкны "Doing Business 2013" судалгаагаар Монгол Улс өмнөх жилээс 12 шатаар ахиж 75-р байрт орсон бөгөөд бизнес эрхлэх орчин чанаржиж, улмаар энэ салбарт таатай боломжууд бий болсон гэж тодорхойлсон. Тэгвэл дээрх дүгнэлт бодит байдалтай хэр нийцэж байгаа эсэх талаар ярилцлагаа эхлүүлэх үү?

-Д.Жаргалсайхан: Ийм төрлийн судалгаа цөөнгүй байгааг харсан. Шинэчлэлийн Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй бодлого, түүний үр дүнд бизнес, хөрөнгө оруулалтын орчинд хэр хэмжээний өөрчлөлт гарсан тухай дүгнэхэд арай эрт байх. Олон улсын байгууллагуудын судалгаагаар Монгол Улс шат ахиж буй нь сайн. Гэвч бодит байдал дээр Монголд өнгөрсөн жилийн бизнес эрхлэх орчин өмнөх жилүүдийнхээс сайжирсан уу гэвэл үгүй гэж хэлнэ. Бизнесийн орчин 12 шатаар урагшилсан, ахиснаар асуудалд хандаж болохгүй л дээ. Бизнесийн орчин сайжрах асуудал нь зөвхөн төрийн үүрэг

Фотог Э.Зоригт

Зүүн гар талаас Д.Жаргалсайхан, Б.Бямбасайхан, Б.Болд

биш, бизнес эрхлэгчид ч мөн оролцож хамтран ажиллаж тодорхой үр дүнд хүрэх юм. Бизнес эрхлэлт сайжирсан эсэх нь эдийн засгийн болон ажлын байрны өсөлт, иргэдийн амьжиргааны түвшин хэрхэн чанаржсанаар илэрхийлэгдэнэ.

-Б.Бямбасайхан: Өнөөдөр Монголын эдийн засаг хамгийн хурдтай өсөж буй эдийн засгуудын нэг. Ийм нөхцөлд бизнесийн орчин сайжрахаас аргагүй. Учир нь ажлын байр нэмэгдэх, иргэдийн амьжиргааны түвшин ахих зэрэг нь эдийн засгийн өсөлтөө хадгалах гол үндэс юм. Эдийн засаг болоод ДНБ-ий хэдэн хувийг хувийн хэвшлийнхэн бий болгож байгаагаар тус салбарын орчин

сайжирч буй эсэх нь харагдах болов уу.

-Б.Болд: Сүүлийн 20 жилд монголчуудын амьдрал сайжраагүй, бүтээн байгуулалт хийгээгүй гэх яриаг баримттайгаар ярилцаж няцаах нь зүйтэй. Учир нь сүүлийн 20 жилд хийсэн бүтээн байгуулалтаа сайн талаас нь харахад бидэнд хийж, бүтээсэн зүйл цөөнгүй байна. Тухайлбал, маш олон орон сууц, гүүр, авто замтай боллоо. Улаанбаатарын төв замд түгжрэл үүсэхүйц олон тооны машин явж байна. Энэ мэтээр сайн талаас нь хараад нэг дүгнэчих хэрэгтэй. За тэгээд эдийн засаг үргэлж ийм тансаг байсангүй. Ганц “Эрдэнэт”-ийн уулын баяжуулах үйлдвэрээр тэжээгддэг байсан эдийн засаг сүүлийн гурван жил Оюутолгойн хөрөнгө оруулалтаар өнөөгийн хэмжээнд хүрлээ. Оюутолгой төслөөс улбаатай их хэмжээний хөрөнгө, импортын, НӨАТ, гаалийн татвар зэргээр дамжин Монголын эдийн засаг санхүүжиж байна.

Оюутолгойн бүтээн байгуулалттай холбоотой худалдан авалт, ханган нийлүүлэгч, бизнес эрхлэгчдэд өргөн боломж бүрдүүлж өгсөн. Гадаадын томоохон байгууллага, корпорациуд төлөөлөгчийн газруудаа нээж байна. Энэ нь монголчуудаар зөвхөн нарийн бичгийн үүрэг гүйцэтгүүлэхээс илүү Монголд мэдлэгийн ноу-хау нэвтрүүлэх үйл явц явагдаж байна. Хөрөнгө оруулалтын орчин одоогийнхоос илүүтэй сайжирч, улмаар энэ урсгал бүү зогсоосой, тогтвортой байгаасай гэж бодож байна.

Харин улс төрийн савлагааг бизнесийн орчноос халмаар байна. Ингэснээр тогтвортой байдал бий болно.

Ойлголтын зөрүү их байгаа нь хөгжлийн чөдөр тушаа болж байна

-Стратегийн ач холбогдол бүхий салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжид гадаадын хөрөнгө оруулалтыг зохицуулах тухай хууль өнгөрсөн тавдугаар сард гарсан. Энэ хуулийг бизнесийн орчныг сайжруулахаасаа илүүтэй боогдуулсан гэж ярих нь их байгаа. Тухайлбал, та бүхний бизнест уг хууль ямар байдлаар нөлөөлсөн бэ?

-Д.Жаргалсайхан: Төр, засгийн зарим төлөөлөгч уг хуулийг гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хязгаарлаагүй гэж үзсэн. Миний бодлоор энэ хуулийг аль ч талаас нь харсан хязгаарласан гэж хэлнэ. Стратегийн гэгдэж буй салбаруудад үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгжүүдэд гадаадын хөрөнгө оруулалт татахад тодорхой нөхцөлүүдийг заасан. Тэдгээрийг харахад хязгаарласан гэж хэлж болно. Үүний эсрэг тайлбар өгөх олон өнцөг байж болох. Гэвч үндсэндээ уг хууль нь ухралт болсон гэдгийг хэд хэдэн нотолгоогоор баримтжуулж болно. Тухайлбал, Монголд үйл ажиллагаа явуулдаг, гадаадын зах зээлд хувьцаа нь борлуулагддаг компаниудын хувьцааны үнийг харвал хууль гарснаас хойш өмнө нь байгаагүйгээр буурсан үзүүлэлттэй гарсан. Энэ нь юуг илэрхийлж байна вэ гэхээр гадаадын хөрөнгө оруулагчдын итгэл шууд унасан гэсэн үг. Тухайлбал, уул уурхайн салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг хайгуулын жижиг компаниудын хувьцааны үнэ унаад ирэхээр тэд 2013 онд шаардлагатай хөрөнгө мөнгөө босгож чадахгүйд хүрч байна. 80 центийн үнэтэй хувьцааны үнэ найман цент болсон байх жишээтэй. Өөрөөр хэлбэл, дээрх хууль хэвийн явж байсан бизнесийн үйл ажиллагаанд саад тотгор болохуйц гэнэтийн шийдвэр болсон. Цаашдаа хөрөнгө оруулагчдыг үргээсэн, бизнест халтай ийм гэнэтийн шийдвэрүүдийг давтахгүйн тулд эрх баригчид, бизнес эрхлэгчид хоорондоо сайн ярилцаж, биенээ сонсож, ойлголцох гүүрийг хуулиар бий болгох шаардлагатай байна. Нэг өглөө сэрэхэд шинэ татвар, шинэ хуультай болчихсон байх нь энүүхэнд. Болд захирлын хэлснээр улс төрийн иймэрхүү савлагаа хөрөнгө оруулалтыг сэгсэрч байна.

-Б.Бямбасайхан: Бодит жишээ дурдахад манай компани хөрөнгө оруулалтын төсөл хэрэгжүүлэхээр гаднын банкуудаас санхүүжилт босгох гэрээ хэлэлцээр хийж байлаа. Гэтэл тэр үеэр энэ хууль мэндэлсэн. Мэдээж гаднын банкууд сонин хэвлэлээс дээрх хуулийн талаар уншиж судлаад “Танайд улс төрийн эрсдэл өндөр юм байна. Тиймээс бид зээлийн хүүгээ нэг хувиар нэмлээ” гэсэн. Бид манай бизнест хамаарахгүй хууль гэж тайлбарлаад ойлголцолд хүрээгүй. Хууль батлагдсаны дараа хэрэгжүүлэх дүрэм, журмыг батална гэж байсан ч өнөөдрийг хүртэл нэгдсэн ойлголтод хүрээгүйн улмаас гарсан тодорхой шийдвэр алга. Яагаад гаднаас зээл босгох гээд зүтгээд байна гэхээр зээлийн хүү бага.

Дотоодын банкуудаас зээл авах нь нэгдүгээрт, нэг банкнаас авах зээлийн хэмжээ хязгаарлагдмал. Урт хугацаатай зээл олдохгүй. Хоёрдугаарт, өндөр хүүтэй зээлээр бизнес эхлүүлэх нь ашиггүй. Зээлийн хүү хэчнээн хувиар нэмэгдэнэ тэр хэмжээгээр бидний хэрэглэгчдэд хүргэх бараа, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний үнэ өснө шүү дээ. Тэгэхээр эдийн засагт бий болсон тодорхой бус байдал, ойлголтын зөрүү зэргээс хамааран санхүүжилтийн өртөг өндөр болж байна. Манай улсад ойлголтын зөрүү их байгаа нь хөгжлийн нэг чөдөр тушаа болоод байна. Гурван монгол хүн суугаад тухайн асуудлыг ярихаараа гурван өөрөөр ойлгоод гардаг. Ялангуяа ойлголтын зөрүү төр, засагтай харилцах талд илүү илэрдэг.

-Б.Болд: Ийм төрлийн хууль яагаад гарах болсныг хайгаад үзвэл үндсэн хоёр зүйл байна. Нэгдүгээрт, өнөөдөр нийгэмд бизнес эрхлэгчдийг хүндлэхээ байж. Олигарх, тэрбумтан, авлигачин гэх мэтээр нүд үзүүрлэн ярьдаг. Хоёрдугаарт, гаднынхан манай баялгийг авах нь гэсэн хардлага сэрдлэг нийгэмд бүгжээ. Нийгмийн ийм сэтгэлгээ биднийг хаашаа хөтлөх вэ гэвэл эцсийн цэг нь Африк байх болно. Ардчилсан Конго гэдэг улсын байдал руу яваад байна гэдгээ ойлгож, айх хэрэгтэй байна. Хувь хүний эд хөрөнгө, өмчлөл, гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг хязгаарлах асуудал үндсэндээ эдийн засгийн бүтцийн буруу зохион байгуулалтаас болж байгаа юм. Оюутолгой, Тавантолгой Монгол Улсыг тэжээнэ. Би Монгол Улсын иргэн. Тиймээс хувь хүртээд хөдөлмөр эрхлэлгүй сайхан амьдрах боломжтой гэх сэтгэлгээ иргэдийн дунд бий болж.

Энэ буруу жишиг, мөрөөдөл их аюултай. Харин улстөрчид энэ сэтгэлгээнд “дөрөөлж”, би төрийн эрхэнд гараад бизнесмэнүүдээс татвар ахиу хурааж, их хэмжээний мөнгийг улсад хуримтлуулснаар иргэд хувь хишиг хүртэх боломжтой гэж амладаг. Нийгмийн баялгийг бүх иргэнд хүртээнэ гэж ярьж амлаж гарч ирдэг. Татвар төлөгч бол бизнесмэн. Сонгогч иргэн хоёрын бие махбодь өнөөдөр манайд салчихсан явна. Ардчилсан нийгмийн тогтолцоотой улс орнуудыг харвал татвар төлөгч, сонгогч хоёр нэг хүн байдаг. Би татвараа төлдөг, төр миний төлөө ажиллах ёстой. Нийгмийн шударга байдлын төлөө бодлогоо чиглүүлэх учиртай.Тэгэхээр төрийн дээд албанд гарч ирээд бизнесээс татвар хурааж аваад иргэдэд тараана гэх энэ сэтгэлгээг халах хэрэгтэй.

-Яаж халах вэ?

-Яаж халах арга замын тухайд Монголын хөрөнгийн биржийн ТУЗ-ийн даргаар ажиллаж байсны хувьд нэг зүйлийг хэлмээр байна. Нийтийн өмчийн компани гэдэг нь төрийн өмчийн компани биш. Энэ бол хувьцаат компани. Дэлхийн томоохон компаниудыг жагсаагаад үзвэл 95 хувь нь нэг гэр бүлийнх эсвэл олон нийтийн компани байдаг. Төрийнх биш. Тухайлбал, ОХУ-ын “Роснефть”, “Газпром”, “BHP”, “Рио Тинто” гэвд дурдаж болно. Эдгээр компанийн хувьцааны 20-30 хувь нь ямар нэг хөрөнгийн бирж дээр худалдаалагдаж байдаг. Учир нь тухайн улсын баялгийг нийтэд хүртээх нэг хэлбэр юм. Үүгээр дамжуулан олон улсын байгууллага, хөрөнгө оруулалтын мэргэжлийн сангууд шаардлагаа хүргүүлнэ, тухайн компаниас, удирдлагаас олон зүйлийг шаардана. Ард иргэдэд хувьцааны үнийн хэлбэлзэл мэдрэгдэж эхэлнэ, нөлөөлнө. Жишээ нь, би тухайн компанийн хувьцаанд 500.000 төгрөг оруулсан байтал төр, засгийн савлагаатай бодлогоос улбаалаад миний хувьцааны үнэ 100.000 төгрөг болтлоо унана. Би улстөрчид рүү хандаж тогтвортой бодлого явуулахыг шахаж шаардана биз дээ. Татвар төлөгч, сонгогч хоёр ингэж нэг ашиг сонирхолтой болж байгаа юм. Тэгэхээр Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хязгаарлах тухай хуулийг яагаад гаргаж ирэх болсон шалтгааныг сайтар судлах ёстой болов уу. Асуудлыг өнгөц биш, уг руу нь орж ярих хэрэгтэй байна. Монголд орж ирж буй гадаадын компаниудад төрөөс хяналт, шалгуур тавих үүднээс ийм хууль гаргасан байх. Дагалдах дүрэм журмаа хурдан гаргамаар байна.

-Төр, засаг хувийн хэвшлийнхнийг дорвитой бодлогоор дэмжихгүй юм бол дуугүй байвал том дэмжлэг болно гэдэг. Харин манай төр хувийн хэвшилд хэт оролцоотой байна. Төрийн өмчит компаниудын тоог аль болох цөөлөх байтал нэмэх боллоо. Ер нь төрийн, төрийн албан хаагчдын бизнесийг эрхшээлдээ байлгах хүсэл хэзээ арилах бол?

Б.Болд: -Төр хувийн хэвшилд хэт хутгалдаж, боогдуулж байна гэдэгтэй би хувьдаа санал нийлэхгүй байна. Харин нийгмийн өмчийг түр гарсан улс төрийн томилгоогоор захиран зарцуулах эрхийн энэ хэлбэрийг хязгаарламаар байна. Мэргэжлийн менежментийн багт төрийн болон олон нийтийн компанийн удирдлагыг шилжүүлэх хэрэгтэй. Улстөрч, компанийн захирал хийдэг, эсвэл тэр фракцийн хүнийг удирдлагаар томилохын оронд нээлттэй уралдаан зарлаж, өрсөлдөөнийг бий болгох шаардлагатай. Манайд өөрийгөө хөгжүүлэх хүсэл эрмэлзлэлтэй, мэдлэг чадалтай залуус гарч ирж байна. Тэдэнд өрсөлдөөний талбар хэрэгтэй. Өнөөдөр төрийн өмчийн компанийг иргэдийнх бус тухайн улс төрийн бүлэглэл, хоорондын тохиролцоон дээр үндэслэсэн хэтэвч хуваах нэгэн хэлбэр гэж хэлж болох. Тэгэхээр “шахааны” бизнесийг үгүй хийх бас нэг арга бол менежментийн сонгон шалгаруулалтыг нээлттэй болгох, хөрөнгийн бирж дээр 10-20 хувийг гаргах, төрийн савлагаатай өнөө үед энэ олон нийтийн гэвд байгаа

компаниудын өмчлөлийн удирдлагыг салгах шаардлагатай. Өмчлөлийн хувьд томоохон объектуудыг төр, хувийн хэвшил, олон нийт хосолсон хэлбэрт шилжүүлэх нь оновчтой арга байж болох. Тухайлбал, эрчим хүчний том компаниудыг төр, олон нийт, хувийн өмчлөлийн хэлбэр рүү шилжүүлбэл яасан юм бэ. “Эрдэнэт” үйлдвэр, УБТЗ, МИАТ-ийн тендерүүд Оюутолгой шиг сонин хэвлэлээр байнга явж харагддаггүй шүү дээ. Ийм байдлаар асуудлыг эмх цэгцэнд оруулмаар байна.

Б.Бямбасайхан: -Бид Засгийн газраас зөв бодлого, тогтвортой орчныг бүрдүүлэхийг л хүлээдэг, хүсдэг. Үүнд үндэслэн хувийн хэвшлийнхэн төслүүдээ боловсруулж, хөрөнгө босгох, улмаар хэрэгжүүлж эхэлнэ. Ингэснээр ажлын байр бий болохоос Засгийн газар тэдгээрийг бий болгохгүй. Учир нь Засгийн газрын гол үүрэг бол хууль эрх зүй, бодлого, зохицуулалтын орчныг тодорхой байлгах ёстой. Монголын эдийн засаг өсөж байна. Энэ нь боломж байна гэсэн үг. Гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтаар дэвшилт технологи, менежментийг нэвтрүүлж, хэрэглэгчиддээ тохирсон үйлчилгээг нутагшуулна. Энэ зарчмыг чандлан баримтлах хэрэгтэй. Ажлын байр бий болгож байна гээд менежментийн асуудалд оролцоод байвал сөрөг үр дагавар нь их байх магадлалтай. Тэгэхээр Засгийн газар хүлээсэн үүргээ биелүүлээд бусдыг нь чөлөөлөх юм бол үр ашигтай, сайн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ бий болно.

Д.Жаргалсайхан: -М.Энхсайханы Засгийн газрын үед төрийн өмчит компаниудын менежментийг сайжруулах, төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагааг цэгцлэх талаар дорвитой арга хэмжээ авч байсан. Тухайлбал, тухайн үед яамдууд бодлогоо боловсруулдаг, хэрэгжүүлэгч агентлаг, хянадаг бүтэцтэй байлаа. Эцэстээ олон Засгийн газрын нүүр үзсээр яам гэдэг байгууллага өнөөдөр 1996 оноос өмнө ямар байсан тэр тогтолцоондоо эргээд очлоо. Өөрөөр хэлбэл, яамдууд өнөөдөр боловсруулсан бодлогоо хэрэгжүүлж, зөвшөөрөл өгч, үр дүнг нь хянах болж байна. Энэ чинь ёстой нөгөө ариун явдал мөн үү гэдэг шиг л юм болж байна шүү дээ. /инээлдэв/ Ийм тогтолцоо нэг ёсондоо ухралт болж байна. Төрийн өмчийн компаниуд дээр Шинэ Зеландын туршлага буюу ТУЗ-ийг нэвтрүүлэхээр баг томилогдож байсан. ТУЗ-ийг тодорхой хугацаанд ямар ч улс төрийн хүчний үед тогтвортой ажиллах жишиг нэвтрүүлэхээр ажиллаж байсан.

Харин одоо бид амжилтаасаа ухарч байгаа нь харамсалтай. Нөгөө талаар нөхцөл байдал бүхэлдээ бараан биш, гэрэл гэгээтэй зүйл бий. Гагцхүү бид санаа амрах болоогүй. Улс төрийн тогтворгүй байдал хувийн хэвшлийн гэлтгүй бусад салбарт ч чөдөр болж буй. Нийтэд таалагдах гэсэн улстөрчдийн хүслээс энэхүү тогтворгүй байдал үүсэж байгаа юм. Бүгдээрээ хэлэлцвэл буруугүй гэдэг үг байдаг. Төрөөс зарим хууль дүрмийг олон нийтээр хэлэлцүүлж баймаар байна. Тэгээд гаргасан хууль, дүрмийнхээ хүрээнд үйл ажиллагаагаа явуулбал гарч болзошгүй сөрөг үр дагавраас сэргийлж болно.

Шинийг эрэлхийлсэн шинэ үе бий болж байна

-Төр, бизнес эрхлэгчид хоорондын эргэх холбоо муу, хувийн хэвшлийнхний дуу хоолой төрийн түшээдэд хүрэхгүй байгаа тухай ярьдаг. Монголын компаниудын хөгжлийн түвшин өнөөдөр ямар байна вэ. Манай компаниуд олон улсын стандартын

түвшинд очиж ажиллах хугацаа хэр хол байгаа бол?

Б.Бямбасайхан: -Нэн тэргүүнд өрсөлдөх чадвар дутагдалтай салбараа тодорхойлмоор байна. Эдийн засгийн бодлого, өрсөлдөх чадварын судалгааны төвөөс жил бүр судалгаа хийдэг. 14 улстай харьцуулж гаргадаг судалгаанаас харахад манай тодорхой салбаруудад өрсөлдөх чадвар харьцангуй сайн байгаа.Тухайлбал харилцаа холбоо, мэдээлэл технологийн салбарын хөгжил хурдацтай хөгжиж байна. Хөрөнгө оруулалтын үр дүн хүмүүсийн нүднээ ил байна шүү дээ. Монголчууд дэлхийн хүмүүсийн хэрэглэж буй утас, тоног төхөөрөмжийг хэрэглэж байна. Амжилттай яваагийн үндэс нь зөв бодлого. Тухайн салбарыг чөлөөлж өгснөөр өрсөлдөөн бий болсон. Тэгвэл иргэний агаарын тээвэр, эрчим хүчний салбарын өрсөлдөх чадвараар нөгөө 14 улстай харьцуулахаар Монгол Улс байнгын 15 дугаар байрт бичигддэг.

Дэд бүтцийн салбар нь Монголын хэрэглэгчид хэр өндөр үнэтэй зүйл хэрэглэж байгааг тодорхойлдог. Энэ салбарт дутагдал байна гэдэг нь бизнесийн хувьд боломж. Учир нь дэд бүтцэд санхүүжилт хэрэгтэй, том төслүүд хэрэгжиж, зам, эрчим хүчний шугам зэрэг том бүтээн байгуулалт явагдана. Үүгээр дамжуулаад ажлын байр бий болно. Нөгөө талдаа хүний асуудал. Дэлхийн эдийн засаг, зах зээлийн өөрчлөлт Монголд хамааралтай болж байна. Харин Монголд байдал хэрхэн өөрчлөгдөж буй нь гадаадын хөрөнгө оруулагчдын анхаарлыг татах болсон. Болд захирлын ярьснаар манайд мэдлэг чадвартай, шинийг эрэлхийлсэн шинэ үе бий болж байна. 20 жил бизнесийн салбар хурдацтай хөгжлөө. Одоо дараагийн хөгжлийн үе эхэлж байна. Харин тэдгээр шинэ үеийн залуус мэдлэг чадвараа бизнесийн зөв менежмэнт хийхэд зориулах хэрэгтэй. Сурсан мэдсэнээ Монголын бизнесийн хөгжилд зориулснаар улс орон тэр хэрээр хөгжиж, бизнесийн зөв хөгжил улам хурдсах болно гэж бодож байна. Мэргэжлийн хүний нөөц, хариуцлагатай байх шаардлага гарна. Өөрөөр хэлбэл, амархан аргаар мөнгө олох, улс төрийн амбиц хөөхийн оронд бизнесийн салбарт өрсөлдөөнийг идэвхжүүлэхийн тулд Монголын шинэ үеийн залуус мэдлэг, чадвараа бүрэн дайчлах хэрэгтэй.

Б.Болд: -Онолоос үзвэл эдийн засгийн хөгжлийг бүрдүүлэх хоёр үндсэн зүйл байна. Нэгдүгээрт, хөдөлмөрийн бүтээмж. Бизнесийн салбар бол амьд байгууллага. 50, эсвэл 500 ажилтантай байхаас үл хамааран нэг асуудал бий. Хүний хөдөлмөрийн бүтээмжийг яаж үнэлэх юм, тэр бүтээмжид тохирсон цалин хөлсийг яаж өгөх юм гэдгийг тодорхойлох ёстой. Бүтээмжийг өнөөдөр үнэлэх гэхээр дэндүү хий хоосон олон юманд цаг үрэх болдог. Өрсөлдөөнийг бий болгож, хөдөлмөрийн бүтээмжийг үнэлэхийн тулд цаг дэмий үрж болохгүй. Өнөөдөр манай зарим компани гүйцэтгэх захирал, удирдлагыг гэрээгээр ажиллуулдаг. Гэрээндээ тодорхой заалтуудыг зааж өгөөд, оны эцэст заалтуудаараа ажлын үнэлгээг тооцож, цалин дээр нь урамшуулал олгох маягаар ажилладаг. Үүнийг MCS, “Ньюком” зэрэг дотоодын томоохон компаниуд хэрэгжүүлээд, тэргүүлээд явж байна. Мөн барууны компанийн том засаглалтай, системтэй компаниуд орж ирж, манай гайгүй залуусыг татан авч ажиллуулж байгаа нь Монголын хувийн хэвшлийн хөгжилд тустай зүйл юм. Нөгөө талаас хувийн жижиг компаниуд дөнгөж суралцаж эхэлж байгаа. Соёлын шилжилт явагдаж буй хэрэг. Тухайлбал, гадаад, дотоодод сурсан, шинэ, хуучны тогтолцоо, шилжилт хөдөлгөөн, хотжилт гэсэн ийм үед Монголын бизнесийн орчин байнгын өрсөлдөөн, динамик хөдөлгөөнд оршиж байна. Үүнийгээ улам сайжруулахын тулд бүтээмж, түүнийг тодорхойлж, улмаар үнэлэх тогтолцоог нутагшуулах нь зүйтэй.

Хоёрдугаарт, капитал хуримтлал. Манайд хуримтлал гэдэг зүйл үүсэхгүй, өдөр тутмын зардал болж байна. Тухайлбал, дэд бүтэц, эрчим хүч, уул уурхайн салбар их хэмжээний капитал, хөрөнгө оруулалт шаарддаг. Асар урт хугацааны дараа хөрөнгө оруулалтаа нөхдөг салбарууд. Гэтэл эдгээр салбарын компаниудыг арай гэж хөл дээрээ зогсож байтал Засгийн газар солигдоод шинээр гарч ирсэн нөхөр бүтээсэн, хийсэн ажлыг нь нураах явдал гарч байна. Ийм тогтворгүй байдал тухайн салбарыг уналтад хүргэдэг. Бизнесийн ашиг дивиденд буюу ногдол ашгаар явдаггүй, харин капитал хөрөнгө оруулалт, тайлан тэнцэл, цэвэр ашгаар юу хийсэн бэ гэдгээр гардаг. Тухайн байгууллага цэвэр ашгаа хөрөнгө оруулалт хэлбэрээр зарцуулаад, ажлын байр нэмсэн бол төрөөс татварын хөнгөлөлт эдлүүлэх бодлого хэрэгжүүлж болох юм. Энэ монгол бизнесмэн баяжаад ирлээ, одоо унагана гэсэн тамын тогооны үлгэр ярихын оронд боломжийг бүрдүүлж, улмаар өрсөлдөөнийг дэмжих учиртай. Аливааг зөв талаас нь харъя. Нөгөө талаар монголчууд бие биенээ хайрламаар байна. Гаднын нөхрийг хараад бөхөлзөж гүйгээд, дотоодын хөрөнгө оруулагчийг болохоор хялалздаг байдлыг өөрчилмөөр. Гаднын хүн нэгэн цагт гараад л явна. Дотоодын бизнесмэнүүд хөөрхий барилгаа бариад, баялаг бүтээх гээд л эх орондоо ажиллаад үлдэнэ. Цөөхүүлээ шүү дээ, бид.

Б.Бямбасайхан: -Бизнес ашигтай байж бизнес болдог. Ашигтай, тогтвортой байхын тулд хөрөнгө оруулалт хийхийн зэрэгцээ хөдөлмөрийн бүтээмжийг үнэлдэг байх нь чухал.

Д.Жаргалсайхан: -Монгол нээлттэй эдийн засагтай болсноор дэлхийн эдийн засгийн нэг хэсэг боллоо. Тэгэхээр Монголд үйл ажиллагаа явуулж буй хувийн хэвшлийнхэн дампуурахгүй, амжилттай явахын тулд өөрсдийгөө хөгжүүлж, өрсөлдөх чадвараа дээшлүүлэхээс өөр сонголт үгүй. Ингэж чадахгүй нөхцөлд зах зээлээс арчигдана. Манай олон компани иргэдийн хараа хяналтаас гарч, алга болоод байгаа нь нууц биш. Тэд өрсөлдөх чадвараа сайжруулахын төлөө юу ч хийгээгүйтэй холбоотой юм. Зарим компани буруу аргаар ажиллахыг хичээж байна. Энэ бол богино хугацааны л асуудал байх. Цаашдаа урт хугацаанд амжилттай бизнес эрхлэхийн тулд олон улсын жишигт нийцэхүйц үйл ажиллагаа явуулахын төлөө ажиллах хэрэгтэй. Ийм ч шаардлага тулгарна. Манай олон компани энэ чиглэлээр эхлэлийг зөв тавиад явж буйг хүмүүс тэртээ тэргүй ялгаж салгаад харж байгаа.

-УИХ-ын гишүүн С. Дэмбэрэл нэгэн ярилцлагадаа 2013 онд бодит секторт эдийн засгийн идэвхжлийг сайжруулахын тулд мөнгөний бодлогын нийлүүлэлтэд өөрчлөлт оруулаа. Харин зээлийн хүүг нэг оронтой тоонд оруулж чадаагүй нь гол дутагдал хэмээсэн байна. Та бүхний хувьд Монголын банкуудын зээлийн нөхцөл, харилцааг хэрхэн дүгнэх вэ. Ямар шинэчлэл хийгээсэй гэж хүсэж байна вэ?

Д.Жаргалсайхан: -УИХ-д Үнэт цаасны тухай хуулийг цогцоор нь шинэчлэх хуулийн төсөл өргөн барьсан байна лээ. Бизнес эрхлэгчийн хувьд үүнд том ач холбогдол өгч байгаа. Энэ хуулийн төслийг богино хугацаанд хэлэлцэн шийдвэрлэж, хүчин төгөлдөр хууль, эрх зүйн акт боловсруулаасай гэж хүсэж байна. Монголын банкны салбарыг өнөөдөр хүнтэй зүйрлэвэл өрөөсөн хөлтэй байгаа юм. Төвбанк тэдийгүй судлаач, мэргэжилтнүүд ч үүнийг хүлээн зөвшөөрдөг. Бид банкууд хоорондоо өрсөлдөж, улмаар хүү буурна гэх горьдлого тээгээд 20-иод жилийг үр дүнгүй үдлээ. Банкууд бидний мөнгийг авахын тулд өндөр хүү амладаг. Ингэснээр бидэнд эргээд зээл олгохдоо бага хүүтэй өгөх боломжгүй. Харин дээрх хууль батлагдсанаар банктай өрсөлдөх хэмжээний санхүүгийн үйлчилгээний салбарыг дэмжих, хөгжүүлэх нөхцөл бүрдэх юм. Ингэснээр л банкны зээлийн хүү буурах болно.

Б.Бямбасайхан: -Өрсөлдөөнийг бий болгох нь чухал. Банкны салбар сүүлийн 20-иод жилд хамгийн их “торнисон” салбар гэж хэлж болно. Одоо тодорхой өөрчлөлтүүдийг хийх шаардлагатай. Өнөөгийн байдлыг харахад хэтэрхий олон арилжааны банк байна гэх дүгнэлтүүд байдаг. Монголын чухал салбарууд дэлхийн тавцанд өрсөлдөх чадвартай байгаа бол банкны салбар ч мөн адил байхын зэрэгцээ энэ салбарт гаднын сайн банкуудыг оруулж ирж, өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх боломжийг нээх хэрэгтэй.

Б.Болд: -Банкуудын хувьд хүүгийн түвшинг бууруулахын тулд хадгаламжийн хүүгээ бууруулах ёстой. Өөрөөр хэлбэл, эх үүсвэр татаж буй өртөг буурсан тохиолдолд зээлийн хүү буурна. Гаднын хөгжиж буй орны бэлээхэн жишээ бий. Тухайлбал, сүүлийн үед эдийн засаг нь амжилттай хөгжиж буй орны банкууд олон улсын бондын зах зээлээс бага хүүтэй, урт хугацааны хөрөнгө босгож байх жишээтэй. Казахстаны банкууд гэхэд олон тэрбум ам.долларын бондыг Лондонд гаргалаа. Малайз мөн адил гадаад зах зээлээс бага хүүтэй зээлийг амжилттай босгосон. Хөгжиж буй орнуудын банк нь хамгийн түрүүнд олон улсын зах зээлд бонд гаргаж байна. Манай Худалдаа хөгжлийн банк долоон хувийн хүүтэй бонд гаргасан. Дараа нь Хөгжлийн банк. Оны өмнөхөн Засгийн газар таван хувийн хүүтэй бонд гаргалаа. Үүнийг дагаад “Голомт”, “Хасбанк” бонд гаргах байх л даа. Гаргаж буй бонд нь 6-7 хувийн хүүтэй ороод ирвэл банк дотооддоо есөн хувийн хүүтэй зээл өгөх боломжтой. Өмнө нь олон улсын зах зээлд гарах боломж бидэнд хомс байлаа. Монгол гэж ямар улс байдаг, хаана оршдог юм. Эдийн засаг нь жижиг гээд чамлах, үл тоох хандлага байсан. Монгол Улсыг мэддэггүй хөрөнгө оруулагчид байлаа шүү дээ. Мэдэх нэг нь мориноосоо буугаагүй гэх сонин ойлголттой. Харин сүүлийн 2-3 жилийн хугацаанд Оюутолгой, Тавантолгойн хүчинд олон улсын хөрөнгө оруулагчид бүгд манай улсыг мэддэг болсон.

-Хямд эх үүсвэр олох асуудал арилжааны банкуудын хувьд хамгийн чухал. Тэгэхийн тулд төрийн тогтвортой бодлого чухал уу ?

Б.Болд: -Ирээдүйд эдийн засаг тэлэх тусам банкуудын хэмжээ томорно. Энэ хэрээр олон улсын зах зээлд банкууд гарах гарц нээгдэнэ. Хамгийн хямдхан мөнгөний эх үүсвэр босгохын тулд бондын доод түвшин гэж байдаг. Энэхүү хэмжээ нь 150 сая ам.доллар. Гаргаж буй бондын хэмжээ хамгийн багадаа л энэ хэмжээний байна гэсэн үг. Үүнээс бага байвал өндөр хүүтэй болчихдог. Өдөр тутмын арилжаа хийх учраас хөрвөх чадвартай байлгахын тулд бондын доод түвшинг тогтоож өгдөг. 150 сая ам.доллараас дээш хэмжээний бонд гарвал арилжаа сайжирна. Тиймээс дээрх хэмжээний ам.долларыг гаргахын тулд банк өөрийн гэсэн тодорхой дүрмийн сантай байх учиртай. Энэ нь 100-150 сая ам.доллар. Ийм дүрмийн сантай банк Монголд 3-4 л байна. Ирээдүйд ам.долларын нөлөөгөөр нэгдүгээрт, зээлийн хүү буурахаар харагдаж байна. Хоёрдугаарт, Засгийн газрын босгосон бондын тодорхой хувийг арилжааны банкуудад дамжуулан байршуулж, эдийн засагт хөрөнгө оруулалт хийснээр долларын хүү буурах нөхцөл бүрдэх юм. Гэхдээ төгрөг, ам.доллар хоорондын ханшийн бодлого хаачих вэ гэсэн Монголбанкны том асуудал үүсэж байна. Ер нь ирээдүйд төгрөг чангарах талдаа хэлбийнэ. Ханш тогтвортой байх ёстой. Савлаад байвал арилжааны банкны салбарт ч хүүгийн түвшинг барихад хэцүү болно. Тиймээс хямдхан мөнгөний эх үүсвэр босгохын тулд Монгол Улс эрсдэл багатай болъё. Эрсдэлээ бууруулахын тулд тогтвортой бодлого хэрэгтэй. Уялдаатай байгаа биз. Төрийн бодлого тогтвортой, савлахгүй байх гэдэг үг захирлуудын бараг л яриа бүрт давтагдаж байгааг ойлгох хэрэгтэй.

УИХ хянаж, Засгийн газар мөнгийг нь гаргавал жинхэнэ өр болно

-Чингис бондын асуудал нийгмийг олон хэсэгт хуваажа байна. Засгийн газраас бонд эдийн засгийг хөгжүүлнэ гэж тайлбарлаж байгаа. Харин эдийн засагчид эргэлзээтэй хандаж байна. Тэгвэл эрсдэлийг бодитоор үнэлж, цэгнэдэг хувийн хэвшлийнхний төлөөлөл энэхүү бондын талаар ямар бодолтой байна вэ?

Б.Бямбасайхан: -Эдийн засагт хөрөнгө оруулалт хийх нэг хэлбэр бол бонд. Чингис бонд нь Монгол Улсын нэр хүндээр баталгаажсан эрсдэлтэй өр юм. Үүнийгээ эдийн засагтаа маш зөвөөр шингээх хэрэгтэй. Ялангуяа, дэд бүтцийн салбарт хөрөнгө оруулалт байдлаар царцааж, зам харгуйг засаж, цахилгаан, дулааны сүлжээг барина гэвэл зөв. Эрчим хүчний салбарын хүрээнд тогтоод ярьъя л даа. Сүүлийн 10 гаруй жилийн хугацаанд эрчим хүчний салбарыг хөгжүүлэх бодлого, дүр зурагтай явж ирлээ. Энэхүү зураг

нь эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн салбарт өрсөлдөөнийг бий болгох зорилготой. Өөрөөр хэлбэл, хувийн хөрөнгө оруулалтыг эрчим хүчний салбарт татан оролцуулахад чиглэсэн. Хувийн цахилгаан станцыг бий болгоё. Энэ салбар хэнд ч нээлттэй, орж гарахад чөлөөтэй байг. Зарим нарийн асуудлыг нь стратегийн ач холбогдолтой учраас төр зохицуулаад яваг. Цахилгаан эрчим хүч дамжуулдаг, түгээдэг салбараа өрсөлдөөнтэй болгоё. Өрсөлдөөн орж ирснээр хэрэглэгчдэд чанартай бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ хүрнэ. Эдийн засгийн үүднээс харвал эрчим хүчний салбарт хөрөнгө оруулалт хэрэгтэй болчихсон. Эдийн засаг өсөхийн хэрээр эрчим хүчний хэрэглээ өсөж байна. Тэгэхээр засаг босгосон мөнгөнөөсөө энэ салбарт санхүүжилт хийж, эрчим хүчний салбарыг хөгжүүлэх гэсэн бодлого зөв юм. Өөрөөр хэлбэл, бонд бол зөв алхам. Харин хариуцлагатай зарцуулах учиртай гэдэг дээр л анхаарах ёстой.

Б.Болд: -Бондын хөрөнгийг хэрхэн үр ашигтай зарцуулах нь маш нарийн сайн зохион байгуулагдах том үйл явц. Засгийн газрыг ийм хэмжээний мөнгө босгосонд талархаж байгаа. Гэтэл энэ мөнгөө өр болгож үлдээх үү, хөрөнгө оруулалт болгох уу. Илүү ачаа болох уу, илүү орлого болгох уу. Үүнийг илүүтэй мэдрэх шийдвэр гаргадаг засаглалын тогтолцоо өнөөдөр хаана байна вэ. Энэ тогтолцоог бүрдүүлэх хүртлээ арилжааны банкуудад итгэл хүлээлгэхэд буруудахгүй. Арилжааны банк итгэл хүлээх туршлагатай болсон гэж бодож байна.

Харин УИХ шийдвэр гаргана гэж яриад байна. Гэтэл хууль тогтоох байгууллага Засгийн газрын ажлыг хийх ёстой юм уу. Засгийн газрын ажлаас даваад доод шатны агентлагийн ажлыг өмнөөс нь хийж өгөх юм уу. Нэг тэрбум ам.долларыг малчинд өгөх үү. Эрчим хүчний салбарт олгох юм уу. Эрчим хүчний салбарт өгөхийн тулд тендер зарлах уу. УИХ тендерийг нь зарлах юм уу. Тиймээс бондын хөрөнгөд хэн хэрхэн, яаж оролцох нь тодорхой байх ёстой. Өөрөөр хэлбэл, америкчуудын ярьдаг тойрог дотор чөтгөр чинь амьдраад байна. Тиймээс хөрөнгө оруулалтынхаа тойрогт ормоор байна. Бонд гаргаад мөнгөө босгочихлоо. Хяналтын ямар бие даасан бүрэлдэхүүн байх юм бэ. Засаглалын хувьд хэрхэн тунгалаг цэвэр авч үлдэх вэ. Нэн тэргүүнд улс орныхоо ашгийг бодох ёстой. Бондын зарцуулалтад хяналт тавьж байдаг есөн хүний бүрэлдэхүүнтэй төлөөлөн удирдах зөвлөл /ТУЗ/ байгуулъя. ТУЗ-д нь Азийн хөгжлийн банк, Дэлхийн банк, Олон улсын валютын сангаас өөр ямар төлөөллийг оруулах уу. Магадгүй, нэг сайн хуульч хэрэгтэй. Мэргэшсэн нягтлан бодогчийн холбооноос нэг нягтлан бодогч авъя. Өмгөөлөгчдийн холбооноос нэг хүн тавъя. Ингээд энэ хяналтын багийг улстөрийн шийдвэр гаргалтаас тусгаарлая. Хөрөнгө оруулалтын өгөөжийг нь зөв тооцъё.

Хамгийн муу төлөвлөгөөнд ч манай бондын хүү төлөгдөх чадвартай байх ёстой

Цаасан дээр нь ТЭЗҮ их гоё бууна шүү дээ. Гэтэл амьдрал дээр ийм юм байдаггүй. Асар их хэмжээний эрсдэлтэй байдаг. Төмөр зам гацна. Нефтийн үнэ савлана. Энэ бүх эрсдэлийг бодсон хэд хэдэн төлөвлөгөө байх ёстой. Хамгийн муу төлөвлөгөөнд ч манай бондын хүү төлөгдөх чадвартай байх ёстой. Үүнийг тооцоолно гэхээр маш нарийн процесс болж байгаа биз. Сангийн сайд асан С.Баярцогтын ярьснаар 3000 өгөгдөлтэй загварыг гаргаж ирдэг санхүүч бидэнд хэрэгтэй. Тэр хүмүүсээр нь эхлээд хийлгүүлье. Өөрөөр хэлбэл, хөрөнгө оруулалтын шийдвэр, засаглалын шийдвэр гаргалтын тогтолцоо хийсвэр биш байгаасай. Хөрөнгө оруулалтын гүйцэтгэл, бондын үр ашигт аудит хийж, хяналтаа сулруулж болохгүй. Иргэний төлөөлөл, байгууллагыг бондын хяналтад заавал оролцуулах

шаардлагатай.

Д.Жаргалсайхан: -Хоёр захирлын ярьсантай 100 хувь санал нийлж байна. Бямбасайхан захирлын хэлсэн дээр нэмж хэлэхэд манайх дэд бүтэц гэж ярьдаг. Энэ бол хуучин, социалист нийгмээс өвлөж авсан буруу нэр томьёо. Манайх нэр томьёогоор дамжаад сэтгэлгээний том зөрчилтэй зүйл рүү ороод байна. Дэд бүтэц гэхээс илүүтэй суурь бүтэц гэж нэрлэх нь оновчтой болов уу. Эрчим хүч, холбоо, эмнэлэг байна. Суурь бүтцэд хөрөнгө оруулалт хийх нь зөв байх. Болд захирлын хэлж байгаа асуудал бол бидний өдөр тутмын амьдралд тохиолдож байдаг том эрсдэл. Маш няхуур үйл ажиллагааг төр, засаг бий болгох ёстой. Хөрөнгөө зарцуулж эхлэхээс өмнө үүнийг бүрдүүлэх хэрэгтэй. Ганцхан жишээ хэлэхэд, манайх жижиг хөрөнгө оруулалтын компаниудтай. Бидэнд ирж буй ТЭЗҮ-д буй тоо, баримт баталгаатай байдаггүй. Дурын нэг тоогоо бичээд ирсэн байх жишээтэй. Үүнийг ТЭЗҮ гэвэл нотлоод байдаг. ТЭЗҮ-ийг боловсруулсан нөхөр нь би салбартаа 20 жил ажилласан. Тоог нь шалгая гэхээр чи надад итгэхгүй байна. Би мэддэг хүн гэдэг ч юм уу. Бодитоор гардаг ТЭЗҮ -д дунджаар 2500 орчим шийдэл гардаг юм билээ. Тиймээс дээрх шийдлийг бүгдийг нь шалгах хэрэгтэй. 2500 нь эрсдэлгүй гэвэл хөрөнгө оруулалтаа хийнэ гэсэн үг. Төсөл бүр чинь өөрийн гэсэн онцлогтой. Өөрөөр хэлбэл, нялх хүүхдийг арчилж байгаатай адилхан. Тиймээс хөлд орж, хоолныхоо захад хүртэл нь хөрөнгө оруулагч дагаж явах ёстой. Түшиж тулдаг байх хэрэгтэй. Харин УИХ хянаж, Засгийн газар мөнгийг нь гаргавал жинхэнэ өр болно.

Б.Бямбасайхан: -Бонд гаргаснаар эдийн засаг өнөөгийн түвшинд хүрээгүй. Өнгөрсөн 20 жилийн үйл явцын дүнд боломжийн хүүтэй бонд босголоо. 20 жилийн дотор бид мөнгөгүй байхдаа сайн салбарын зохицуулалт, ямар зарчмаар явах загвараа хийгээд авсан. Үүнийг маш олон хүний тусламжтайгаар, олон эрдэмтэн судлаач нийлж хийсэн. Сууриа хийсэн юм чинь санхүүжилтийг нь гаргаж ирээд хийх ёстой. Түүнээс бид гэнэт бондтой болоод 20 жил хийсэн зүйлээ мартаад, эргээд 21 жилийн өмнө ямар байсан аргаараа хөрөнгө оруулалт хийвэл буруудна. Харин одоогийн суурь дээрээ үндэслээд хөрөнгө оруулалт хийх хэрэгтэй.

-Монголын уул уурхайн салбар гэхээр Оюутолгой, Тавантолгойгоор төсөөлөх боллоо. Санал нэг байна уу?

Б.Болд: -Оюутолгой, Тавантолгойг ашиглая. Бусад улс даяар байгаа уул уурхайг зогсооё гэвэл тодорхой хугацааны дараа дээрх хоёр ордын нөөц ч дуусна. Уул уурхайг төр эзэмшинэ. Эсвэл гаднын том хөрөнгө оруулагч эзэмшинэ.

Монголд хувийн уул уурхай байж болохгүй гэсэн дүгнэлтэд хүргэх ийм асуудал болж байна. Тийм учраас уул уурхайн салбарыг бид яриад байгаа. Эхнээс нь хайгуул гэж юу юм. Мөнгө нь яаж босдог. Дараа нь үргэлжлэх үйл явц хэрхэн өрнөдөг. Мэдээж шавхагддаг нөөц баялаг учраас хайран. Газар дэлхийгээ хайрлах хамгаалах хэрэгтэй. Нөгөө талаасаа Монголд жижиг, том ялгаагүй алт болгоныг ух гэж байгаа юм биш. Тодорхой хэмжээний шалгуур тавьж, хайгуулын ажлыг үргэлжлүүлэх хэрэгтэй. Таван жилийн өмнө Монгол Улсын нийт газар нутгийн 40 хувь нь лицензтэй байсан. Одоо нэг оронтой тоонд ороод ирсэн. Уул уурхайн салбарыг таван жилийн өмнөх замбараагүй байсан шиг одоо ойлгох нь учир дутагдалтай. Энэ цаг үе аль хэдийнэ өнгөрчихсөн. Уул уурхайн салбарыг хариуцлагатай болгох тал дээр анхаарах нь зүйтэй. Нөхөн сэргээлтэд өндөр шаардлага тавъя. Нийгмийн баялаг учраас орон нутгийн төсөвт төлж буй татвар бодит үр дүнгээ өгөөсэй. Тухайн сум, орон нутагт нь бидний төлж буй татвар хүрч, нутгийн иргэд үр шимийг нь хүртээсэй. Уурхай ажиллаж буй суманд татварын үр дүн гарах учиртай. Бид шалтгааны уг үндэс рүү орох ёстой.

Д.Жаргалсайхан: -Сүүлчийн хоёр жилийн хугацаанд манай эдийн засаг өндөр хувийн өсөлттэй гарлаа. 1996 оны манай төсвийн орлого 300 сая ам.доллар байсан бол өнөөдөр дөрвөн тэрбум ам.долларт хүрч байна. Эдийн засагт гарч буй ахиц, дэвшил өөрчлөлтийн 100 хувь биш юм гэхэд 80- 90 хувь нь уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалттай шууд холбоотой. Үүний ашиг шимийг хүртээгүй нэг ч монгол хүн байхгүй. Цаашид энд хүрээд уул уурхайгаа зогсооё. Үүний оронд эрчим хүч, зарим хүний мөрөөдөөд буй технологийн салбараар төсвийн орлогоо бүрдүүлье. Энэ тохиолдолд уул уурхайг зогсоож болно шүү дээ. Өнөөдрийн хүрсэн түвшин ханасан уу гэвэл би ханаагүй гэж хэлнэ. Цаашид хэрэгцээ байна уу гэвэл байна. Үүнд төрийн оролцоо, дэмжлэг хэрэгтэй байна. Хөрөнгө оруулагчдын хариуцлагатай үйл ажиллагаа, Монгол Улсын нийгэм үүнийг ойлгож

бүх талаас нь дэмжиж ажиллах хэрэгтэй болов уу.

-Зах зээлийг өнөөдөр хэн зохицуулаад байна вэ?

Б.Бямбасайхан: -Хууль журмын хүрээнд хариулах байх л даа. Зах зээл гэдэг чинь тухайн барааг үйлдвэрлэдэг нөхөр, барааг хэрэглэгч хоёрын хоорондын харилцаа. Үйлдвэрлэж байгаа бараа, бүтээгдэхүүнийг хэрэглэх хүн байхгүй бол зах зээл байхгүй. Бараа, бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэдэг хүн байхгүй бол бас болохгүй. Энэ хоёрын хооронд нарийн зохицуулалт явдаг. Хууль батлаад хуулийнхаа хүрээнд байвал боломжийн байна. Надад байхгүй юмыг тэр хүнээс авна, тэр хүнд байхгүй юмыг надаас авна гэсэн харилцаа. Үүнийг нэг болохоор эдийн засаг, эсвэл улс төр, ард түмэн гэж яриад байвал харилцааг булингартуулах талтай.

Д.Жаргалсайхан: -Манай төр бүхнийг шийддэг, зөвшөөрөл олгодог хуучин нийгмийнхээ үе рүү эргэж хальтирч ороод байгааг дахин хэлмээр байна. Нэг дарга нь би шийднэ, зохицуулна гэдэг. Хувь хүний асуудлыг төр шийдэх гээд байна шүү дээ. Үүнээс болоод иргэд миний өмнөөс, миний асуудлыг төр шийдээд өгөх юм байна гэсэн ойлголт авч байна. Төрийн үндсэн үүрэг гэж бий. Төр, зохицуулалт гэсэн асуудлыг тойруулаад дахиад л хөндөх хэрэгтэй болох байх. Миний хувьд өнгөрсөн хугацаанд олон хөрөнгө оруулагч, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчидтэй уулзаж ярилцаж байсан. Олон газар очиж үзэж харлаа. Тэнд төрийн оролцооноос илүүтэй иргэдийн оролцоо өндөр байна. Жишээ нь, Швейцарь. Энэ оронд төрийн зохицуулалт гэхээс илүүтэй нийгмийн харилцаанд гарч буй шаардлагатай үүрэг, оролцоог хувийн салбар нь хариуцаж байна. Төр нь хяналт, зохицуулалтын оролцооноос татгалзсан байх жишээтэй. Олон нийтийн байгууллага, төрийн бус байгууллагуудын оновчтой тогтолцоог бий болгох талд нийгэм нэлээд идэвхтэй ажиллах хэрэгтэй.

Заавал төр хийх ёстой гэсэн хариулт өгч чадахгүй нь.

Б.Болд: -Зах зээлийн нууц гар гэдэг асуудлаас болоод байна. Зах зээлийн зарим сектор тодорхой зохицуулалттай байхаас өөр аргагүй байдаг. Миний ойлгож байгаагаар манайх либерал эдийн засаг руу явж байгаа. УИХ-ын дарга З.Энхболд гуай Төрийн өмчийн хорооны дарга байсан. Тэрбээр коммунизмын өмчлөлөөс салгаад хүн болгон баялагтай бол оо гээд өмч хувьчлалыг зохион байгуулсан.

Ардчилсан нам либерал үзэлтэй улс эх орныг бэлтгэсэн. Энэ үзэл бодлоо тууштай үргэлжлүүлээсэй. Хар залуугаараа коммунист үзэлтэй хэсэг бүлэг хүмүүс гарч ирж байгаа нь аюултай байна. Эндээс юмыг нь хурааж авъя. Тэгээд төрд өгье. Миний найз Төрөө компанийн захирал нь бол гэдэг ч юм уу. Амьдрал дээр ийм юм гаргахыг үгүйсгэхгүй. Зах зээл гэдэг өнөөдрийн хүн төрөлхтний бодож олсон хамгийн оновчтой загвар гэж байгаа. Оновчтой гэхээсээ бусдаасаа илүү нь. Тийм учраас энэ загвар дотроо Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан хувь хүний өмчтэй холбоотой асуудлуудыг хүндэлдэг. Түүнээс биш, төрийн давамгайлсан өмчлөлтэй компани давуу эрх эдэлдэг байх ёстой биш. Адилхан өрсөлдөө. Гэхдээ өрсөлдөөн нь эрүүл байх ёстой. Жишээлбэл, яагаад заавал МИАТ бусад онгоцны компаниудаас илүү давуу эрхтэй байх ёстой юм. Эсвэл тодорхой салбаруудад зах зээлийн зохицуулалт гэдгийг нэг дарга гарч ирээд л зохицуулдаг, төрөөс төрсөн тэрбумтанг үргэлжлүүлэх нь бодлого биш. Энэ буруу байсныг бүгд хүлээн зөвшөөрөөд, ард түмэн сонголтоо хийсэн учраас зах зээлийн либерал эдийн засгийн бодлогоо үргэлжлүүлэн хөгжүүлээсэй. Тодорхой хэмжээний төрийн зохицуулалт зарим ялангуяа эмийн салбарт бол байх ёстой. Энэхүү зохицуулалтаа хэрхэн яаж хийх л чухал байна.

Нэг л өдөр гүйнэ, эрүүл саруул болно гэсэн итгэл үнэмшилтэй байгаа

-Энэ асуултаа Болд захиралд хандаж тавья. “Алтан Дорнод Монгол” компанийн тухайд гадаадын иргэнээс монгол захирлуудын гарт шилжиж ирсэн үндэсний аж ахуйн нэгж. Өр ширтэй, шүүхтэй байнга “найзалдаг” гээд олон муу нэр сонссон компани. Харин өнгөрсөн жилээс гэрэл гэгээтэй мэдээлэл дуулдах боллоо. БОНХЯ-ны дэргэдэх Иргэний зөвлөл танайхыг Нөхөн сэргээлтийн шилдэг компаниар тодруулсан. 24 тэрбум төгрөгийн татварыг улсад тушаасан байна. Уул уурхайн салбарт шилдэг компани болох зорилттой ажиллаж байгаа гэсэн. Харин та бүхний энэхүү идэвх зүтгэлийг төрөөс дэмжиж байна уу. Эсвэл татвараар дарамталж, ер нэхсээр сууна уу?

Б.Болд: -Шаварт унасан шарын эзэн гэгчээр бид өөрсдөө ийм асуудалтай компани руу давхиж орсон. Эргээд харахад амаргүй байж. Ер нь бол харанхуй зоригоор орсон. Тийм учраас хоёр жишээ яръя. Үхэлтэй тэмцэж буй комд орчихсон хүн байна гэж бодъё л доо. Тийм хүн ямар байх вэ та нар төсөөлж байгаа байх. Иймэрхүү байдалтай компани руу л явж орсон гэж бодож байгаа. Хаяа амь тариа хийдэг. Судас нь цохилохгүй. Харин тэр хүн маань өнөөдөр арай гэж хоёр таягтай явж эхэлж байна. Гүйж эрүүл болох хаа байсан юм. Шүүхийн маргаан, асуудал олон бий. Гэхдээ нэг л өдөр гүйнэ, эрүүл саруул, гоё болно гэсэн итгэл үнэмшилтэй байгаа. Монгол Улсын эрүүл чийрэг, үндэсний тэргүүлэгч уул уурхайн шилдэг аж ахуйн нэгж болохоор зорьж байна. Өнгөрсөн хугацаанд 700 гаруй хүнийг ажлын байраар хангасан. Бид алт гаргаж аваад түүгээрээ Америкт хаус худалдаж аваад, зугтаагаад амьдарсангүй. Эргүүлээд татварын өрүүд л төллөө.

Татварын өрийг газар доорх алт гэхээсээ илүү өөрийнхөө хувийн байшин, бүх босгосон хөрөнгөөсөө барьцаалаад төлөөд явж байна. Асуудал бол маш хүнд байгаа. Бидний зүгээс гурван үндсэн зарчим баримталдаг. Хариуцлагатай уул уурхай гэж хоосон ярихаасаа илүү яг гурван зүйл дээр хэрэгжүүлэхээр ажиллаж байгаа. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, Байгаль орчны нөхөн сэргээлт, Газар доорх баялгийг нийгмийн баялаг болгож хүртээх.

Нийгмийн хариуцлага бол дуусахгүй яриа. Төв аймгийн Заамарыг хүн болгон муугаар төсөөлдөг. Заамар гэдэг газрыг уул усаа тахиж шүтэж явдаг хүмүүс байгын дурсаж яваарай гэж хэлмээр

байна. Буянтай сайхан нутаг. Заамар нь Монгол Улсад 100 гаруй тонн алт өгсөн юм шүү. Оюутолгой, Тавантолгойг сураггүй шахам байхад “Алт” хөтөлбөрийн хүчинд манай төсөв 400 сая ам.долларт хүрсэн. Эдийн засгийг хүнд үеэс авч гарсан. Бид муу нэрнээс салмаар байна. Нөхөн сэргээлтээ үргэлжлүүлнэ. Өнгөрсөн жил 50 га газарт техникийн нөхөн сэргээлт хийсэн. Цаашид нөхөн сэргээлтээ чанаржуулна.

-Жаргалсайхан захирлын удирдсан “FSCO Mongolia” компани уул уурхайн зөвлөгөө, даатгал, байгаль орчинд ээлтэй бизнест хандсан үйл ажиллагаа явуулдаг. Таны эрхэлж буй бизнес ногоон хөгжилд юу авчрах вэ?

-Компани урт хугацаанд амжилттай ажиллахын тулд ямар чиглэлээр тууштай явах вэ гэдгээ шийдэх хэрэгтэй байдаг юм билээ. Бидний хувьд эрчим хүчний хэмнэлттэй барилгын материалын үйлдвэрлэл рүү нэлээд гүнзгий орсон. Мөн “National life” буюу амьдралын даатгалын үйлчилгээ үзүүлж байна. Эрчим хүчний хэмнэлттэй барилгын материалын үйлдвэрлэл Монголд ирээдүйтэй. Харамсалтай нь саяхныг хүртэл барилгын материалын үйлдвэрлэлийг Монголд дэмжих, тухайлбал, төр болон хувийн хэвшлийн зүгээс дорвитой арга хэмжээг аваагүй байна. Нөгөө талаар боломж нээж өгсөн. Манай “М солют” компани эрчим хүчний хэмнэлттэй магнизит хавтан үйлдвэрлэж, хэд хэдэн байшин барьж туршин, судалгаа хийсэн.

Судалгаагаар магнизитийн хавтангийн үйлдвэрлэлийн технологид суурилаад эрчим хүчний хэмнэлттэй бөгөөд боломжийн үнэтэй орон сууцтай болох технологийн шийдлийг бид олсон гэж бодож байна. Эрчим хүчний хэмнэлттэй байшин барихаас гадна өвлийн хамгийн хүйтэн саруудад тухайн байшингийн доторх дулааныг 20-22 хэмд барих зорилгоор Америкийн компанитай хамтран ажиллаж байна. Туршилтын ажил энэ хавар дуусах юм. Нарны модулиас дулаан үйлдвэрлэх бидний энэ ажил амжилттай болбол төрийн иргэдийг орон сууцаар, эрчим хүчээр хангах бодлоготой уялдаж энэ салбарт нэлээд том хувьсал авчрах болов уу хэмээн найдаж байгаа.

-“Ньюком” компани байгальд ээлтэй бизнесийн зарчмыг баримталдаг ногоон хөгжлийн үлгэр жишээ байгууллага. Танай компанийн цаашдын стратегийг сонирхож болох уу. Монгол Улсад ногоон эдийн засгийг хөгжүүлэх, бусад компаниудад үлгэр дуурайлал болох мөн туршлагаасаа хуваалцах чиглэлээр ямар төлөвлөгөөтэй байна вэ?

Б.Бямбасайхан: -Бид технологийн хөгжил асар хурдан өөрчлөгдөж буй орчинд амьдарч байна. Байгууллага ашигтай ажиллая гэж бодож байгаа бол хамгийн энгийн зүйл болох эрчим хүчний хэмнэлт хийх хэрэгтэй. Өдгөө Монголд Америк, Европ, Япон, Солонгосын бий болсон шинэ техник технологийг хэрэглэх боломжтой. Ийм орчинд бид амьдарч байгаа учраас байгаль орчиндоо ээлтэй технологийг эрчим хүчний үр ашигтай, бүтээмжтэй ашиглах нөхцөл бүрдэж байна. Энэ боломжийн анхдагч нь “Ньюком” компани. Монголд салхин цахилгаан станц бариад ашиглаж болох юм байна гэдгийг нүдээр харуулсан тохиолдолд энэ салбарт шинэ хүмүүс, дараа дараагийн шинэ төсөл орж ирнэ гэдэгт итгэлтэй байгаа. Үүний хажуугаар бид төслийн санхүүжилтээр Монголын эрчим хүчний салбарт цахилгаан станц барьж болдог юм байна гэдгийг харуулахыг зорьж байна. Гадна, дотнын хөрөнгө оруулагчид нийлээд дэлхийн хамгийн шилдэг техник технологийг Монголд нэвтрүүлж, монгол хүн үүнийг нь ашиглаж болно гэдгийг харуулбал зөв шийдэл.

Монголын бизнесийн хөгжил дараагийн шинэ үедээ ирж байна. Бид хоорондоо ч өрсөлдөнө. Гэхдээ гол нь шинэ өрсөлдөөний талбарт сайн ажиллах хүчинтэй, сайн технологитой байж бид ашигтай ажиллана. Мөн хариуцлагатай байх ёстой. Төр, засаг дэмжиж байна уу гээд Та асуугаад байна л даа. Төр, засаг дэмжих ёстой гэсэн ойлголт байх хэрэггүй. Хамгийн гол нь хуулиа барьж байна уу. Хууль журмандаа багтаад л ажиллаж байвал төр, засаг бидэнд хайртай байна уу, хайргүй байна уу ерөөсөө асуудал биш.

-Шинэчлэлийн Засгийн газарт үнэлэлт дүгнэлт өгөх болоогүй байна гэж ярьж байгаа ч тодорхой хугацаа өнгөрлөө. Шинэ Засгийн газрын бизнесийн салбарт хандах хандлага Та нарын хувьд хэр байна вэ. Мөнхийн завгүй та бүхэн үйл ажиллагаагаа явуулахдаа тэдэнд итгэж болохоор байна уу. Болж өгвөл нэг өгүүлбэрээр хариулбал сайн байна?

Д.Жаргалсайхан: -Тэд нэг гараараа бүтээгээд, нөгөө гараараа сөнөөгөөд байна.

Б.Бямбасайхан: -Бид нэг л улсад амьдарч байна. Монголын гэсэн нэг л эдийн засаг байна. Ирээдүйдээ итгэхгүй байвал хэцүү. Итгэж байна. Эдийн засаг маань жижиг учраас хурдан өсөж байна. Төр, засаг сайндаа эдийн засаг өсөөгүй. Ирээдүй ямагт гэрэлтэй байна.

Б.Болд: -Хэлбэр, агуулга хоёр битгий зөрөөсэй. Уриа лоозонгоор амьдармааргүй байна.

Эцэст нь өөрт төрөөд буй нэг санаагаа танай сэтгүүлээр дамжуулан төрийн түшээдэд уламжилмаар байна. АНУ-ын Ерөнхийлөгчийн дэргэд хөрөнгө оруулалт, инновацийн чиглэлийн зөвлөлүүд ажилладаг. Энэ зөвлөлд том компаниудын удирдлагууд орж, бизнесийн асуудлыг төрд, Ерөнхийлөгчид хүргэж, санаа бодлоо хуваалцаж байдаг л даа. Тэгэхээр Ерөнхий сайдын дэргэд татвар төлөгчдийн төлөөллөөс бүрдсэн зөвлөл ажиллаж, бинесмэнүүдийн үгийг сонсож байвал ямар вэ. Сонин хэвлэлээр дуу хоолойгоо хүргэх нэг хэрэг. Тухайн салбарын асуудлаарх нэг зөвлөх бүгдийг мэдэхгүй шүү дээ. Тиймээс улиралдаа ч юм уу нэг удаа уулздаг, эсвэл Ерөнхий сайдад санаа бодлоо хэлдэг, тулгарч буй бэрхшээл, ололт амжилтаа ярьдаг зөвлөл байвал хувийн хэвшлийг хөгжүүлэх, бизнесийн орчныг сайжруулахад тустай юм болов уу гэж бодож байна.

Манай сэтгүүлийн редакцид хүрэлцэн ирж, санаа бодлоо хуваалцсан үндэсний компаниудын захирлууд та бүхэнд талархсанаа илэрхийлэхийн сацуу бизнесийн амжилт хүсье. ■

MADE IN MONGOLIA

ДУЛААНХААНЫ ЭВЭР НУМ

Нум сум урлаач С.Болдбаатар

Х.ХУЛАН

Бид энэ удаагийн “Made in Mongolia” булангаа орон нутгаас бэлтгэлээ. Сэлэнгэ аймгийн Шаамар сумын Дулаанхаан багийн Монгол түмний уламжлалт ёс заншил, түүх соёлын өв болсон нум сумын үйлдвэрлэлийг сонирхлоо.

Монгол орон баян. Төв Азийн цээжинд цохилох тус улсад газрын гүн дэх эрдэс түүхий эдээс илүү их баялаг хадгалаастай. Тэр нь Монгол түмний уламжлалт ёс заншил, түүх соёлын арвин өв юм. Манай сэтгүүл “Made in Mongolia” булангийн нийтлэлээ Сэлэнгэ аймгийн Шаамар сумын Дулаанхаан тосгоны “Хөвчит нум” ХХК-ийн зөвлөх Ж.Сүхбаатар, түүний хүү нум сум урлаач С.Болдбаатар нартай уулзаж бэлтгэлээ.

Нарны гэрэлд цацрах хөвөн цагаан цас, жавар шингэсэн цэнгэг агаар биднийг угтлаа. Дулаанхаан уулын өвөр, Ерөө голын хөвөөнд орших энэхүү тосгон одоогоос 51 жилийн өмнө байгуулагджээ. Өнгөрсөн сарын 22-ний ням гаригийн өглөө манай сэтгүүлийн сурвалжлах баг тус сумын нум сум урлаач Ж.Сүхбаатарынд очсон юм. Нутгийнхан нь түүнийг анддаггүй юм билээ. Тэрбээр 52 жил ханилсан гэр бүлийн хүн Ж.Даваагийн хамт биднийг дотно угтсан. Халуун цай ууж, орон нутгийн брэнд талх амталж, Дархан-Уул аймагт үйлдвэрлэсэн хиам, тавагтай идээгээр дайлуулах зуур орон нутагт үйлдвэрлэл хөгжжээ гэж бодогдов. Биднийг тэднийд очсон даруйд Сэлэнгэ аймгийн Баянгол сумаас хүүгээ дагуулсан зочин ирэв. Тэрбээр авч яваа нумаа гарган үзүүлж, юу нь болохоо байсныг мэдэхийг хүссэн юм. Сүхбаатар урлаач нумыг эргүүлж тойруулан хэсэг зуур шинжсэний эцэст “Шөрмөс нь хөндийрсөн байна” гэсэн онош тавилаа. Ирсэн зочны нэр алдрыг Х.Говь гэдэг бөгөөд 1957 оноос нум сум харваж байгаа аж. Тэрбээр Сүхбаатар гуайн тухай бидэнд хандаж “Үндэсний сурыг хөгжүүлэхэд гэр бүлээрээ хувь нэмрээ оруулж байгаа буянтай буурал байгаа юм. Улаанбаатараас энэ хүний нум сумны үйлдвэрлэлийг сурвалжлахаар ирсэн та бүхэнд талархаж байна” хэмээв. Монгол Улсад гарын 10 хуруунд багтах нум сум урлаач байдаг аж. Тэдний хоёр нь Дулаанхаанд амьдардаг. Улсын мэргэн Ж.Сүхбаатар, спортын мастер З.Баатар нар монгол нум сум урлах ухааныг хүүхдүүддээ зааж сургах их үйлийг хийсэн ахмадууд юм. Сүхбаатарын Болдбаатарын нум сумны урланд зочиллоо.

Эвэр элэгтэй, шөрмөсөн артай нум

“Хөвчит нум” компанийн урлан багийн Захиргааны байрны хажууд байрлах аж. Урлангийн зууханд гал дүрэлзэн асна. Өрөөний голд модон ширээнүүд байрлуулжээ. Дээр нь урлаж буй нум, янгирын эвэр, хусны үйс, бодын шөрмөс, тасын өд, хайч, цавуу тавиастай. Биднийг

урландаа хүлээж авсан Болдбаатар нум хийх талаар тайлбарлаж өгсөн юм. Уламжлалт монгол нум сумыг мал, амьтны түүхий эд ашиглан гар аргаар хийсээр иржээ. Үүнд, үхэр, янгирын эвэр, бод малын шөрмөс, хусны үйс, хулс ордог. Ан амьтны гаралтай түүхий эдээр хийдэг тул нум сум хувиралттай /мал, амьтны гаралтай түүхий эдүүдийн физик чанар өөрчлөгддөг/, байдаг. Монгол нум сумын онцлог нь чухам үүнд оршино. Нумын гурван бие буюу гол бүтцэд эвэр, хулс, бодын шөрмөс ордог аж. Дэлхийн олон орны нум сумтай харьцуулбаас манай нум шөрмөстэйгээрээ ялгардаг. Тийм ч учраас эвэр элэгтэй, шөрмөсөн артай нум гэж хэлдэг. Нум сум харвахаас өмнө нумаа "эвшээлгэдэг" нь учиртай. Эвшээлгэнэ гэдэг нь нумынхаа хатуу, зөөлнийг нь тохируулж чангаахыг хэлж байгаа аж. Энэхүү үйл нь шөрмөсний физик чанар алдагдахаас сэргийлж байгаа гэсэн үг. Сүхбаатар гуай сумны хүнд, нумны хатуу зөөлөн, хүний бяр чадал тэнцэж байж харваач болдог тухай ч хуучилсан.

Нум сум урлахад ордог ихэнх түүхий эдийг дотоодоосоо базаадаг. Харин хулсыг Хятадаас авдаг байна. Нэг нуманд 12-13 төрлийн материал ордог бөгөөд чимхлүүр ажил ихтэй. Түүхий эдээ бэлдэж нум сум хийхэд 4-6 сарын хугацаа зарцуулах нь ч бий. Нааж, зүйх гээд нарийн ажиллагаатай учраас тэр. Хулс, эвэр хоёрыг наагаад хатсаны дараа шөрмөсийг нь тавьдаг. Наалт наанадаж дөрвөөс зургаан сарын дотор хатдаг. Ер нь бол бүтэн нэг жил болж байж гүйцэд хатах үйл явц явагддаг. Нумыг удаан хатаах тусмаа хамгийн сайн бат бэх болдог гэж Болдбаатар ярив. Үйлдвэрлэлийг голдуу сэрүүний улиралд явуулах нь тохиромтой аж. Учир нь бүх материал амьтны гаралтай тул зун түүхий эдийн олдоц муугаас гадна хэт халуунд нум хатдаггүй талтай. Тухайлбал, шөрмөсийг мах бэлтгэлийн үеэр "Махимпэкс"-ээс 2900 төгрөгөөр худалдаж авдаг байна. Гэвч сүүлийн үед ченжүүд шөрмөсийг их хэмжээгээр авч, Япон руу гаргах болсон нь нум сум урлаачдын хувьд түүхий эдийн хомсдол үүсгэж болзошгүй юм. Японд бодын шөрмөсийг боловсруулж тансаг зэрэглэлийн хоол хийдэг байна. Янгирын эврийн олдоц ч гэсэн сүүлийн үед муудсан гэнэ. Иймд янгиртай газрын харваачдаас эвэр авч, оронд нь нум сум авах маягаар хамтрах болсон байна. Нэг нум бэлдэхэд нэг кг орчим шөрмөс, янгирын хос эвэр, тас шувууны өд ордог аж. Сумаа улиас, хус, бургасаар гэхчлэн олон төрлийн модоор хийж болох ч эднийх голдуу улиасаар урладаг. Эвэр, шөрмөсийг наахдаа малын арьс, туруугы найрлагатай цавуу ашигладаг байна.

Түүнчлэн нум сумны үйлдвэрлэлд хүний оролцоо их. Шөрмөс урах ажлыг л гэхэд нэгээс хоёр хүн хийнэ. Эврээ хөрөөдөх, халаах, тэгшлэх ажлыг мөн хоёр хүн гүйцэтгэнэ. Дамжлага, чимхлүүр ажил ихтэй энэхүү үйлээр хийсэн нум сум бүр бэлэн бүтээгдэхүүн болдоггүйг ч Болдбаатар учирлав. Эвэр хэт элэгдэж, гэмтсэн, эсхүл буруу хөрөөдсөн бол дахиж хийхээс аргагүйд хүрдэг аж. Жишээ нь, бодын шөрмөсийг урахад нэлээд эв дүй шаардана. Эвгүй татвал тасардаг тул эвийг нь олж урт уртаар нь таслах хэрэгтэй гэнэ. Ажлын оргил үеэр зургаан хүн ажиллах бөгөөд бусад үед түүхий эдээ боловсруулах зарим ажлыг гэрээр хийдэг аж. Орчин үед техник, технологи өндөр хөгжиж байгаа ч нум сум урлан бүтээх ажлын хамгийн багаар бодоход 70 хувь нь заавал гар аргаар бүтэх ёстой гэж Сүхбаатар гуай өгүүлсэн. Одоогийн байдлаар эднийх бүтээгдэхүүнээ 90 хувь гар аргаар хийж байна. Үнийн хувьд дөрвөн сумтай нумыг 400 мянгаар, хоромсог саадагтай гоёлын нум сумыг 600 мянган төгрөгөөр хийж байна. "Хөвч нум" компани жилдээ 60-70 нумын захиалгыг аймаг, орон нутаг, жуулчны байгууллага, тэр ч байтугай гадаадаас авдаг байна. Орос, Америк, Франц, Германаас ч захиалга ирэх нь бий.

Нум сум хөгжлийн гурван үеийг дамжжээ

Эрийн гурван наадмын нэг болсон Монгол үндэсний сур харваа нь Хүннүгийн үеэс үүсэлтэй. Ан ав

хийж, хоол тэжээлээ бэлдэх, агнасан ангийн арьсаар дээл хувцаа хийж өмсөх байдлаар үүссэн түүхтэй. Хүннүгийн үед Монголын урчууд нумаа эвэр элэгтэй, шөрмөсөн артай хийдэг болжээ. Түүнчлэн сумаа өдтэй болгосон. Ингэснээр нумын хүч чадал нэмэгдэж, сум нь өмнөхөөсөө хол явдаг болсон байна. Нум сум хөгжлийн гурван үеийг дамжсан байна. Эхний буюу хүй нэгдлийн үед ан хийдэг байж, дараа нь эх орноо батлан хамгаалах, эр цэргийн зэвсэг болсон. Харин хожим энх цагийн бүтээн байгуулалтын үед спортын хэрэгсэл болж, 1960 оноос өргөнөөр хөгжсөн. Эмэгтэйчүүд энэ үеэс л сур харваанд оролцдог болжээ. Манайд халх, урианхай, буриад гэсэн гурван төрлийн харваа байдаг гэж Сүхбаатар гуай сонирхуулсан юм. Халх харваг 75 метрээс, буриад, урианхай харваг 40 метрээс харвана. Эдгээрийн нум нь адил, сумнууд нь харин өөр байдаг аж.

Төрийн ордонд залсан нум

Сүхбаатар гуай хүү Болдбаатарын хамт хоёр жил хагасын хугацаанд уртаараа хоёр метр 50 см нум, нэг метр 50 см хэмжээний урттай (ердийн нумын урт нь хоёр метр 30 см, сум нь метр байдаг) сум урлажээ. Үүнийгээ 2002 онд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид танилцуулан, Төрийн ордонд хүндэтгэлтэйгээр залсан аж. Тэд Чингисийн үед нум сумаа шүтэж, төрийн цагаан сүлдний дэргэд тахидаг байсан ёс заншлаас санаачилсан байна.

Сүхбаатар гуай Дорнод аймгийн Халх сумын уугуул, Сэлэнгэ аймгийн суугуул хүн. Тэрбээр хөдөлмөрийн гараагаа Сэлэнгэ аймгийн Сүхбаатар сумын Мод боловсруулах комбинатад зүсэх машинистаар эхлүүлж байжээ. Мөн тэрбээр үндэсний сурын харвааг үе залгамжлан харваж ирсэн удмын зургаа дахь үеийн харваач. Түүний ач, зээ нар эдүгээ найм дахь үеийнхэн болсон ажээ. Тэрбээр зах зээлийн шилжилтийн үед нум сум урлах ухааныг хойч үедээ дэлгэрүүлэн үлдээх үүднээс Бугант тосгоны захирагчийнхаа үүрэгт ажлыг хүлээлэн өгсөн гэдэг. Ийнхүү 1995 онд “Эвэр нум” нөхөрлөлийг Шаамар сумын Дулаанхаан тосгоны гуравдугаар багт байгуулсан түүхтэй. Ж.Сүхбаатар гуай “Эвэр нум” нөхөрлөлөө 2002 оноос “Хөвчит нум” ХХК болгон өргөтгөж, хүүБолдбаатартаа өвлүүлэн өгч тэтгэвэртээ суужээ. Гэсэн ч тэрбээр компанидаа зөвлөх хийж, 1964 оноос хойш Сэлэнгэ аймгийн Үндэсний сурын товчооны даргаар улиран сонгогдон ажилласаар. Эднийх өнгөрсөн хугацаанд хүүхдийн болоод том хүний, бэлэг дурсгалын 1000 орчим нум үйлдвэрлэсэн байна. Мөн нумаас гадна сум, товх, хайгуул, хөвч зэрэг дагалдах хэрэгслийг хийдэг. Монгол Улсад нум сум харвах ёс заншил өргөн дэлгэрч, үндэсний үйлдвэрлэл өргөжин хөгжих болтугай. ■

Фотог Э.Зоригт

Улсын мэргэн Ж.Сүхбаатар

Дулаанхаан дахь нум сумын урлан

БИЗНЕСМЭН БИЧИЖ БАЙНА

ЭДИЙН ЗАСГАА НӨАТ-ИЙН АЮУЛААС АВАРЦГААЯ

Т.ЯНЖИВ /“Био агро” ХХК-ийн захирал/

...Нэгэнт байгуулагдан ажиллаж байсан компани, аж ахуйн нэгжүүд жил бүр доройтон аажимдаа үүдээ хаахад хүрэх нөхцөлийг НӨАТ нэртэй борлуулалтын орлогын албан татвар бий болгожээ...

Нэмүү өртөг капиталын хуримтлал бий болгодог нь үнэн. Нэмүү өртөгийн ачаар эдийн засгийн эрх чөлөөнд хүрэхийн тулд зах зээлийн нийгмийг монголчууд бид сонгосон билээ. Гэтэл энэ эрх чөлөөг бидэнд бас л олгосонгүй.

Борлуулалтын орлогын 10 хувьтай тэнцэх НӨАТ-тай байна гэдэг нь борлуулалтын бүх орлогоо 100 хувь нэмүү өртөг гэж үзэж байж түүнээс хувилж авсан татвар гэж ойлгогдож байна. Өөрөөр хэлбэл, 1000 төгрөгийн зардлаар 1200 төгрөгийн үнэтэй шинэ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэжээ гэж үзвэл нэмэгдсэн өртөг нь 200 төгрөг, 10 хувийн НӨАТ нь 20 төгрөг. Гэтэл НӨАТ 200 төгрөгөөс биш, 1200 төгрөгөөс 10 хувиар НӨАТ гэж авахаар 120 төгрөг болж, авах ёстой татвараас зургаа дахин их татвар авч байгаа юм. Ийнхүү борлуулалтын орлогын өөр хаана ч байхгүй шинэ татвар зохиосон атлаа НӨАТ гэж огт өөр нэр өгсөн нь хачирхалтай. Харамсалтай нь энэ буруу хуулиас болж зах зээл жам ёсоор хөгжих хөгжлийнхөө 20-иод жилээ алдаад байна.

Нэмүү өртгийн тодорхойлтод таваар мөнгөний харилцааны цикл (М-Т-М’) хоорондын мөнгөний нэмэх зөрүүг (М’-М) нэмүү өртөг гэж тодорхойлсон байдаг нь дээрх тооцоо зөв болох нь харагдаж байна.

Амьдрал дээр борлуулалтын орлогын 10 хувьтай тэнцэх тийм их нэмэх зөрүү гарах нь ховор үзэгдэл. Энэ татвар нь худалдаа үйлдвэрлэлийн бүх хүрээг хамарснаараа бидний ярих дуртай дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт гэдэг үзүүлэлттэй утга дүйцэх тийм их тоо. Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт 10, 15 хувь хүрдэг улс орон гэж байдаг бил үү. Эндээс дүгнэвэл нэмэгдсэн өртөгийн албан татвар гэж нэрлэж авч байгаа энэ татвар онолын хувьд ч буруу, тоо хэмжээний хувьд ч үндэслэлгүй хэт өндөр татвар.

Нэмүү өртөг үйлдвэрлэж амжаагүй байтал НӨАТ нэрээр үйлдвэрлэгдсэн нэмэгдсэн өртгөөс нь хэд дахин өндөр татвар авч шинээр үүсч ядаж байгаа аж ахуйн нэгжүүдээ нураачихаад, ард иргэдээ хоосруулчихаад улс гэрээ яаж байгуулах гэж байгаа юм бэ.

НӨАТ бусад оронд байдаг нь үнэн боловч капитал 200-300 жил хөгжиж, үйлдвэрлэх хүчний хөгжил нь хэт үйлдвэрлэлийн хэмжээнд хүрсэн өндөр хөгжилтэй улс орнуудад хэт үйлдвэрлэлийн хямралаас сэргийлэх фонд байгуулах, бага ашигтай олон жижиг үйлдвэрлэлийг нэгтгэх томруулах зорилгоор “босго” болгож хэрэглэдэг онцлогтой татвар болохоос биш манайх шиг дөнгөж капиталын хуримтлал бий болгох, үйлдвэрлэл хөгжүүлэх, өргөтгөсөн нөхөн үйлдвэрлэл явуулах гэж ядаж байгаа эхлэлийн үед нь хэрэглэдэг татвар огт биш. Ашигаас нь борлуулалтын орлогын 10 хувьтай тэнцэх тэр их мөнгийг авахыг зөвшөөрөхгүй гэдгиийг мэдэж байсан болохоор ашиг тооцохоос нь өмнө борлуулалтаас нь аваад буцаагаад өртөгт нь шингээх мөлжлөгийн зальхаа арга хэрэглэсэн байна. Аж ахуйн нэгжүүдэд борлуулалтын орлогын 10 хувиас дээш ашигтай байж аж ахуй эрхэл гэсэн хэрцгий хатуу босго далд аргаар тулгасан байна.

Аж ахуй байгуулсан л бол ашигтай эсэхээс үл хамааран борлуулалтын орлогын 10 хувьтай тэнцэх НӨАТ заавал авч байгаа нь эхлэн аж ахуй эрхлэх боломжийг бараг хаасны дээр зориглон эхэлбэл шууд дампуурахаас өөр боломж олгосонгүй. Өөрөөр хэлбэл, эдийн засаг үүсч хөгжих боломжийг бараг бүрэн хаасан байна. Нэгэнт байгуулагдан ажиллаж байсан компани, аж ахуйн нэгжүүд жил бүр доройтон аажимдаа үүдээ хаахад хүрэх нөхцөлийг НӨАТ нэртэй борлуулалтын орлогын албан татвар бий болгожээ. Эндээс гарах ганц гарц нь төрд гарч, НӨТ нэрээр цугласан капиталын хуримтлалаас хөрөнгө оруулалт нэрээр тендерээр »

дамжуулж эргүүлж авах, өөр боломж олдоогүй байна. Ийм учраас бизнесменүүд төр рүү тэмүүлж, төрд цугласан олигархууд нэрийг олж олон түмний хараал ерөөлийг идэх болжээ. НӨАТ-өөс болж манай эдийн засгийн хөгжлийн гажиг өвчин үүсжээ.

Манайд НӨАТ авч болох үйлдвэрлэлийн цорын ганц салбар бий. Бурхнаас заяаж байгаль өөрөө нэмүү өртөг шингээсэн ашигт малтмалын салбарын олзворлолтоос 10 байтугай 50 хувь хүртэл татвар авсан ч болох юм. Жишээлбэл 2500 ккал\кг илчлэгтэй нүүрсний олзворлолтоос 10 хувь НӨАТ авдаг бол 10000 ккалл\кг илчлэгтэй нүүрсний олзворлолтоос 40-50 хувийн НӨТ авч болно.

Зэсийн 0.5 хувийн агуулгатай хүдрээс олзворлолт хийж байгаа “Эрдэнэт” уулын баяжуулах үйлдвэрээс 10 хувийн НӨАТ авч байгаа бол 2.5 хувийн агуулгатай Оюутолгой ордын олзворлолтоос 40-60 хувийн НӨАТ авч болох талтай.

Манай улсад нүүрлээд байгаа зовлон бэрхшээл бүхний эдийн засгийн үндэс нь НӨАТ юм. НӨАТ-ыг нийгмийн бүх хүрээнд үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчилгээний бүх салбарт хэрэглэснээр бизнесийн ашиг олох, өргөтгөсөн нөхөн үйлдвэрлэл явуулах боломжийг бүрэн хаасан төдийгүй нийгмийнхээ гишүүн бүрээс энэ татварыг авснаар орлогогүй ард иргэд улам бүр ядуурах үндсийг тавьжээ. Ийнхүү буруу, хуудуутай ганц хуулийн уршгаар улс орны хөгжил зогсонги байдалд орсон байна. Ойлгуулахын тулд жишээ татья.

1. “Буян”-гийн Жагаа ноолуур боловсруулах орчин үеийн үйлдвэр байгуулаад 15 жил болжээ. Одоо ноолуурынхаа үнийг дийлэхгүй эргэлтийн хөрөнгөгүй Хятадын доншуур ченжүүдэд дийлдээд сууж байгааг хар. Дотоодын хямд түүхий эдэд тулгуурласан, бүтээгдэхүүнээ бараг 100 хувь экспортод гаргадаг, хамгийн орчин үеийн техник тоног төхөөрөмжөөр өвч тоноглогдсон “Буян” компанийн үйлдвэр ийм байдалд байхад худал хэлж хулгай хийхгүйгээр аж ахуй хөтлөх юм бол дампуурахгүй амь тээх боломж бусад компаниудад олдоно гэж үү. Зах зээл хөгжсөн улс оронд ийм хэмжээний компани ганц хоёрхон жилийн дотор өр зээлээсээ салж, эдийн засгийн хараат байдлаа арилгаж, жил бүр бүтээгдэхүүний тоо хэмжээ өсч, тав, арван жилийн дараа дахин ийм үйлдвэр биеэ дааж байгуулдаг юм. Ийм хэмжээнд хүрсэн байх ёстой хугацаа өнгөрсөн байхад эргэлтийн хөрөнгө болох ноолуураа Хятадын ченжүүдэд булаалгаад сууж байгаа нь хаана ч байдаггүй борлуулалтын орлогын албан татвар буюу бидний андуурч нэрэлснээр НӨАТ-өөс болж байгаа юм.

2. Манайд НӨАТ үйлчлээгүй ганц салбар үлдсэн нь мал аж ахуйн салбар юм. Жил дараалсан ган зудад нэрвэгдэж байсан боловч мал 45 сая толгой болтлоо өсч манайдаа хэт үйлдвэрлэлийн хямралд анх удаа өртөж мах, ноос, ноолуур нь үнэгүйдэж байгааг хар. Хамгийн муу менежменттэй, их эрсдэл дагуулдаг, зах зээлээс алслагдсан, нөхцөл боломж хомс энэ салбарт яагаад хэт үйлдвэрлэл болтлоо өсөлт бий болов? НӨАТ үйлчлээгүйгээс тэр. Хэрэв бусад салбарт НӨАТ үйлчлээгүй байсан бол мал аж ахуйгаас хэд дахин их өсөлт гарсан байх нь ойлгомжтой юм. Эндээс л НӨАТ гэгчийн лай ланчигийг ойлгож болно.

Төр мал аж ахуйн хувьд макро эдийн засгийн бодлогоо зөв барьж энэ их мах, сүү, ноос, ноолуурыг гадаад зах зээлд борлуулах, дотоодод үйлдвэр байгуулж ашиглаж чадсан бол зөвхөн мал аж ахуйн салбар нь эдийн засгаа өөд нь татах төдийгүй малчид маань бүрэн хөл дээрээ босч чадах байлаа. Гэтэл одоо энэ салбарт юу болж байгаа билээ.

3. Арилжааны банкууд бараг толгой дараалан дампуурах болоод байсан хямралын үе саяхан. Учир

БИЗНЕСИЙН ЗӨВЛӨГӨӨ

ЭРСДЭЛ БА ҮНЭЛЭМЖ

НАЙЖИЛ ФИНЧ /Австралийн Сиднейн Их сургуулийн профессор/

Бизнесийн салбарын удирдах албан тушаалтанд тавигдах үндсэн шалгууруудын нэг нь оновчтой шийдвэр гаргах чадвар байдаг. Чухал шийдвэр гаргах шаардлага тулсан эгзэгтэй үе нь аливаа манлайлагчийн мөн чанарыг тодорхойлдог. Өөрөөр хэлбэл, тухайн шийдвэрээс урган гарах эцсийн үр дүнг урьдчилан тооцоолж чадах эсэх нь амжилт гаргах чадварлаг нэгэн эсвэл уналтад хөтлөгдөх хүн алин болохыг тодорхойлох торгон мөч юм.Иймээс л томоохон шийдвэр болгоны цаана бизнесийн бодит дүн шинжилгээ хэрэгтэй байдаг. Энэ нь тухайн компанийн өмнө тулгарсан сонголтуудыг бүрэлдэхүүн хэсгээр нь ангилан ялгах, дүгнэж цэгнэхэд оршино.

Бодит дүн шинжилгээ хийх чадвараа хөгжүүлэх нь компанийн ерөнхий удирдлагын хувьд бүхий л томоохон шийдвэр гаргахад

нь мөнөөх л НӨАТ. Гүйлгээнийхээ орлогын арав, арван таван хувийг төрд НӨАТ хэлбэрээр өгчихсөн банк өгсөн НӨАТ-аа эргүүлж олж авахын тулд сар бүрийн 0,8 хувийн хүү нэмж тогтоохгүй бол дампуурах нь ойлгомжтой. Дээр нь иргэдийн хадгаламжийн хүү, хувь нийлүүлэгчдийн ашиг, байгууллагын өөрийн зардлаа нэмэхээр банкны хүү бага байх үндэсгүй. Өндөр хүүтэй зээлийг хэн авч ямар үр дүнд хүрэх болж байна. Ийм нөхцөлд НӨАТ-өөс болж банкууд дампуурах нь аргагүй, зээлжих боломжгүй эдийн засаг доройтох нь гарцаагүй, Дорой эдийн засагтай улс орны иргэд нь ядуурч элгээрээ мөлхөхөөс яалтай.

Монголын эдийн засгийг сул дорой байлгах НӨАТ-ийн бодлогын хэрэгжилт бусад ямарч хуулиас илүү бүр дөнгөж төрсөн хүүхдийн живхнээс өтөл болоод өнгөрч байгаа өтгөс буурлуудын толгой дээр нь тавьдаг хадаг хүртэл бүх хэрэглээнд нь НӨАТ-ын 10 хувийг авч чадаж байна. Энэ чөтгөрийн хуулиас өөр ямар ч хууль Монголд ингэтлээ үйлчилж байсныг хараагүй юм байна.

Харин ганц зүйл үлдсэн нь ард иргэдээсээ НӨАТ нэрээр авсан төрийн том капитал, түүний төлөөх тэмцэл нь сандал ширээ, албан тушаал, эрх мэдэл, авлига, хээл хахууль болж хэзээ мөдгүй тэсрэх дөхсөн дарьтай торх болон хувирлаа. Төрийн эрх мэдэл олж авсан тэр ховорхон азтай хүмүүс хөрөнгө оруулалт нэрээр тендерээр дамжуулж хагарталаа баяжиж олигархи үүсэх шимтэй хөрс боллоо. Вьетнам, Камбож, Лаос, Хятад гэх мэт шинээр үсрэнгүй хөгжиж байгаа улс оронд энэ татвар байдаггүй.

Эдийн засагчид аа, эрдэмтэд ээ ! НӨАТ-ийн талаар өргөн судалгаа явуулж улс орныхоо хөгжилд үнэтэй хувь нэмэр оруулахыг уриалж байна. Хөгжлийн тулах цэг, хөдлөх хөдөлгүүр нь болсон бизнесмэнүүд ээ! Төрд гарсан зарим бизнесийн төлөөлөл зөвхөн өөрсдийн хар амиа хоохойлж татварын өршөөлийн хууль батлаад 6.0 тэрбум ам.долларын өр цайруулаад сууж байна. Бид улс гэрээ мартаж ингэж хувиа хичээж болохгүй. Мөлжлөгийн далд хэлбэр болсон НӨАТ- ыг үл тэвчье. ■

ашиглагдах хоёр төрлийн чухал ойлголтыг суурь болгон ашиглахаас ихээхэн шалтгаалдаг. Эрсдэл ба үнэлэмж. Тус хоёр хэсэгт сонголтынхоо мөн чанарыг зааглаж өгөхгүй аваас бизнесийн манлайлагчид тодорхойгүй нөхцөл байдалд орох тэр тусмаа эдийн засаг эмзэг үед илүү хүнд байдалд “унахад” хүрдэг.

Эрсдэлээ бүрэн үнэлнэ гэдэг шийдвэр гаргалтын оргил цэг. Мэдээж аливаа бизнесийн шийдвэрийн боломжит сөрөг талуудыг олж харах амар биш. Ухсан нүхэнд унах нь тодорхой байсан ч сөрөг үр дагаврыг урьдчилан харж, бодитоор үнэлэх нь эрсдэлийг даах, даваад гарах чухал хүчин зүйл юм.

Өөрт учирч болох аюулд хэт анхаарлаа хандуулалгүйгээр эрсдэлийг тодорхойлж, үнэлж сурах нь бизнесийн салбар дахь манлайлагчдыг хэтийн зорилгодоо хүрэх алсын хараа бүхий сонголт хийх чадвартай болгодог.

Мөн манлайлагч хүн бизнесийн салбарт ажиллахад тэргүүн зэргийн ач холбогдолтой ямар асуудлуудад анхаарал хандуулах ёстойг эрсдэлийн нөгөө тал буюу үнэлгээг хийх явц чиглүүлж өгдөг. Хувийн амжилт болон шинэ санаачилгын алинаас нь үүдэлтэйгээс үл хамааран үнэлэмжээ тодорхойлох нь бизнесийн амжилтын алтан суурь юм.

Дээр дурдсан хоёр ойлголт дээр Сиднейн Их сургуулийн Бизнесийн сургууль дахь санхүүгийн удирдлага суурилдаг.

Дэлхий даяар тус салбарын хурдацтай өөрчлөлт нь өнөөдрийн бизнес эрхлэгчдээс боломжит сонголтуудынхаа үнэ цэнэ, ач холбогдлыг нарийвчлан тодорхойлох чадвартай байхыг шаардаж байна. Тэдний зүгээс болзошгүй эрсдэлийг үнэлэх чадвар, мэдлэгтэй байхын зэрэгцээ цаг нь ирэхэд зөв шийдвэр гаргах бүрэн чадамжтай байх шаардлага тулгарч буй. Тийм учраас стратеги төлөвлөлтийн салшгүй хэсэг болсон энэ хоёр асуудалд бид ач холбогдол өгдөг. Оновчтой шийдвэр гаргалтын суурь болсон уг хоёр ойлголтыг хэрхэн бодит дүн шинжилгээ хийхэд ашиглах вэ гэдэгт анхаарч ажиллаад байгаа юм.

Тогтмол өндөр бүтээмж бүхий үр дүнг хэрэглэгчид болон хувьцаа эзэмшигчиддээ түгээх нь манлайлагчийн шинж юм. Урт хугацааны тогтвортой амжилтад нарийн судалгаа, бүрэн бэлтгэлгүйгээр мөн санхүүгийн менежментийн зарчмын нарийвчилсан ойлголтгүйгээр хүрнэ гэдэг боломжгүй. ■

“Mongolian Economy” сэтгүүл энэ удаагийн “Өрхийн төсөв” булангаараа Сэлэнгэ аймгийн Шаамар сумын Дулаанхаан багийн дундаж болон ядуу амьралтай иргэдийн орлогын эх үүсвэр болон зарцуулалтыг Нийслэлийн Хан-Уул дүүргийн V хорооны ижил түвшний амьдралтай өрхийн сар шинийн төсөвтэй харьцуулан хүргэж байна.

ӨРХИЙН ТӨСӨВ

“Дэгжин” орлоготой даржин амьдрал

Цэвэлмаагийнх сарын 500 гаруй мянган төгрөгийн орлоготой ч нэн ядуу ангилалд багтдаг

Фотог Зохиогч

Э.ЗОРИГТ

Овог, Нэр: Ц.Батболд
Ам бүл: 4
Өрхийн сарын дундаж орлого:
550 мянган төгрөг

Баярын ширээний ууц
250 мянган төгрөг

Хэвийн боов
42 мянган төгрөг /21 ширхэг/

Сар шинийн бэлэг
Авдаггүй

Тавгийн чихэр
Нийт үнэ: /30.000 төгрөг/
Нэгжийн үнэ дунжаар: /5000 төгрөг/

Төрөл: Төрөл бүрийн чихрээс холиод зургаан килограмм

Ундаа: Авдаггүй

Зууш
Нийт үнэ: 40.000 төгрөг
Төрөл: Өргөст хэмх, алаг салат, хиам,

Хоол
Нийт үнэ: 100.000 төгрөг
Нэгжийн үнэ /дунжаар/:
Хонины гулууз мах 80.000 төгрөг.
Төрөл: Бууз

Архи
Нийт үнэ: 60.000 төгрөг
Нэгжийн үнэ /дунжаар/: 6000 төгрөг
Төрөл: “Хараа” архи

Гэрэл муутай навтгар байшингийн зүүн талын хир даг болсон орон дээр үс нь даахирч, хувцас нь халтардсан 60 гаруй насны эмгэн бодол болон суух. Түүнийг Цэвэлмаа гэдэг. Нийслэлийн Хан-уул дүүргийн V хорооны иргэн. Цус харвасан тэрбээр ярьж, явж чадахгүй хүний гарт оржээ. Зургаан жил үйл, үг хоёргүй хорвоогийн өдрийг тоолон сууна. Тэрбээр том хүү Батболд бага, охин Лхагвасүрэн, түүний найман настай охины хамт амьдардаг. Лхагвасүрэн бүсгүй төмөр замын ослын улмаас зүүн гаргүй болж хөдөлмөрийн чадвараа алджээ. Харин Батболд татаж унадаг өвчтэй гэх шалтгаанаар мөн л эрхэлсэн ажилгүй. Тиймээс улсаас Батболд, Лхагвасүрэн нарт группын мөнгө гэж тус бүр 103 мянган төгрөг сардаа өгдөг байна. Мөн ээжийнхээ тэтгэврийн 240 мянга, улсаас өгч буй хүүхдийн 20 мянган төгрөг. Хашааны түрээс болох 30 мянган төгрөг гээд сард дунджаар 520 орчим мянган төгрөгийн орлоготой тус өрх нэн ядуу ангилалд ордог байна. Ядуу учраас тэдэнд улиралдаа нэг удаа 25 кг шуудай гурил, үхрийн мах, хүүхдийн нэмэлт тэжээл гээд бас бус зүйл Хорооноос нь өгчихнө. Батболд “Түмэн олныхоо буянд болж л байна. Гэхдээ бид өөрсдөө байгаа хэдээ зөв зарцуулж чадахгүй юм аа. Энэ Лхагвасүрэн хамаг мөнгөө хүүхдэдээ тоглоом авах нэрийдлээр үрчихнэ. Ах нь хааяа балгана. Тэгээд халамжийн хэдээ тавиад туучихна. Муу ээжийнхээ тэтгэврийн хэдээр л болж байна даа” гэсэн юм. Түүнээс долоо хоногтоо хэдэн удаа архи уудаг талаар асуухад “Ах нь 3-4 удаа бол уучихдаг. Нэг уухдаа хоёр шил юм бол зоолттой. Халуурвал тэгээд цаашаа явчих үе бий” гэсэн юм.

Даржин орлоготой дэгжин амьдрал

Овог, Нэр: Б.Батмандал
Ам бүл: 4

Өрхийн сарын дундаж орлого:
220 мянган төгрөг

Баярын ширээний ууц
50 мянган төгрөг
Төрөл: Хонины дал, дөрвөн өндөр

Хэвийн боов
30 мянган төгрөг /15 ширхэг/

Сар шинийн бэлэг
250 мянган төгрөг /Дунджаар нэг хүнд 3-5 мянган төгрөг/

Тавгийн чихэр
Нийт үнэ: 40.000 төгрөг
Нэгжийн үнэ /дунжаар/: 7.000 төгрөг
Төрөл: Төрөл бүрийн чихрээс холиод зургаан килограмм

Зууш
Нийт үнэ: 50.000 төгрөг
Төрөл: Өргөст хэмх, алаг салат, хиам, майнеоз

Хоол
Нийт үнэ: 120.000 төгрөг
Төрөл: Бууз
Нэгжийн үнэ дунжаар: Хонины гулууз мах-100.000 төгрөг.
"Алтан тариа" дээд гурил 25 килограммтай-19 мянган төгрөг/

Архи
Нийт үнэ: 50.000 төгрөг
Нэгжийн үнэ /дунжаар/: 15.000 төгрөг

Өдөр бүр гурилтай шөлнөөс өөр хоол иддэггүй гэдгийг нь мэдэхгүй хүнд Батмандалынх ядуу гэх ангилалд тохирохоороргүй харагдах ажээ

Сарын 220 мянган төгрөгийн орлоготой Б.Батмандалынх нийгмийн дундаж давхаргад багтдаг гэнэ. Эхнэр, охин, ээжийн хамт амьдардаг түүнд дээрх мөнгө ёстой аманд ч үгүй хамарт ч үгүй л байлтай. Батмандалын ээж Н.Соёлчимэг "Манай гэр орныг хүмүүс хараад "Танайхаас дор амьдралтай айл олон байна. Өрхийн орлогоо нуулаа" гээд байдаг. Бага орлоготой айл цэвэрхэн, аминдаа арчаатай амьдарч болдоггүй юм шиг байна. Ядуу ангилалд багтах гээд бохир заваан суух ёстой биш биз дээ" гэсэн юм. Үнэхээр тэднийх гэрэл гийсэн цэмцгэр айл. Нийслэлийн Хан-Уул дүүргийн V хорооны оршин суугч Батмандал түүний гэргий Мөнхзаяа хоёулаа их сургуулийн оюутан. Гэхдээ Батмандал зуны гурван сард геологийн ажил хийгээд хоёр биеийнхээ төлбөрийг олчихдог гэнэ. Хороонд ажилладаг ээжийнхээ сарын 120 мянган төгрөгийн цалин, гэрийн эзний группын 103 мянган төгрөгөөр тэд өдөр тутмын амьжиргаагаа болгодог. Мөн Соёлчимэгийн тусдаа гарсан гурван хүүхэд нь өвлийн нүүрс түлээг нь ээлжээр буулгаад өгчихдөг ажээ. Батмандал "Манай хороонд сарын 600-700 мянган төгрөгийн орлоготой мөртлөө ядуу ангиалалд ордог айл олон бий. Хүмүүс харахдаа тухайн айлын өнгө үзэмжийг хараад л энэ айл ядуу, дундаж гээд дүгнээд байх шиг. Уг нь багахан орлогоо хүргэх гэж байгаа хэдийгээ дэмжээд өгвөл нийгмийн амьдрал арай л хурдан дээшлэхсэн. Гэтэл манайхан эсэргээрээ байх шиг" гэв. Өдөр бүр гурилтай шөлнөөс өөр хоол иддэггүй гэдгийг нь мэдэхгүй хүнд тэд үнэхээр ядуу гэх ангилалд тохирохоороргүй харагдах ажээ.

Залхуу хүнд ялалт үгүй

Хөдөлмөрч хүн хөдөөд ч сайхан амьдарч болдог аж

Хангай нутаг цасанд дарагдаж, Сэлэнгэ аймгийн Шаамар сумын Дулаанхаан багийнхан нэг л ажин түжин. Хүйтэн өвөл, хүн ам цөөтэй газар нутаг болоод ч тэр үү, уйтгар төрүүлэм чимээ, аниргүй. 90-ээд он хүртэл Мод бэлтгэлийн үйлдвэрийн дамжин өнгөрүүлэх тосгон гэгдэж байсан Дулаанхааныхан хувьчлалын шуурганаар хөсөр хаягдсан гэхэд хилсдэхгүй. Тус багийн өндөр настан Ж.Даваа “Энд амьдрал ч хэцүү дээ хэцүү. Хөгшчүүлийн тэтгэвэр, халамжийн мөнгө харж л амьдарч байх шив дээ” хэмээн харамсангуй өгүүлсэн. Хамгийн сүүлийн судалгаагаар 479 өрх 1579 байгын оршин суугчтай эл нутагт эрхэлсэн ажилгүй залуучууд гудамж “хэмжиж”, зарим нь сархад хүртчихээд хөлчүүрхэх аж. Гэхдээ энд бусаддаа үлгэр дуурайлал болохуйц өрх айл цөөнгүй бий. Тэдний нэг нь Б.Энхболдынх юм. Тэрбээр “Амьдрал гэдэг хичээл зүтгэл дээр ургадаг цэцэг. Тэр тусмаа хөдөөгийн бид зогсолтгүй л хөдөлмөрлөх хэрэгтэй. Би гудамжинд таарсан тахир хадаасыг ч цуглуулдаг. Хүн тэгж л амьдарна” гэсэн юм. Өдгөө тэднийх Дархан-Уул аймагт дэлгүүр, дугуй засвар түрээслүүлдэг. Хувираа нум сум хийж, буудал ажиллуулж, гэрийнхээ хажууд жижигхэн хүнсний дэлгүүр нээжээ. Гэхдээ энэ бүх ажлыг гэрийн эзэн Энхболд л амжуулдаг байна. Дэлгүүрийн төлбөр тооцоо, өрхийн төсөв гээд ээжийн бүх үүргийг гүйцэтгэдэг гэрийн эзэн нутаг усандаа алдартай хөдөлмөрч нэгэн ажээ. Түүний уриа нь “Залхуу хүнд ялалт үгүй”. Түүний гэргий “Би чинь төрийн хар хүн. Төрийн сангийн төлөөлөгч гээд чухам л завгүй. Харин миний хань энэ гэрийг айлын дайтай авч яваа юм. Хоёр хүүхдээ төлбөртэй сургуульд сургаж байна. 3-4 хувийн байшинтай. Гурван хүнийг ажлын байраар хангасан. Энэ бүхэн чинь миний нөхрийн л ач тус” гэв. Залхуурч суух дургүй гэрийн эзэн маань өөртөө бас л нэг шинэ ажил олсон гэнэ. Тэр нь дулаарахаар блок цохих. Энхболд “Хүмүүс манайхыг баян, цатгалан гээд л байдаг. Хөдөө нутагт ажил хийлээ гээд амьдрал учиргүй сайхан болчихгүй. Цахилгааны төлбөр, цалин мөнгө тавих, хэдэн хүүхдийнхээ ирээдүйд хөрөнгө оруулах гээд хэдэн төгрөг цааш нь хийх гэсээр байтал олсон хэд маань дуусчихдаг. Дээрээс нь хүн олсныхоо зоргоор үрдэг бололтой юм. Урьд нь талх бариад л идчихдэг байсан бол одоо үйлдвэрийн боорцог л иддэг болсон байна ш дээ” гэж хуучлав. Харин удахгүй болох Цагаан сарын төсвөө Энхболд дараах байдлаар гаргажээ.

Овог, Нэр: Б.Энхболд
Ам бүл: 5

Өрхийн сарын дундаж орлого:
700-800 мянган төгрөг

Баярын ширээний ууц
500 мянган төгрөг /хоёр талын эцэг, эхэд тус бүр ууцны мах авч өгөх/

Хэвийн боов
18 мянган төгрөг /9 ширхэг/

Сар шинийн бэлэг
Авдаггүй

Тавгийн чихэр
Нийт үнэ: 40.000 төгрөг
Нэгжийн үнэ /дунжаар/: 20.000 төгрөг/
Төрөл: Зөөлөн чихэр

Зууш
Өөрсдийн дарсан төрөл бүрийн ногоо

Хоол
Нийт үнэ: 60.000 төгрөг
Нэгжийн үнэ /дунжаар/: Хонины мах 40.000 төгрөг. “Алтан тариа”-н дээд гурил 19 мянган төгрөг

Архи
Нийт үнэ: 50.000 төгрөг
Нэгжийн үнэ дунжаар: 25.000 төгрөг
Төрөл: Янз бүр

Бусад
100.000 төгрөг
Төрөл: Золгооны мөнгө

15 настай “сангийн сайд”

Навтгар байшинд өвлийн жавар хургажээ. Гэрийн баруун орон дээр 70 гаруй насны өвгөөөр эр хэдэн жилийн шороо тоосонд дарагдаж, ямар өнгөтэй нь үл мэдэгдэх ноорхой хөнжилдөө биеэ хураан хэвтэнэ. Энэ бол Дулаанхаан багийн иргэн А.Чулуунбатынх. Хүйтэн гэрт угаал үйлдэж байсан Мөнхзул охин хүний бараанаар биеэ засаж, ор дэрээ янзлах нь эгээл том хүн гэлтэй. Нутаг усныхан нь энэ гэр бүлийнхээ төсвийг наймдугаар ангид сурдаг түүнийг барьдаг гэсэн юм. Ах нар нь түүнийг цаашлуулж “сангийн сайдаа” гэж дууддаг гэнэ. Мөнхзул “Өвөөгийн тэтгэврийн 385 мянган төгрөгөөр л бүгдийг болгож байна. Тэрбээр “Ах нар ажилгүй болохоор дэм болдоггүй юм” гэлээ. Чинбаатар, Сайнжаргал, Сайнтөр гэх 22-43 насны харчууд гэртээ алга. Хаачсаныг нь тодруулахад, Мөнхзул мөрөө хавчсан юм. Цус харвасан өвөөгөө асрах, хичээлээ давтах, оройн хоолоо хийх гээд гэрийн эзэгтэйн үүргийг гүйцэтгэх гээд жаахан биенд ажил мундахгүй. Хар нялхаараа өнчирсөн охин өдөр хоногийг өлөн зэлмүүн өнгөрөөж байна. Түүний дуртай амттан нь жүрж жимс гэсэн. Харин тэр дуртай амттанаа хэзээ идсэнээ санахгүй байсан юм. Удахгүй болох Цагаан сараар өвөөгийнхөө тэтгэврийнхээ хэдээр юу авахаа тэр хичээлийнхээ дэвтрийн арын хуудаст төлөвлөжээ.

Овог, Нэр: А.Чулуунбат
Ам бүл: 5

Өрхийн сарын дундаж орлого:
385 мянган төгрөг

Баярын ширээний ууц
Авдаггүй

Хэвийн боов
18 мянган төгрөг /9 ширхэг/

Сар шинийн бэлэг
Авдаггүй

Тавгийн чихэр
Нийт үнэ: 5000 төгрөг
Нэгжийн үнэ /дунжаар/: 5000 төгрөг

Хоол
Нийт үнэ: 100.000 төгрөг
Нэгжийн үнэ /дунжаар/: Хонины мах 80.000 төгрөг. “Алтан тариа”-н I гурил 15 мянган төгрөг/

Сэлэнгэ аймгийн Дулаанхаан багийн А.Чулуунбатынх

ДЭД БҮТЭЦ

75

Б.ҮҮРИЙНТУЯА

Их зөгнөөч Нострадамус “Төмөр могой дэлхийг орооно” хэмээн зүүдний тайлалдаа дурдсан байдаг. Европоос эхтэй төмөр замын сүлжээ хүмүүний амьдралын нэгэн хэсэг болсоор даруй 500 гаруй жилийг үдэжээ.

Төрийн бодлогоор хөгжин дэвших учиртай энэ салбар Монгол Улсад үүсэн хөгжөөд цөөнгүй жилийг ардаа орхисон ч өнөөдрийг хүртэл улс төрийн талцалын “золиос” болж буй нь харамсалтай. Өргөн, нарийн царигийн аль нь вэ гэх асуулт Монголд дэндүү улстөржөөд байх шиг. Хэн нэгний саналыг дөвийлгөх бус эдийн засаг, геополитикийн бодлогод үндэслэн Монгол Улсын ирээдүйд тус салбарын дэвшил хэрхэн нөлөөлөхийг урьтал болгох нь чухал буй за.

Өргөн гэхийн учир

Газрын гүн дэх баялгаа эдийн засгийн эргэлтэд оруулахад хайгуул, олборлолтоос гадна хэрэглэгчдийн гарт хэрхэн хүргэх вэ гэдэг чухал. Уул уурхай эрчимжиж, ашигт малтмалын салбарын хөгжил Монголын ирээдүйг тодорхойлж буй өнөө үед дэд бүтэц, тэр дундаа төмөр замын салбарын үүрэг тэргүүлэх ач холбогдолтой. Энэ эгзэгтэй мөчид төрийн түшээд төмөр замын өргөн, нарийн цариг хэмээн хоёр тийш харж суугаа нь ажлыг хойш татах нөхцөл болж байгаа юм. Одоо манайд ашиглагдаж буй өргөн царигтай төмөр зам нийт ачаа эргэлтийн 90 хувийг нугалж байна. Гэвч энэ нь эдийн засгаа өөд татахад хангалтгүй бөгөөд шинээр төмөр зам барих шаардлагыг бий болгож буй. Төрийн бодлогодоо өргөн царигтай барина гээд заачихсан байхад хуулийг гууль болгох гэж зүтгэх нь өрөөсгөл. Иймд хуульдаа захирагдан, бодлогын хүрээнд суурь бүтцийг барих ажлыг эхлүүлэх нь зөв болж таарах. Ийнхүү 2011 онд “Шинэ төмөр зам” төслийн ТЭЗҮ-ийг УИХ-д танилцуулж, батлуулсан. Харин их бүтээн байгуулалтын ажлыг санхүүжүүлэх эхний ээлжийн 55 сая ам.долларыг саяхан шийдвэрлэсэн билээ. “Монголын төмөр зам” ТӨХК-ийн гүйцэтгэх захирал асан Б.Батзаяа “Шинэ төмөр зам төсөл эдийн засгийн хувьд үр ашигтай төсөл гэдгийг онцлон хэлэхийг хүсэж байна” хэмээсэн удаатай. Тэгвэл энэ төслийн үр өгөөж чухам юунд оршиж буйг дурдах нь зүйтэй. Нэгдүгээрт, төсөл хэрэгжсэнээр экспортын шинэ гарцууд бий болох аж. Нийт 1800 км төмөр зам барих уг төслийн цэвэр үнэлгээг 660 сая ам.доллар (2011 оны байдлаар), эдийн засгийн өгөөж нь 13.5 хувьтай байна гэсэн тооцоог гаргасан байдаг. Шаардлагатай нийт хөрөнгө оруулалтын 60 хувь буюу гурван тэрбум ам.долларыг зээлийн санхүүжилтээр, үлдсэн 40 хувь буюу хоёр тэрбум ам.долларыг өөрийн хөрөнгийн санхүүжилтээр зохион байгуулахаар төлөвлөжээ. Харин хөрөнгө оруулалтын эргэн төлөгдөх хугацааг тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаа эхэлснээс хойш 9.4 жил гэж тусгасан бөгөөд 2020 он гэхэд тус төслийн хүрээнд жилд дунджаар 47 сая тонн коксжих, 20 сая тонн эрчим хүчний зориулалттай нүүрс тээвэрлэх аж. Батзаяагийн хэлснээр зүүн тийш төмөр зам баригдсанаар Монгол Улс нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүнээ гаднын зах зээлд нийлүүлэх, цаашлаад экспортын гарцуудыг төрөлжүүлэх ач холбогдолтой гэнэ. Тэрбээр “Бодлогын баримт бичгийн нэг гол үзэл санаа бол уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг далайн зах зээлд хүргэх явдал” хэмээн тус төслийг сайшааж байжээ. Сайншандын аж үйлдвэрийн паркаас гарах бүтээгдэхүүнийг дэлхийд таниулах уг төслийн хэрэгжилтийн эхний шат 400 сая орчим ам.долларын санхүүжилт шаардах юм. Уг бүтээн байгуулалтын хамгийн том сөрөг талыг экологийн сүйрэл дагуулна гэх яриа бий. Харин өргөн царигтай төмөр замд “хайр зарлагсад” тэрхүү асуудлыг шилжүүлэн ачих битүүмжилсэн бункер барих замаар шийдвэрлэнэ гэдгээ хэлсэн. Хэдий асуудлыг цэгцлэх боломж өргөн ч энэ нь эргээд нүүрсний үнийг тэнгэрт хадаах нөхцөл болох вий гэж болгоомжлох хүмүүс байна. Иймээс нүүрсний хамгийн том худалдан авагч болох Хятад руу шууд явах зам тавих нь үр дүнтэй хэмээх хэсэг ч бий. Тухайлбал, саяхан Дэлхийн банкны эдийн засагч нар сэтгүүлчидтэй уулзах үеэр энэ талаар байр суурийг нь сонирхоход “Ямар ч тохиолдолд Монгол Улсын хувьд гол хэрэглэгч зах зээл рүүгээ чиглэсэн төмөр зам тавин нь зөв” хэмээсэн.

267

Бидний нарийн гэж нэрлэх 1435 мм царигтай төмөр замыг Тавантолгой-Гашуунсухайт чиглэлд тавих асуудлаарх улс төрийн маргаан шинэ оны эхний сарыг донсолгов. Бизнес ашигтай байж бизнес болдог. Эл зарчмын дагуу харьцангуй хямд өртөгөөр буюу 232 сая орчим ам.долларааар босох нарийн царигтай төмөр замын тухай яриа өрнөсөөр хоёр Засгийн газрыг үзээд буй. Харин “Өргөн царигтай төмөр зам барина” гэх заалт бүхий “Төрөөс төмөр замын тээврийн талаар баримтлах бодлого”-ыг 2010 онд баталсан билээ. Гэвч

“Тэгэхдээ арилжааны чиглэлийн төмөр зам барихын тулд Засгийн газар саналаа УИХ-д оруулж батлуулна” гэх нэмэлт заалтын дагуу нарийн царигтай төмөр замыг Тавантолгой-Гашуунсухайтын чиглэлд тавих саналыг “Монголын төмөр зам” ТӨХК-ийн дарга асан М.Энхсайхан гаргаад байсан юм. Сэтгүүлчдэд дэлгэсэн түүний судалгаанд өргөн царигтай төмөр замаар нүүрс тээвэрлэх нь эдийн засгийн хувьд зарлага ихтэйгээс гадна байгальд төдийгүй иргэдийн эрүүл мэндэд хортой хэмээжээ. Тухайлбал, 20 сая тонн нүүрс ачиж, буулгахад 500 мянган тонн нүүрсний тоосонцор агаарт “хөвөх” аж. Эдийн засгийн үүднээс авч үзвэл хямд өртөгөөр босох уг зам нь хилийн зааг дээрх ачааллыг багасгаж, үр ашгаа хурдан өгнө хэмээн сайшаагдсан ч урд хөршийн зах зээлээс хэт хамааралтай болохоос гадна Сайншандын аж үйлдвэрийн парк түүхий эдгүй болох эрсдэл дагуулна гэх болгоомжлол байна. Энэ талаар УИХ-ын гишүүн Ц.Нямдорж “Нарийн царигтай төмөр зам барих нь баялгаа Хятадад алдана. Энэ нь үндэсний аюулгүй байдалд халтай гэж ярих утгагүй. Монгол Улсын гааль, хилийн цэрэг гээд хяналт тавих байгууллагууд бий. Ийм хөнгөн зүйлээр иргэдийн толгойг эргүүлж, хувийн ашиг, сонирхлоо хөөж байна” хэмээн ярьсан.

Ойрын ашгаа харвал нарийн царигаар төмөр зам барих нь ашигтай мэт боловч Сайншандын аж үйлдвэрийн паркын ирээдүй бас чухал гэдгийг санах хэрэгтэй болов уу. Стратегийн гэх газрын тосны салбар ОХУ-ын “эрхшээлд” байдаг. Харин эдийн засгийн хөшүүрэг болж буй уул уурхайн салбараа урд хөршийн зах зээлд атгуулах нь хэр зүйтэй вэ гэдэгт хүн бүр өөрийн дүгнэлтээ хийх буйз аа.

Засгийн газар “Шинэ төмөр зам” төслийг хэрэгжүүлэх санхүүжилтийн эхний хэсгийг шийдвэрлэсэн. Үндэсний аюулгүй байдлын хэмжээнд яригдах уг 75 мм-ийн зөрүүний асуудал энэ сарын онцлох үйл явдлуудын нэг байсан нь гарцаагүй. Бүгдээрээ хэлэлцвэл буруугүй гэдэг. Харин нэгдэхийн оронд хэрүүлийн алим шидэлцэх нь эх орны хөгжлийг чөдөрлөж буйг санахад илүүдэхгүй. ■

УРД ХӨРШ

ХЯТАДАД ҮЙЛДВЭРЛЭВ 2

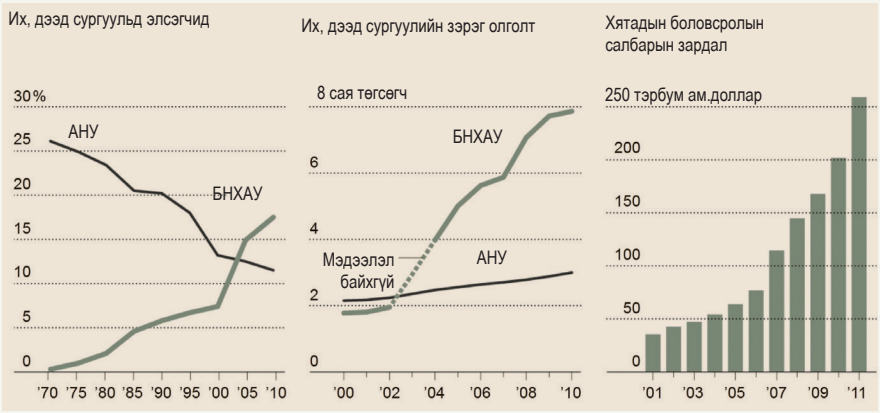
Б.ТУЯА

Дэлхийн хоёр том гүрний дунд оршин буй нь Монгол Улсад ээлтэй ч бас халтай байх нь бий. Тэдгээрээс хэт хамааралтай гэж болох манай улсын хувьд хилийн цаана өрнөж буй үйл явдал, өөрчлөлтүүдийг соргогоор тандаж байх нь монголчуудын хувьд зайлшгүй хийх зүйлсийн нэг.

“Made in China” шошго дэлхийн брэнд. Хувцас, хүнсний бүтээгдэхүүний сав, баглаанаас эхлээд эд хэрэгсэл дээр олонтаа харагдах эл үгс Хятадын ирэх таван жилийн төлөвлөгөөнд өөр ухагдахууныг илтгэж байгаа аж. Барууны зах зээлд өрсөлдөхүйц боловсон хүчин болохоор Хятадын шинэ үеийнхэн өдрийн хоол, шөнийн нойроо умартан зүтгэх болж. Энэ нь тэрбум иргэнтэй урд хөршид онцгойрон цойлох эцсийн боломж гэлцэнэ.

Урд хөршийн эрх баригчид жилд дунджаар 250 тэрбум ам.долларыг мэргэжил, чадвартай хүний нөөц бэлтгэхэд зарцуулдаг аж. Фермерийн аж ахуйгаас хагацаж, дэлхийн хэмжээний гүрэн болох зорилгодоо хөтлөгдөн тус улсын Засгийн газраас боловсролын салбарт хөрөнгө “цацсаар” байна. АНУ, Япон, Европын өндөр хөгжилтэй орнуудтай эн зэрэгцэх

оюуны өмчийг бий болгох их үйлс тус улсын удаашраад буй эдийн засгийг сэргээнэ гэх нэг хэсэг байхад мөрөөдөхөд мөнгө төлөх биш гэх нөгөө хэсэг байгаа юм. Дэлхийн аж үйлдвэрийн зангилаа болж буй урд хөршийн хувьд залуу үедээ “Баруун”-ы гэгдэх мэдлэгийн их далайд шумбах боломжийг олгож буй. Учир нь өрсөлдөөн нэмэгдэх нь чанарыг ахиулна. Бээжин хотноо байрлах “China and Globalization” судалгааны төвийн захирал Ванг Хюуяау “Мэдлэг, боловсролтой шинэ үе нэмэгдэхийн хэрээр Хятадын эдийн засаг төдийгүй улс төр, инноваци хүчирхэгжинэ. Гэвч тулгарч болох хамгийн том асуудал бол өнөөгийн нийгмийн дундаж давхарга өөрчлөлтөд хэр бэлэн байна вэ гэдэг. Засгийн газар асар том боломжийг нээж өгч байна. Гэхдээ энэ нь иргэд, залуусын хувьд хүнд ачаа ч болж мэдэх” гэсэн юм.

2015 он хүртэлх Хятадын Засгийн газрын таван жилийн төлөвлөгөөнд тус улсыг дэлхийн тавцанд гаргах долоон зүйлийг тэргүүнд тусгажээ. Эдгээрийн нэг нь “Хятадад үйлдвэрлэв 2” буюу барууны хөдөлмөрийн зах зээлд Хятад ухааныг даяаршуулах. Эрчим хүч, био технологи, экологи хамгаалал, харилцаа холбоо зэрэг салбарт хүч үзэх Хятад “тархийг” олон улсад хүлээн зөвшөөрүүлж, улмаар 2015 он гэхэд эдийн засгийнхаа найман хувийг дээрх салбаруудаас бүрдүүлэхээр зорьжээ. Ингэхийн тулд таван жилийн төлөвлөгөөний хугацаанд 1.6 их наяд ам.доллар зарцуулах аж. “Хэдхэн жилийн өмнө Хятад улс гахайн махнаас өөр гайхшруулах зүйлгүй байсан бол өдгөө эрдмийн асар их баялагтай уурхай болон хөгжсөн” хэмээн олон улсын бизнес судлаач, менежментийн зөвлөх Денис Ф.Саймон хэлсэн байдаг. Эл үгсийг тус улсаас 3000 гаруй төгсөгчийг ажлын байраар хангасан I.B.M, General Electric, Intel, General Motors зэрэг дэлхийн томоохон корпорациуд гэрчлэх. Сүүлийн арваад жилд Хятадын их,

ГАДНЫ ХҮНИЙ НҮДЭЭР

ЛИЦЕНЗ ХУУЛИЙГ ТУНГАЛАГ БАЙЛГАЖ ЧАДАХ УУ

ТЕРРЕНСЕ ЭДВАРДС
/”Mongolian Economy” сэтгүүлийн англи хэлний редактор/

Лицензийн шинээр тавигдах шаардлагууд гадаадын хуульчид, татварын зөвлөхүүдийн санааг түгшээв.

Монгол Улсын Их Хурлаас хоёр хуулийн төслийг чимээгүйхэн баталж орхисонд олон улсын хуулийн фирмүүд тоглоомын талбайн гадна орхигдож санаа нь зовов.

Хуульчдийн эрх зүйн байдлын тухай хууль болон Татварын мэргэшсэн консалтын тухай хууль саяхан батлагдсанаар Монголын эрх зүйн болон татварын зөвлөх мэргэжилтнүүдийн үйлчилгээнд хатуу хяналт тавигдаж байгаа юм. Эдгээр нь өнгөрсөн оны тавдугаар сарын сүүлчээр батлагдсан Стратегийн ач холбогдол бүхий салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжид гадаадын хөрөнгө оруулалтыг зохицуулах

дээд сургуулиудын тоо хоёр дахин нэмэгдэж 2409-д хүрсэн байна. Урд хөршид жилдээ найман сая оюутан хөдөлмөрийн зах зээлд бэлтгэгдэн гарч байна гэх. Эл тоог арван жилийн дараа 192 саяд хүрнэ гэх таамаг ч бий. Гэсэн ч тоо чанар дагуулах эсэхт боловсролын салбарын олон улсын судлаачид эргэлздэг.

Хятад ухааныг дэлхийд сурталчлахаас урьтаад тэрхүү мэдлэгийг бүтээх мэргэжилтнүүд урд хөршид дутмаг буй нь илт. Хоёр жилийн тэртээ Хятадын удирдагч Ху Жинтао өөрийн улсын боловсролын систем агуу эрдэмтэн, багш, сурган хүмүүжүүлэгчдээр дутаж буйг учирлаж байсан. Тэрбээр “Хэдийгээр манай улсад боловсрол эзэмших боломж өргөн бий ч ахисан түвшинд хүрэхгүй байна” хэмээсэн удаатай. Гэвч энэ бүхнийг хэрхэн шийдвэрлэхээ Хятадын эрх баригчид хэдийнэ эрэлхийлээд эхэлсэн тухай бид өмнө нь “Хятад мөрөөдөл буюу урвуулах ухаан” нийтлэлдээ дурдаж байсан билээ. ■

тухай хууль (SEFIL)-иас гадна тавьж буй бас нэгэн хяналт болж байгаа юм. SEFIL хууль бол Монголын ид цэцэглэж буй уул уурхайн салбарт хөрөнгө оруулалт болж буй ам.долларын урсгалыг сааруулсан бас нэгэн таагүй явдал. Харилцаа холбоо, банк санхүү болон эрдсийн салбар дахь аливаа компани гадаадын эзэмшилтэй болохын тулд Засгийн газрын зөвшөөрөл шаарддаг уг хууль нь гадаадын компаниудыг сул зогсоход хүргэж, өөрөөр хэлбэл, энэ нь тухайн оронд үйл ажиллагаагаа явуулж буй компанид Засгийн газраас учруулах саад болж мэдэх юм.

“Махоней Лиотта” хуулийн фирмийн түншлэгч Дарин Хофман нэгэн цахим захидалдаа “Сүүлийн үед энэ мэт Монголд амьдарч байгаа гадаадын иргэд болон гадаадын хөрөнгө оруулагчдад чиглэсэн хууль дүрэм гарч байгаа нь таагүй хэрэг” гэсэн юм.

“Эдийн засгийн эрх зүйн консалт” гэх дотоодын хуулийн фирмийн ажилтан Б.Баяр “Энэхүү хуулийн төсөл нь Америкийн өмгөөллийн систем болон CPA шалгалтуудтай ижил байдаг улсын шалгалтуудыг өгөхөөр бэлтгэж байгаа мэргэжилтнүүд бүхий аудит, хуульчдын фирмүүдэд шинэ хязгаарлалт тавьж байна” гэжээ. Түүнчлэн дээрх шалгалтууд ямар хэл дээр явагдах нь тодорхойгүй байгаа нь энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа эрхэлдэг гадаадынханд ойлгомжгүй байгаа аж.

Хуулийн шинэчилсэн найруулга дээр ажилласан “Эдийн засгийн эрх зүйн консалт” гэх дотоодын хуулийн фирмийн ажилтан Баярын хэлж буйгаар манайд хуулийн фирмүүд ХХК гэхээсээ илүү хариуцлагатай хувьцаат түншлэгч /ХХТ/ гэж бүртгүүлэх ёстой болж байгаа гэнэ. Монголд үйл ажиллагаа явуулахад ХХК-д ганц л лиценз шаардагддаг байсан бол ХХТ-д бол тийм биш. Тусгай зөвшөөрөлгүйгээр хуулийн фирмийн мэргэжилтнүүд өөрсдийгөө хуульч гэж нэрлэхгүй нь. Өөрөөр хэлбэл, тухайн хуулийн фирмийн хуульчид бүгд мэргэжлийн тусгай зөвшөөрөлтэй байх юм. Хувь хүн бүрийг тусгай зөвшөөрөлтэй болгосноор хуульчийн үйл ажиллагаа тунгалаг байна гэдэг юу л бол. Энэхүү хууль нь 2014 оны нэгдүгээр сараас хүчин төгөлдөр мөрдөгдөхөөр байгаа.

Гадаадынханд ойлгомжгүй байгаа бас нэгэн шинэ төрсөн хууль бол Татвар ба Аудитын хууль бөгөөд энэ нь мөн л лиценз авахын тулд улсын чанартай шалгалт өгөхийг татварын зөвлөхүүдээс шаардах юм байна. Түүнчлэн энэ хууль нь “Эрнст&Яанг” зэрэг аудитын фирмийг татварын зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэхэд өөр тусдаа байгууллага байгуулахыг шаардана. Эдгээр шаардлагыг хангахгүй байгаа фирмүүдэд энэ оны зургадугаар сарын 1-нээс хариуцлага тооцох юм байна.

Монголд байгаа хууль, татварын зөвлөхүүд лицензээ авах гэж Монголын хуульчдын Холбоо, “Тинз” агентлагт тус тус хандах хэрэгтэй болно. Хууль гарах нь нэг хэрэг. Гарсан хууль нь хэрхэн хүчин төгөлдөр болох, дагалдах дүрэм журам нь тодорхой бус байгаад асуудлын гол нь байна.

“Линценз авахад хэр их цаг зарцуулагдахыг мэдэхгүй байна. Энэ бол бидний хувьд үнэхээр шинэ зүйл бөгөөд “Тинз” агентлагтай харилцаа тогтоох хэрэгтэй юм байна” гэж “Эрнэст &Яанг Монгол” аудитын фирмийн гүйцэтгэх захирал М.Уянга хэлэв. Түүнчлэн “Рио Тинто” групп болон Лондоны хөрөнгийн биржийн хуулийн асуудлыг хариуцан ажилладаг “Махоней Лиотта” Засгийн газар уг хуулийг хэрхэн хүчин төгөлдөр болгож хэрэгжүүлэх талаар санаа зовниж байна.

Монгол Улсын Төвбанкнаас төлбөрийн тэнцлийн талаар мэдээлэхдээ, гадаадын хөрөнгө оруулалт өнгөрсөн оны зургадугаар сард 321.5 сая ам.доллар байсан бол арваннэгдүгээр сард 176.9 сая ам .доллар болтлоо буурсан байна.

“Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хязгаарлах тухай хууль батлагдсанаас хойш хөрөнгө оруулагчдад эргэлзээ төрүүлж, тодорхой бус байдал үүсгэснээс болж бараг бүх IPO-д саад учраад байна” гэж Хофман хэллээ. Баяр ч гэсэн уг хуулийн бүрхэг байдал болоод хуулийн фирмийнхэнд шинээр олгох лиценз зөвшөөрлийн байгууллагууд хэрхэх талаар санаа зовж байв. Тэрбээр Монголын лиценз олгогчид иймэрхүү зүйлээр хэрхэн бизнес хийдгийг мэддэг туршлагатай билээ. Түүний “Намайг 2005 онд Өмгөөлөгчдийн Холбооны шалгалтыг өгч байхад бүгд л залуучууд байсан. Ганцхан би л нас ахимаг байсан. Харин дараа нь сертификат гардуулах ёслол болж, би сертификатаа авч байхдаа хэд хэд ахимаг настай хүмүүсийг олж харсан. Тэднийг би шалгалтын үеэр байсныг санахгүй байгаа юм даа” хэмээн сонирхуулсан нь дээрхийг гэрчилнэ.

Эцэст нь дахин сануулахад, Монголд үйл ажиллагаа эрхэлж, ажиллаж амьдардаг гадаадынхан болоод гадаадын хөрөнгө оруулагчдад хууль дүрэм улам бүр ойлгомжгүй болж байгаа нь эрсдэл үүсгэхийг үгүйсгэхгүй. ■

БОДЛОГЫН СУДАЛГАА

ДУНДАЖ ДАВХАРГА ГЭЖ ХЭН БЭ?

Дундаж давхаргын ажлын байрны нөхцөл, баталгаат байдал, аюулгүй байдалд анхаарах шаардлагатай байна.

Дундаж давхаргыг бэхжүүлэх нь аль ч Засгийн газрын зорилт байв. Шинэчлэлийн Засгийн газрын хувьд чинээлэг дундаж давхарга бүрдүүлнэ гэж ярьсан нь содон зүйл биш. Өмнөх хамтарсан Засгийн газрын үед ч дундаж давхарга бий болгох нь тэдний зорилго байлаа. Харамсалтай нь хүссэн чинээлэг дундаж давхарга бий болсон эсэхийг хэлж мэдэхгүй. Тэгвэл дундаж давхарга гэж юуг бас хэнийг хэлээд байна вэ. Та бид дундаж давхаргаас цааш бас дээш алхах боломжтой юу. Ядуу гэж нэрлээд буй хэсэг нь хэрхэн дундаж давхарга өөд мацах вэ. Дундаж давхаргын ирмэгт дэнжигнэж буй нь яаж тогтох аргаа олох гэж зүтгэх вэ. Үүнд хариулт хэрэгтэй байна. Тэгвэл энэ удаагийн Бодлогын судалгаа буландаа МУИС-ийн Эдийн засгийн сургуулийн Хүн ам зүйн тэнхимийн эрхлэгч, профессор, доктор Б.Энхцэцэгийн багийнхны хийсэн “Дундаж давхарга гэж хэн бэ” судалгааны товч дүгнэлтийг хүргэе.

Дүгнэлт 1.

Анхдагч хэрэгцээгээ хангаж байгаа хүмүүс дундаж давхаргын хүрээлэлд багтаж байна. Өөрөөр хэлбэл, өмсөх, зүүх, идэж уух, өдөр тутмын зарлагаа нөхөх чадвартай хүмүүс гэсэн үг. Дундаж давхаргынхны гол шинж нь тэд ажилтай (төрд болон хувьд ажиллаж байгаа), орон сууцтай (хотын төвийн нийтийн орон сууцанд амьдардаг, гэр хороололд бол амины орон сууцтай), тодорхой хэмжээний санхүүгийн хуримтлалтай, мэдлэг боловсролтой, тогтсон амьдралтай, өөрийн гэсэн зорилготой, түүндээ хүрэх итгэл найдвартай, өөрийн хөдөлмөрөөрөө амьдарч буй, шударга, нийгэмд хамгийн тунгалаг бүлэг хэсэг. Түүнчлэн сэтгэл санааны хувьд хамгийн их аз жаргалтай хүмүүс байдаг гэж судалгаанд оролцогчид тодорхойлжээ. ▸▸

Өрхийн амьжиргааний байдал, шинж чанар

Шалгуур	Баян	Чинээлэг	Дунд	Дунджаас доогуур	Ядуу	Нэн ядуу
Машин	Хамгийн үнэтэй машиныг унадаг, гэр бүлийн гишүүн бүр машинтай	Өрхөд хоёроос дээш машинтай, том жийп машин унадаг	Өөрийн хэрэгцээний машинтай. Үнэ нь 10-20 сая хүртэл	Ихэвчлэн нийтийн тээврээр явдаг, машинтай бол түүгээрээ орлого олдог	-	-
Малын тоо	1500-гаас дээш малтай, хувийн малчин хөлсөлдөг	1500 хүртэлх малтай, бод бог малын төрөл ихтэй	300-1000 хүртэл малтай, голчлон бог малтай, бод цөөхөнтэй	300 хүртэл малтай	Тоотой хэдхэн малтай	
Бизнес	Эдийн засгийн томоохон салбарт өөрийн гэсэн бизнестэй	Өөрийн гэсэн бизнестэй	Хувираа хөдөлмөр эрхэлдэг, жижиг дунд үйлдвэрлэл явуулдаг	Бизнес эрхэлсэн ч өдөр хоног өнгөрөөх төдий орлоготой	-	-
Ажил, албан тушаал	Төрийн томчууд, удирдах албан тушаалтай хүмүүс	Ихэвчлэн хувираа хөдөлмөр эрхэлж байгаа, төрийн өндөр албан тушаалтай хүмүүс	Төсвийн байгуллагын ажилчид, хувийн болон дунд шатны албан тушаалтан, дээд боловсролтой	Өрхийн аль нэг гишүүн нь л ажил хийдэг, ихэвчлэн барилгын, үйлчилгээний туслах ажилтан хийдэг	Ажилгүй эсвэл бага цалинтай ажил эрхэлдэг	Шашны байгууллагын ивээлд байдаг, бичиг баримтгүй боловсрол мэдлэгүй хүмүүс

Дүгнэлт 2.

Дундаж давхаргынханд тулгамдаж буй гол асуудал нь ажлын байр, эрүүл мэнд, орон байрны асуудал байгааг судалгаанд оролцогчид тэмдэглэжээ. Хувираа хөдөлмөр эрхлэхэд ажлын байрны түрээс өндөр, үзүүлж байгаа хөнгөлөлт, хамгаалалт тааруу, зээлийн хүү өндөр учраас эрсдэлд өртөх магадлал өндөр байдаг. Учир нь зээлтэй яваа хүмүүс бизнес нь муудахад ядуу ангилалд орох эрсдэлтэй байна. Мөн дундаж давхаргынхан төрийн албанд ихэвчлэн ажилладаг нь эрсдэл дагуулах болжээ. Улс төрийн нөхцөл

МОНГОЛЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ЧУУЛГАН

МОНГОЛЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ЧУУЛГАН

2013 оны 3 дугаар сарын 4-5

Монгол улс, Улаанбаатар хот

facebook.com/huralday twitter.com/huralday youtube.com/huralday

Нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн оролцоо

Салбарууд	Эзэд	Гол хэрэглэгч Худалдан авагч	Хэрэглээ Нөхцөл
Барилгын салбар /орон сууц/	Гаднын хөрөнгө оруулагчид баячууд	Дундаж	Монголд шинээр баригдаж буй орон сууцны ихэнх худалдан авагчид дунд давхаргынхан. Шууд бэлэн мөнгөөр худалдан авч чадахгүй голдуу зээлээр худалдаж авдаг, хэсэг хугацааны туршид түрээсэлж зээлээ төлөөд өөрийн болгодог
Үйлчилгээний салбар /ресторан/	Гадаад Баячууд Дундаж	Дундаж	Хамгийн олноор үйлчлүүлдэг, ихэвчлэн сүлжээ хоолны газар, дунд зэрэглэлийн ресторанаар үйлчлүүлдэг
Худалдаа /Том супермаркет/	Баячууд	Дундаж	Дийлэнх нь дундаж давхаргынхан худалдан авалт хийдэг
Худалдаа /гар утас/	Баячууд Дундаж	Дундаж	Урьдчилсан төлбөрт дугаартай үйлчлүүлэгчдийн ихэнх нь дундаж давхаргын хүмүүс
Банкны салбар /Зээл/	Гаднын хөрөнгө оруулагчид Баячууд	Дундаж	Ихэнх нь зээлтэй, дийлэнх нь цалин, хувиараа олсон орлогоороо зээлээ төлдөг

байдал, сонгуулийн дүнгээс хамаарч тус давхаргынхан олноороо ажилгүй болж байна.

Тулгамдаж буй дараагийн асуудал нь эрүүл мэнд. Дундаж давхаргын хүмүүс хамгийн олноор эрүүл мэндийн даатгал төлж, хамрагддаг боловч даатгалаар үйлчлүүлж чаддаггүй. Гол нь эрүүл мэнд муудах, өвчин тусах тохиолдолд эмнэлэгт үзүүлэх, дугаарлах цаг зав муутай байдаг тул өөрөө өөрсдийгөө эмчилдэг, аль болох өвчин тусахгүй, гэр бүл амьжиргаандаа гол анхаарлаа хандуулж байдаг. Нэн шаардлагатай тохиолдолд хувийн эмнэлэгт мөнгийг нь төлөөд үзүүлсээр байна. Сүүлийн үед сайн эмч нар хувийн эмнэлэгт ажилладаг болсон. Тиймээс цаг хугацаа болон эмнэлгийн баталгаатай үйлчилгээг авах үүднээс дундаж давхаргынхан хувийн эмнэлгээр голдуу үйлчлүүлэх боллоо.

Дундаж давхарга орон сууцны зах зээлийн хамгийн том хэрэглэгч. Гэхдээ зээлийн хүү өндөр, барьцаа хөрөнгө шаардахын зэрэгцээ шат дамжлага ихтэй байгаа нь дундаж давхаргынхан гэр хорооллоос орон сууцад шилжих боломжийг хязгаарлаж байна. Жишээлбэл, “100 мянган айлын орон сууц”-ны хөтөлбөрийн нөхцөл, шалгуур нь дундаж давхаргын амьдралтай хүмүүст нийцээгүй.

Дүгнэлт 3.

Дундаж давхаргынхан нийгэм, улс төр, эдийн засгийн оролцоо хамгийн өндөртэй бүлэг. Тэд нийгмийн гол түлхэгч хүч бөгөөд нийгэмд тогтвортой байдлыг бий болгож байдаг. Хамгийн тогтвортой үлгэр жишээ гэр бүл дундаж давхаргынхан. Тэд хүүхдүүдээ боловсролтой болгохын зэрэгцээ нийгэм, хүмүүнлэгийн үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцдог. Нийгмийг бүхий л талаараа авч явдаг “мотор” гэж хэлж болно. Эдийн засагт эзэлж буй дунд давхаргын байр суурь өндөр. Ажлын байр, ажиллах хүчинг тэд бүрдүүлж, татварын орлогод жинтэй хувь нэмэр оруулдаг. Банкнаас хамгийн олноор зээл авч банкны үйл ажиллагааг дэмжихийн сацуу өөрийн гэсэн хуримтлал үүсгэдэг. Мөн ажлын байр бий болгож, аль ч салбарт худалдан авалт хийж ашиг орлого оруулж өгдөг.

Дундаж давхаргын улс төрийн оролцоо өндөр. Сонгууль, улс төрийн үйл ажиллагаанд өөрийн бодолтой, идэвхитэй оролцдог. Өөрийн хүсэл сонирхолд нийцсэн хүнийг сонгох чадвартай. Сонгуульд оролцогчдын масс, ирц идэвхийн дийлэнх хувийг нь дундаж давхаргынхан бүрдүүлдэг гээд тэдний үүрэг өндөр байна. Мөн нийгэмд дуу хоолойгоо илэрхийлж чаддаг. Үүрэг хариуцлагаа ухамсарлаж, сонгуульд идэвхитэй оролцож байна.

Бодлогын зөвлөмж:

Дундаж давхаргын ажлын байрны нөхцөл, баталгаат байдал, аюулгүй байдалд анхаарах шаардлагатай байна. Үүнд:

1. Ажилд ороход танил тал, босго тогтоож, хахууль авдагийг нь зогсоох
2. Нас харгалзах асуудлыг арилгаж, мэдлэг мэргэжил, ур чадвараар нь ажилд шалгаруулж авдаг байх
3. Хувиараа бизнес эрхлэгчдийн ажлын байрны аюулгүй байдлыг анхаарах, дэмжих, хувийн бизнесийг хамгаалах, .
5. Намын харьяалалыг зогсоох,
6. Гадаадад сурч ажиллаж байгаад ирсэн хүмүүст зориулсан тусгай бодлого хэрэгжүүлэх зэргийг нэрлэж болно.

Инфляцийн түвшин дундаж амьдралтай иргэдийн амьжиргаанд их нөлөөлж байна. Ядуу хүмүүсийн хэрэглээ бага, нийгмийн халамжаас хамгийн их хүртэгсэд байдаг тул үнийн хөөрөгдөл нэг их нөлөө байхгүй, баян хүмүүст ч ялгаагүй нэг их нөлөө үзүүлээд байдаггүй бол ихэвчлэн тогтмол орлоготой дундаж давхаргынханд өргөн хэрэглээний барааны үнэ тэр дундаа хүнсний бүтээгдэхүүн, шатахууны үнэ нөлөөлөх нь их.

Түүнчлэн дундаж давхаргад татварын хөнгөлөлт өгөх, татварын уян хатан тогтолцоотой байх, нийгмийн суурь үйлчилгээг тэдэнд ээлтэй байдлаар хүргэх, төрийн үйл ажиллагааг түргэн шуурхай болгох, амьдралын аятай тухтай, ашуулгүй орчинг бий болгох зэрэг зөвлөмжүүдийг судалгаагаар гаргажээ. Дүгнэж хэлэхэд, дунд давхаргын нийгэм, эдийн засаг, амьдралыг орчинг сайжруулах шийдэл гаргаж, цаашид дундаж давхаргын эзлэх хувь хэмжээг нэмэгдүүлэхэд анхаарах учиртай. ■

АНУ-ЫН МЭДЭЭЛЭЛ ТЕХНОЛОГИЙН

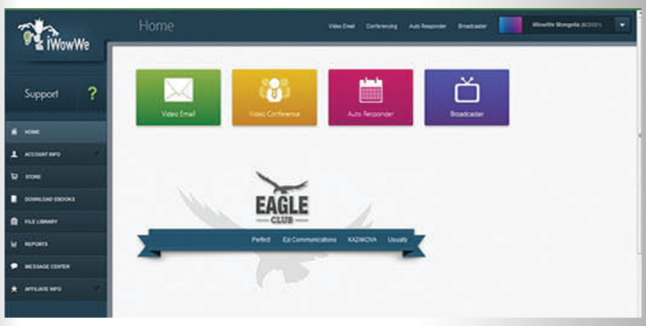
iWowWe

КОМПАНИЙН ТАНИЛЦУУЛГА

Back Office

Манай программыг худалдан авснаар Та дараах дөрвөн төрлийн үйлчилгээтэй өөрийн онлайн оффистой болно. Үүнд:

-Video e-mail /видео захиа/
-Video Conference /цахим хурлын заал/
-Auto Responder /автомат видео захиа илгээгч/
-Broadcaster –шууд нэвтрүүлгийн суваг

Video e-mail

Видео и-мэйлээр зар, мэдээ, сурталчилгаа, видео урилга, нэрийн хуудас, баярын мэдчилгээ илгээнэ.
-Auto Responder үйлчилгээгээр төлөвлөсөн он, сар өдөр тохируулан видео и-мэйл явуулах боломжтой
-Видео и-мэйлээр хүлээн авагчийг хүссэн вэб сайт руу оруулах тохиргоотой
-Илгээсэн и-мэйлийг хэрэглэгчид хүлээн авч танилцсан статистик мэдээг та өөрөө бүрэн хянах боломжтой.

Video Conference

-50-150 хүний багтаамжтай онлайн хурлын зааланд видео сургалт семинар, хурал зөвлөгөөн, бизнес уулзалтыг явуулна
-Дэлгэцэн дээр нэг зэрэг найман хүн бие биенээ харж сонсохдоо audio, video хэлбэрээр мэдээлэл солилцоно.

Video Presentation

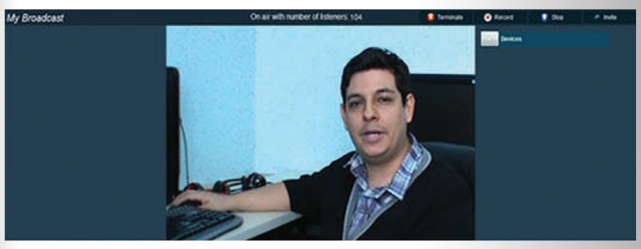
Онлайн зааланд бүх хэрэглээний программыг ашиглан илтгэл тавих, самбар ашиглах, шалгалт, санал хураалт явуулах цэстэй

-Заалны удирдлага шилжүүлэх боломжтой

Broadcaster

Broadcaster нь 500 гаруй хүнийг нэгтгэж өөрийн нэвтрүүлгийн сувгаар мэдээлэл цацна. Тав хүртэлх хүн хамтдаа нэвтрүүлэг хөтлөх боломжтой.

Хаяг: Улаанбаатар, СБД. 1-р хороо. Энхтайваны өргөн чөлөө-56
TG оффис төв 404 тоот
Дархан: Полиглот төв. The Bridge Center
Утас: 99044125, 94014125, 99418019, 70379276

И-мэйл: bolormaa@videoshuudan.mn
Skype: iwowwe.mongolia
Вэб сайт: mongolia.iwowwe.com

GREEN ECONOMIC GROWTH

NON GOVERNMENT ORGANIZATION

FOR A GREEN DEVELOPMENT

mongolia2013 INVESTMENT SUMMIT

LONDON

Understand how Mongolia can attract foreign mining and real estate investment.
Discover how investors and miners can exploit the full potential of Mongolia.
Identify key regulatory issues and how to overcome them to make sure your business thrives.

April 16-18, 2013 • Kensington Close Hotel, London

Sectors covered include:

Real Estate | Mining | Financial Services | Infrastructure | Power

Speakers include:

Freddie Lee
Director
Barclays Natural Resources Investments
UK

Ya. Batsuuri
CEO
Erdenes Tavan Tolgoi
Mongolia

Andrew Brudenell
Senior Portfolio Manager
HSBC Global Asset Management
UK

Cameron McRae
President and CEO
Oyu Tolgoi
Mongolia

Zoljargal Naidansuren
Governor
Central Bank of Mongolia
Mongolia

Ambassador Michael Ussery (retired)
Co-founder and Managing Director
The Mongolia Fund
USA

And a government keynote address from Bayarsaikhan Tsevelmaa, *Minister*, **Ministry of Construction and Urban Development,** Mongolia

To book your sponsorship or exhibition stand, contact Matthew Knight, Business Development Manager
matthew.knight@resourcefulevents.com
Tel: +44 (0)20 7216 6090 • Fax: +44 (0)20 7216 6050

Benefits of attending:

- **Meet** with major investors and financial institutions
- **Identify** key investment opportunities and where you can gain the best returns
- **Discover** the views of major investors, government officials, miners, real estate professionals and other businesses on Mongolia
- **Plan** your capital raising strategy for 2013 and beyond
- **Gain** a deep understanding of the developing securities and foreign investment laws and how they will impact your business
- **Promote** your organisation's projects or business in Mongolia

Register online at: www.mongoliainvestmentsummit.com/london
or by calling customer service on: +44 (0)20 7216 6056

GOLD SPONSOR: KHAN BANK

SILVER SPONSOR: JPMCM

ORGANISED BY: resourceful EVENTS

IN ASSOCIATION WITH: minesandmoney; BEACON Bright Ideas, Brilliant Events

OFFICIAL MEDIA: Mining Journal; Mining Magazine; RESOURCESTOCKS; Australian Mining Monthly; MiningNews.net; INVEST IN MONGOLIA

SUPPORTING MEDIA: MONGOLIAN ECONOMY

There Were No Clear Explanations

Namgar Algaa, Executive Director of the Mongolian National Mining Association:

It says the law legalises the payment for resources, but the general principles are defined by this law. As I understand, we charge a tax on income according to the general principles of the Tax Law. We charge a tax on income, but when they don't have income, we don't charge a tax. Basically, if we charge a tax on reserves held, how could an entity keep reserves or promote its business?

A tax will be charged on every single exploration project and even on the mineral reserves from that exploration. This is too hard for business. The law's clauses that support local participation and protection of the environment are alright. There are some clauses that have completely contradictory meanings in articles 13, 14 and 15 of the draft.

Firstly, it was provided that the site would be kept as a strategic resource. Before, there was an arrangement to keep the site as a strategic resource in the Minerals Law of 1997 and 2006. At that time the purpose was to dispose of license registration. But, in this draft the terms and purposes were not provided. Since there is no purpose, the site will be kept as a strategic resource, though the deposit was created through private capital. It also says that when the license deadline comes, a fee will be paid and tendered. The site would be also taken for the special needs of a province or locality. It also says that a fee would be issued. There is no clear explanation for these three clauses.

The discussion on the minerals bill has continued among the public. Your right to evaluate and add your points to the draft is recognised. Moreover, you can deliver your requests and suggestions to the working group for the draft Minerals Law, and the Office of the President of Mongolia. A final draft after conducting the open discussion in public will be submitted to the State Great Khural. Afterwards, the hottest topic in this coming spring session will be the revised draft Minerals Law.

Strategic Deposits Must Exist

S. Avirmed, Researcher:

A law on minerals is the biggest law following the Constitution. That's why it must produce a tough law. It is beneficial if they are imprinting public values and party positions in the drafting process. But we should discuss the mineral bill again and again.

A lot of incomprehensible things are in the draft. The more we work on the draft, the better the law will become. There are some advantages of policies that improve a social livelihood, rehabilitate the environment and increase local powers while protecting the interests of Mongolia and its minerals.

However, the understanding of a strategic deposit, which has been discussed over for many years, is not clear. The definition of *strategic* exists in every country of the world. Every country in the world has a governing board of minerals. But the definitions of duties were changed in the draft. This is wrong. But we agree with some good articles in the law, such as limiting the number of licenses, prohibiting their transference, and increasing accountability.

A law must meet public interests

N. Dashzeveg, Economist:

A law on minerals must be clear, sustainable and comprehensible. On the other hand, it must be a good law which is legally capable of sustaining for 15 to 20 years. Also there is the necessity to define the law more precisely while reflecting an environmental standard on its draft. In particular, we need to categorize activities more specifically, like exploration, extraction, and production. The phrases and definitions in the draft are incomprehensible and ambiguous.

Let's refuse tenders as much as we possibly can. Tendering is an issue of discretion.

We need to work on the draft again. Some people are saying they don't need strategic deposits, but experts and researchers treat it a bit differently. A law on minerals must meet the people of Mongolia's interests. However, we cannot protect the interests of a private company, particularly a foreign company.

D. Byambasuren

N. Dashzeveg

D. Munkhtuya

N. Algaa

S. Avirmed

The State Must Place Strict Controls While Giving Businesses Freedom

Dashiin Byambasuren, Former Prime Minister of Mongolia:

I have read the draft Minerals Law initiated by the Office of the President of Mongolia twice. The draft was completely different from previous laws.

The idea was right. I wish for the national wealth of Mongolia to be under state control only if state control moves forwards to protect our country's interests. However, while there are some benefits in this draft, there are also some things that we should look back at again.

First of all, the Constitution mandates that mineral resources are under state power. The state has to put its strict control on mining while giving businesses freedom. There was a logically conflicting issue concerning the strategic deposit in the draft. Secondly, shareholding has been discussed since 2007. The Mongolian government owns 34 percent of the Oyu Tolgoi project, but we want it to be 51. Members of the State Great Khural have argued for a 51 percent share. I don't think a foreign investor would give 51 percent of shares to the Mongolian government if it's afflicted with red tape and bribery. Foreigners would want to possess 100 percent. How about trying to solve the problem in an economic way?

Thirdly, there is the issue of government participation. It was provided in the draft that the government would conclude agreements. Only a professional organisation or professionally responsible state-owned body should conclude an agreement without government participation. I think it is optimal if the state would act as a monitoring body. Fourth, the issue of payment for resources was omitted from the draft. Fifth, this law should be for the people.

The State Should Not Only Monitor, but also Participate

Dashdorj Munkhtuya, Leader of the Working Group for the Draft Minerals Law:

We began work on the new draft Minerals Law in 2010. We presented the draft to the public just before the new year. First of all, a law on minerals is a big law. Secondly, it raises so many legal matters. Thirdly, it also raises many issues of investment, environment, the public, various offices and interests at the same time. All suggestions are valid for the draft.

There is no perfect law. There isn't even a perfect draft. A law's initiators and its working group try their best to make a good draft. But we don't know if there are still any mistakes we didn't notice. Stakeholders can interpret this draft in many ways depending on their interests. The mining industry is not like producing bread. As it is a matter of business, it leads back to the owners. Also, it relates to the state and public. It's like how we cannot do anything in one's home without the owners' participation. The owners are the state and public. That is why there must be state participation.

It is believed that state participation is less in the mining sector than in other business. Internationally, there are no examples of any countries that took away state monitoring over mining. On the contrary, they are tightening their state monitoring controls and overseeing the processes of rehabilitation and mining. Vindicating the idea that we cannot monitor mining because of weak governance is not enough. The state shall participate. The state shall monitor.

The problem of possessing authority over mineral wealth as one pleases will be erased in the future. But state participation must not encourage bribery and increase red tape. A clear and transparent process for making decisions is important. However, it is proper to increase authority by placing stringent controls.

MINING

A NEW LAW SHINES WHILE THE OLD ONE FADES

BY B. BAYARTOGTOKH

Discussion of the new draft Minerals Law was held last month that included professional bodies, mining managers, civil society representatives and academics. At the event both visible irritation and appreciation was present during discussion.

"As we learn more about the earth, we understand that the period of responsible mining begins now. Responsible mining consists of three imperatives. First is social responsibility. Second, there must be no harm to nature or the environment. Third, it must be financially profitable for the host country", said presidential advisor P. Tsagaan in the opening address.

The bill would change how special licenses for mining are granted. The working group that developed the proposed legislation found the way mining licenses had been issued was outdated.

"The Ministry of Mining will announce a site to the public. The license will be issued for only announced sites", the president's legal advisor, Ch. Unurbayar, said.

A member of the working group, D. Bat-Erdene, added "We developed the draft Minerals Law for the sake of our future. Licenses are given to too many companies. If the practice where only wealthy people can possess licenses continues, Mongolia's minerals will come under foreign companies' power and its management will be done outside of Mongolia".

"The conflict between locals and companies has been worsening and it has further complicated continuing operations. We tried to manage these issues with this law".

The following are the statements of members of the working group and mining experts who participated in the discussion.

to do all those things the middle class does well. Stable work, job security and well paid salary are priority issues for the middle class. In addition, there is a need for providing graduates with jobs as the middle class puts more attention to and spends a lot on their children's education; however there are limited job openings for young people.

The salary, pension and other allowances compose the majority of the earnings for the middle class and the increase in earnings in recent years have had certain positive impacts; though they enable the other sources of business revenue to be available (fourth quantile).

These years the prices of consumer goods has increased and have put substantial pressure on lives. Although the salary, pension and other allowances that compose the majority of the earnings of the middle class had increased, inflation has increased, too.

There are many pressing issues in regard to access to loans and loan conditions. High loan interest, short terms of repayment, and limits on amounts of collateral for loan repayment lead many middle-class individuals in a net of debt, especially for private business. As mentioned, the middle class is the largest group making use of the banking system through the attainment of different types of loans—such as pension loans, salary loans, and long-term housing loans—as they have regular incomes. Although middle-class people have regular income, they are the ones said to live from one paycheck to the next.

There are many private business people who belong to the middle class. According to them, it would be appropriate if the tax system was a bit more flexible so that it could allow them exemption in the initial stage before further taxes can be collected.

Middle-class people had a lot of opinions regarding governance and law implementation, especially about promises made during the election campaign. That includes share utilisation of natural resources. According to them, this money should not be distributed in cash but should be spent for efficient purposes such as investment.

Citizens also mentioned government bureaucracy, corruption, bribery, and discrimination present among government employees.

Suggestions also were made regarding improving public services. For example, because schools and kindergartens are not adequate, much cost is incurred by the middle class enrolling their children to private schools. Re-considering mortgage loan requirements and enabling the middle class to receive services with their insurance need to be considered. ■

MONGOLIA ECONOMIC FORUM

MONGOLIA ECONOMIC FORUM

MONGOLIA ECONOMIC FORUM

March 4-5, 2013

Ulaanbaatar, Mongolia

facebook.com/huralday twitter.com/huralday youtube.com/huralday

implementation of the policies to reduce poverty and inequality.

There is no global dataset or fixed definition to determine what the middle class is. However, a number of household surveys have been given around the world, and from each of these surveys one could extract information on groups of households based on consumption or income level.

Growing trends of inequality mean there are different groups of households which one would classify as "wealthy", "average", "middle-income", "poor" and "very poor". Whatever method or definition we use there are groups that we call the middle class. Therefore, the research answer to the question whether or not Mongolia has a middle class is yes.

Middle-class individuals are much more likely to have salaried jobs and tend to have smaller family sizes. In terms of asset ownership, the middle class is typically associated with widespread ownership of major household durable goods such as cars. In terms of residence, middle-class households tend to reside in bigger and more modern housing such as apartments. The vast majority of the middle class in urban areas is likely to have income from wage and public remittance. In rural areas the middle class is likely to derive its income from livestock business and public remittances.

The middle class could also be defined as a peaceful, contented life without worries about basic livelihood needs. Having a family and children, being wise, striving to live well, having specific goals and being hard working can also be the main determinants of the middle class.

When we asked survey participants to estimate how much money it takes for an average family (four members) to live a middle class lifestyle in their community, the median of all responses was MNT 10.300.000– close to the third quintile (MNT 7.5 million) and fourth quintile (MNT 9.2 million) of the population.

Examination of mean income shows that the per capita income grew by 67.4 percent between 2007 and 2011 at the national level. However, per capita income declined by 8 percent in real terms (after adjusting for inflation) . Moreover upper-middle class households experienced a notable decrease (11.33 percent) while low-middle households experienced less decrease (1.9 percent).

Survey participants reported that the in general, livelihood had improved compared to five years ago. According to them, the share of better off households has increased whereas the share of poor households has declined. However, the middle class share has not changed. Moreover, increasing inequality is related to, on the one hand, the widening gap between the rich and poor, but, on the other hand, is due to the fact that the number of people who moved upwards from the average position to the higher or from the poor to average is relatively small.

Livelihood characteristics

Criteria	Rich	Well-off	Middle	Lower middle	Poor	Very poor
Income	No financial issues, whose life goes as one's willingness, multi-billion property, the leading rich people in Mongolia, have made a billion deposits and property.	Sufficient earnings, larger lender of a bank mainly for the business and have made a certain deposit	Both /husband & wife/ earn in total of MNT1-1.5mln, mostly employed at public sector and make certain deposit	One of family members is unemployed, make a living from salary to salary, indebted and hardly ever make a deposit	No income, live on social welfare, no intention for employment, lazy. Live on disabled group or child allowance	No single income and no one to take care of
Housing	Live in a big private house, posses several housing/ apartments and land	Possess big private housing, multitude apartments and cottages	Live in public apartments, possess own hashaa and a house in ger district and a land	Live either next to parents, parents-in-law or rental apartment and just started out private business	No own housing or apartment, lives in ger district with large/extended family	No housing survive on social welfare and extended family
Car	Drives the brand new cars, every family member has each	Over 2 cars in a household, Jeep	A car for certain needs with the rate up to 10-20million togrogs	Mostly rely on public transportation and if any car makes certain income with it	-	-
Number of livestock	Over 1000 livestock, hires private herder	Livestock up to 500-1000 including mostly big & small cattle	Livestock up to 300-500, mostly small cattle and fewer big cattle	Up to 300 livestock	Fewer heads of livestock	
Business	Certain business in larger economic sector	Certain private business	Runs private business and small & medium business	Runs some business, though only for daily survival	-	-
Job and position	People in higher ranking or management positions in civil service	Mostly run private business, certain higher ranking people in civil service	Employees of budgetary organizations, private or middle managers, of private and possess higher education	Mainly one of the family member is either employed as assistant worker at construction or service field	Either unemployed or earns less	Under the charity or religious missionary support, civil documents are unavailable, uneducated or illiterate people

Nothing seems more middle class than having a steady well-paying job. They run businesses and they work for all sectors, especially for state organisations. It is interesting to speculate whether this has something to do with the kind of jobs they have. A good job is a steady, well-paid job–a job that allows one the mental space needed

advisors in Mongolia will have to answer to the Mongolian Lawyers Association and the Tinz agency, respectively. However, there is some uncertainty with how the law will be enforced and how government services will be administered.

"We are not sure how long it will take for licensing", said Mandal Uyanga, chief executive officer of Ernst & Young Mongolia Audit. She added, "This is really a new thing, so we need to communicate with Tinz".

It's the lack of clarity in the law regulating lawyers that has law firm MahoneyLiotta, who in Mongolia represents Rio Tinto Group and the London Stock Exchange, worried how the law will eventually be enforced by government.

According to Mongolia's central bank data on the balance of payments, foreign investment fell 45 percent from USD 321.5 million in June to USD 176.9 million in November, last year.

Hoffman said that work on almost all public offerings had been halted since the passage of SEFIL, largely due to the uncertainty felt by investors.

"Even though the SEFIL was adopted on 17 May 2012 the foreign investment regulator has still not created the approval process so no large equity offerings like this can be done until the approval process is created (and an approval is obtained)", Hoffman said.

Bayar, too, worried on the vagueness of the law and how licensing bodies would behave. He has experienced firsthand how Mongolian licensers can "run like a business".

"In 2005, when I sat in the exam by the [to-be-dissolved licensing agency] Advocates Association, everyone was young. I was the only one with white hair", he said. "When I got my certificate there was a ceremony to hand out the certificates. Finally I saw several people with gray hairs. I don't recall seeing them in the exam". ■

POLICY SURVEY

MIDDLE CLASS: DO WE HAVE ONE IN MONGOLIA?

Survey results by B. Enkhtsetseg (PhD and Director of Population Teaching and Research Center at School of Economic Studies at National University of Mongolia) and her team

Economic development is the primary objective of the majority of the world's nations. This truth is accepted almost without controversy. To raise the income, well-being, and economic capabilities of peoples everywhere is easily the most crucial social task facing us today (Development Economics, Debraj Ray).

The government of Mongolia is implementing a series of policy reforms oriented to enhance economic growth and reduce poverty with more pro-poor orientation during the last decade. There has been observed a notable economic growth in the economy of Mongolia since 2003, however, the social development, namely the living standards of the population including poverty and inequality has not succeeded adequately. The percentage of the population that is poor in Mongolia has been around 35 percent in the last decade and Household Socio-Economic Survey (HSES) concluded that 29.8 percent of the total population of Mongolia is living in poverty in 2011. As measured by the Gini coefficient of 0.33, the gap between rich and poor widened. The richest 20 percent of the population consumes five times the amount consumed by the poorest 20 percent of the population. The overall findings suggest that poverty changes have been mainly driven by the growth component. Inequality has mostly contributed in an opposite direction. In general, had inequality not increased that significantly, the decline in poverty would have been more pronounced.

Increasing trend of inequality means there are different groups of households which one classify as "wealthy", "better-off", "average", "middle-income", "poor" and "very poor". The preliminary answer to the question does Mongolia have a middle class in Mongolia is yes. However, in-depth investigation needs to be carried out on who they are, how they are different from others, how it changed over time, what are their economic, social and political roles, and so on. Furthermore, analysis of the middle class and its role in society have become an important issue and area of research in order to get a better

logic would dictate choosing the narrow gauge because it would create savings. The 2010 legislation that orders wide gauge notes, "The railways shall be built with the broad gauge. For commercial purposes, possible recommendations have to be presented to the State Great Khural".

In the latest revision, M. Enkhsaikhan, former director of Mongolian Railway, proposed building narrow-gauge railway for the Tavan Tolgoi mine to the Gashuunsukhait port. "Besides having extensive costs, transporting coal by broad gauge is very harmful to the ecology and human health", said Enkhsaikhan at a press conference. "For example, loading and unloading 20 million tonnes of coal leaves around 500,000 tonnes of dust in the air".

In addition to the economic benefits, it would also provide relief to the overworked staff at the southern border. However, many are concerned about total dependence on Chinese coal. Plus, the Sainshand industrial complex would lack sufficient raw materials for its production.

On this matter, Parliamentarian Ts. Nyamdorj said, "It is pointless to say that Mongolia would lose its natural resources to China if railways are built with narrow gauges. It's the same with national security. Customs and border troops are there for a reason. It is just brainwashing".

Although rapid economic output is important, the future of the Sainshand industrial complex must be considered as well. Everyone has their own opinion of what it means to lean the pillars of Mongolia's economy on others.

The government has approved the financing of the first stage of the project. The 75 millimetres of difference was indeed the highlight of this month. However, continuous arguing could put the breaks on Mongolia's development. ■

ГАДНЫ ХҮНИЙ ХҮДЭЭР

LICENSING WOES

BY TERRENCE EDWARDS

Two new laws have made it harder for foreign and Mongolian professionals to make a living in Mongolia.

Mongolia's parliament has quietly passed two key pieces of legislation that has international firms worried they may be left out in the Siberian cold.

The recently passed Law on the Legal Status of Lawyers and Law on Tax Specialised Consultancy place more stringent controls over the services legal and tax advisory professionals can provide in Mongolia. It is another round of controls over participation by foreign investors since Mongolia's Strategic Entities Foreign Investment Law (SEFIL), passed late May 2012, which suffered from similar debilitations that have put a plug on investment dollars for Mongolia's booming mining sector. The legislation, which requires government approval for foreign acquisition of a third or more of any companies within the communications, finance and banking, and minerals sectors, has left foreign companies at a standstill out of fear of violating the law—which could have the government barring a company from operating in the country.

In an email, MahoneyLiotta Partner Darin Hoffman wrote that the laws would exclude law and tax advisory firms from providing their services and "are symptomatic of the general shift towards increased regulation over foreign investment and foreign citizens living and working in Mongolia that began with the adoption of the Strategic Entities Foreign Investment Law"...

The legislation puts new limitations on auditing and lawyer firms that require practicing professionals to pass state exams similar to the United States' bar and CPA exams, said Budragchaa Bayar, a managing partner at domestic law firm Economic Legal Consultancy. As far as anyone can tell, the exams will only be administered in Mongolian language—a language spoken by just some five million in the world—and will add even more red tape to the country's already Byzantine legal system.

The lawyer law is a "revamping of the legal profession" that "should be big news for worldwide legal professionals", said Bayar, who was also involved in the drafting of the law.

He said the key difference of the law is all law firms will have to register themselves as limited liability partnerships rather than companies. While LLCs in Mongolia may acquire a single license to operate in Mongolia, LLPs do not, which means licensing will only be granted to individuals. Without licensing, legal professionals will not legally be allowed to call themselves lawyers.

Bayar said the law is effective January 1, 2014, but MahoneyLiotta said it was informed that date had been pushed up to April 15 this year.

The tax advisory law similarly asks tax advisors to pass a state-administered exam for licensing. The law also requires auditing firms such as Ernst & Young to establish a separate organisation for its tax advising services. Any firm that fails to meet these conditions will likely face penalties after June 1, 2013.

For their licensing, lawyers and tax

INFRASTRUCTURE

75 mm

BY B. UURIINTUYA

There are 267 kilometres between Tavan Tolgoi and Gashuunsukhait. That's a long waywithout any roads or railroad.

About a century has passed since Mongolia was first introduced to the world of the railway network. Unfortunately, not much has changed since then due to political games. The question of whether to build narrow or broad gauges in Mongolia has become more of a political issue than economic or engineering.

Instead of praising one or the other in blind faith, it would prove far more beneficial if people would base their opinions on factual economic and geopolitical arguments.

Reasons to Go broad

Exploring for and extracting natural resources is important to Mongolia, where its economy mainly hangs on the mining sector. However, finding a solution over how to deliver them to consumers is equally important.

Currently, Mongolia's mining industry is booming and defining the nation's future. During this time, infrastructural issues, especially railroad construction, plays a major role in its development. However, Mongolia's policy makers have spent a great deal of time arguing over which gauge the country should adopt.

The current railroad network, which features broad gauges, accounts for 90 percent of cargo transport. But specialists say the network lacks the capacity to support the ever-growing economy. Thus, building more railroads is crucial to the nation.

Government policy dictates that Mongolia's railways must be built with the "broad" 1,530-millimetre gauge. There is no other option than to play by the rules. The New Railroad project was introduced to satisfy this need and in 2011 its technical and economic analysis was presented to the State Great Khural.

The first portion of its financing, USD 55 million, would be granted by the Development Bank, it decided.

"The project itself has great economic potential", said B. Batzaya, former vice director of Mongolian Railway, the state-owned shareholding company, in an interview last year.

Thus, taking a look at the economic potentials of the project will be a must. First of all, the implementation of the project will establish the opportunity for more exports. An evaluation of the project estimated the benefits to be worth USD 660 million in 2011, or a 13.5 percent financial gain.

According to the plan about 60 percent of the USD 3 billion needed for financing would be attained from debt financing while the other 40 percent from equity financing. Repayment of the investment is calculated to span 9.4 years after transportation starts. This would mean, on average, the transport of 47 million tonnes of coking coal and 20 million tonnes of thermal coal per year.

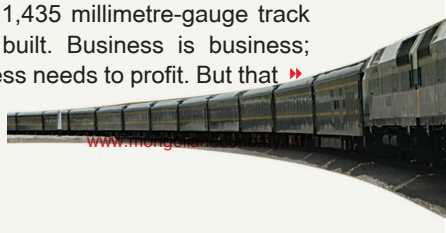
According to Batzaya, constructing railroads to the east of the country would enable the export of value-added products to foreign markets. Furthermore, it could mean the establishment of new ports for export to enter China.

Batzaya is a proponent of this approach, which is to be implemented in three stages. The first stage would require around USD 400 million. However, many are sceptical about what kind of disasters the project could bring to the environment. Those who defend the installation of broad-gauge railroads say building vacuum storehouses would prevent possible harm to the surrounding environment and human health.

On the other hand, some industry professionals warn that extended costs could launch skyrocketing coal prices. That leaves a few reasons for the case for narrow-gauge tracks.

267 km

The new year was marked with the news that 1,435 millimetre-gauge track would be built. Business is business; and business needs to profit. But that

15-year old Minister of Finance

70 year-old A. Chuluunbat lives in an old and tattered house with his three sons and an orphaned granddaughter. He was wrapped up in a blanket on a bed while his daughter was doing laundry by hand. Munkhzul studies in the eighth grade, but locals said it is her responsibility to balance the household budget.

"We are living on grandpa's pension of MNT 385,000", said Munkhzul. "My brothers have no jobs, so they don't contribute at all"

The three men aged 22 to 43 were not home. When asked where her brothers were, she shrugged her shoulders.

Munkhzul has many responsibilities such as looking after her grandfather, preparing lunch and doing homework. She became an orphan at a very young age and passes each day on an empty stomach. Though she likes eating mandarines, she doesn't remember the last time she ate one.

On the back of her school notebook is a budget for how much to spend for Tsagaan Sar.

Name: A. Chuluunbat

Family members: Five

Average monthly household income:
MNT 385,000

Uuts: MNT 0
Kheviin boov: MNT 18,000 (nine pieces)

Gifts for guests: MNT 0

Candies: MNT 5,000
(MNT 5,000 per bag of various candies)

Drinks: MNT 0

Salads: MNT 0

Meal: MNT 100,000

Vodka: MNT 0

“The Lazy One Never Wins”

Outside, the ground is covered with snow. Shaamar Soum’s Dulaankhaan in Selenge Aimag looks like a ger district. Life there is very peaceful.

“It is hard to live here. People who live here mostly rely on pensions”, said J. Davaa.

According to the latest survey, there are 1,579 people of 479 households in Dulaankhaan. There are numerous families that can be considered as good models for the others. One of them is B. Enkbhold’s family.

“Life is a flower which grows with the help of full effort”, said B. Enkhbold.

“People who live in rural areas like us especially need to be harder working. I collect every single curved nails on the street”.

They lease a tire service centre and store in Darkhan-Uul. The household owns a hotel and runs a small shop near to their home. Enkhbold is famous among his community for his hard work. He lives by the motto“the lazy one never wins”.

“I am a public official. I am always busy with my work”, said his wife.

“My husband handles everything. He provides three people with work. He also owns three to four houses. My two children study at a private school. All those are my husband’s merits”.

Never happy while being idle, Enkhbold also makes bricks during summer.

“People think that our family is very rich, but it is not true”, he said. “The more you earn, the more you spend. One has to earn electricity fee, pay staff salary, and to give money to children. All of these has to be spent from the earned money”.

Name: B. Enkhbold

Family members: Five

Average monthly household income:
MNT 700,000 to MNT 800,000

Uuts: MNT 500,000 (one for each of their parents)

Kheviin boov: MNT 18,000 (nine pieces)

Gifts for guests: MNT 0

Candies: MNT 40,000 (MNT 20.000 per bag of large candies)

Drinks: MNT 0

Salads: MNT 0

Meal: MNT 60,000

Vodka: MNT 50,000 (MNT 25,000 per bottle)

Other: MNT 100,000 for zolgoo (cash gifts for greetings)

Making the Best of a Tight Budget

Name: B. Batmandal

Family members: Four

Average monthly household income:
MNT 220,000

Uuts:
MNT 50,000
Kheviin boov:
MNT 30,000 (15 pieces)

Gifts for guests:
MNT 250,000
(MNT 3,000 to 5000 per gift)

Candies: MNT 42,000, (MNT 7,000 per kilogram bag of various candies)

Drinks: MNT 0

Salad: MNT 50,000 (cucumber, vegetables, sausage, and mayonnaise)

Meal: MNT 120,000

Vodka: MNT 50,0000
(MNT 15,000 per bottle)

Other: MNT 0

B. Batmandal's family is counted to middle class with a monthly income of MNT 220,000. Their income is too low for him while living with his mother, wife and daughter.

"When people visit our place they say, 'There are many people who have lower-standard lives than yours. Stop hiding your family income'", said Batmandal's mother, N. Soyolchimeg.

"People can be creative and keep a clean household even though they have a low income. We will not live in dirty circumstances in order to keep our status of the poor".

Their home is neat and tidy. Batmandal and his wife Munkhzaya live in the fifth Khoroo of Khan-Uul District and are both students.

Batmandal earns money in the summer with geology work to pay for his and his wife's tuition fees. He receives MNT 103,000 from the state for his kidney disease.

They live on MNT 223,000 a month, while Soyolchimeg's three other kids live separately. They prepare coal and wood for their mother in winter.

"There are many families in this khoroo who earn MNT 600,000 to MNT 700,000 with a low standard of life", said Batmandal. "I think people judge the lives of other at first sight. This is wrong".

BY E. ZORIGT

Mongolian Economy presents its Family Budget column, with this issue reporting from the Fourth and Fifth Khoroos of the Khan-Uul District and Dulaankhaan of Shaamar Soum, Selenge Aimag. The following are different families budgets of middle and lower incomes as well as their budgets for Tsagaan Sar, the Mongolian lunar new year festival.

FAMILY BUDGET

Spendy Habits

Name: Ts. Batbold

Family members: Four

Average monthly household income: MNT 550,000
Uuts (traditional sheep's rump for the holiday table set: MNT 250,000
Kheviin boov (traditional pastries): MNT 42,000 (21 pieces)

Gifts for guests - MNT 0

Candies: MNT 30,000 (MNT 5,000 per kilogram bag of various candies)

Drinks: MNT 0

Salad: MNT 40,000 (cucumber, vegetables, and sausage)

Meal: MNT 100,000 (MNT 80 thousand for a whole sheep)

Vodka: MNT 60,000 (MNT 6,000 per bottle)

Other: MNT 0

Tsevelmaa, a 60-year-old grandmother with tangled hair and unwashed clothes, sat wistfully on a sturdy bed. She has not been able to talk or walk since she had a blood stroke six years earlier. She lives with her oldest son Batbold, her daughter Lkhagvasuren and Lkhagvasuren's eight year-old daughter in the fifth Khoroo of Khan-Uul district. Lkhagvasuren lost her left hand in a railroad accident, making her unable to work.

Ts. Batbold is also unemployed because of his epilepsy. They receive MNT 103,000 each for their disability pensions every month. Furthermore, Tsevelmaa receives a retirement pension of MNT 240,000. They rent their yard for MNT 30,000 a month. Lkhagvasuren receives MNT 40,000 from the state for her two children.

The average monthly income of a farmer is around MNT 520,000, putting them in the category of minimum subsistence. The local administration provides them with 25 kilograms of flour, beef and children's nutritional supplements once every three months.

"We are doing fine with the help from others, but we can't manage to spend it properly", said Batbold. "My sister says she spends all her money buying toys for her daughter. I sometimes drink vodka. So my pension is wasted on it. We are living on our poor mom's pension".

When asked how many times he drinks in a week, he answered, "Three to four times a week, two bottles of vodka at one time. Sometimes more than that".

BUSINESS ADVICE

ELEMENTS OF RISK AND THE CREATION OF VALUE

NIGEL FINCH ***(Associate Professor and Director of Admissions at the University of Sydney Business School)***

One of the fundamental skills required by any business leader is the ability to make decisions. Tough calls on major decisions can turn out to be the defining moments of a successful career–or they can be milestones along the road to failure, depending on how those decisions have been reached.

That's why, behind every big decision, there needs to be a solid business case–one that identifies and assesses the key elements of the choices faced by the company.

In developing a solid business case, there are two very important concepts that underpin almost every major business decision a chief executive is likely to have to make: risk, and value creation. Without a solid grounding in these two areas, business leaders can find themselves on very uncertain ground, especially in a volatile economic climate.

Understanding risk is paramount in terms of decision-making. It's not always easy to see the potential downsides of a business decision, but even when the pitfalls are obvious, a solid understanding of the likelihood of a negative outcome can make the risks worth taking.

By learning how to identify and evaluate risk, without simply focusing on the dangers themselves, business leaders are able to make far more informed choices about how they can achieve their goals.

Value creation, on the other hand, allows leaders to focus on particular priorities in business. The creation of value, whether through acquisition or innovation, is very much the underpinning of all business success.

These two key points are the reason behind the financial management component that forms part the University of Sydney Business School MBA.

The speed with which the industry landscape is changing around the world means that today's business leaders need to be able to rapidly spot value-creating opportunities. They must have the knowledge and skills to evaluate the risks involved, and make the right call when the moment arrives.

That is why we are focusing on these two crucial elements in strategy development, and how they can be used to construct the kind of rock-solid business case that is the foundation of all successful decision-making.

A sign of a great business leader is the consistent delivery of high-quality results to the company, its customers and shareholders – and those success milestones are very difficult to achieve without the proper preparation, diligent research and a solid understanding of the principles of financial management.

Nigel Finch is an associate professor in accounting and researches in the areas of creative accounting, security valuation, mining, asset impairment, and financial disclosures made under the application of fair value accounting principles. ■

Mongolian craftsmen.

Women began practicing archery in the 1960s when sports became better organised in the country. According to Sukhbaatar, there are three main types of archery in Mongolia: Khalkh, Uriankhai and Buriat.

Khalkh archery is shot from a distance of 75 metres, while the other two are from 40 metres. The bows are always the same, but the arrows vary.

Sukhbaatar himself has a long relationship with the hunting tools and his craft. Sukhbaatar settled in Selenge from Khalkh Soum of Dornod Aimag. He started his first work as a machinist at the wood processing factory at Sukhbaatar Soum in Selenge. He has worked over 40 years in leading positions for the factory, in the local government, and in the Mongolian People's Revolutionary Party. He is the sixth generation of archers in his ancestry. He left his job as governor of Bugant Soum to teach bow and arrow craftsmanship to the next generation.

In total, his company has produced over 1,000 bows. They produce bows and arrows for children, adults and as souvenirs among other bow-rela ted products.

The Horn Bow partnership was established December 5, 1995 in Dulaankhaan of Shaamar Soum. In 2002, the small organisation was expanded into the Khuvchit Num company, before Sukhbaatar handed over his work to his son Boldbaatar and retired. He works now as a consultant for his company and has been repeatedly elected as chief of the Archery Union of Selenge since 1964.

Archer J. Sukhbaatar with a bow of his father

As a culmination of his achievements during his career, Sukhbaatar and his son Boldbaatar had one of his finest bows inducted to the State Palace. His bow of 2.5 metres and arrows of 1.5 metres were slightly larger than traditional pieces with the usual lengths of 2.3 meters for the bow and one metre for the arrow. They introduced their crafts to the president in 2002, entering the State Palace with honours mimicking the customs of Chinggis Khaan's time, when the bow and arrow was worshipped and placed beside the state white banner. ■

Bow workshop in Dulaankhaan

relevent to a person's height, and his strength", Sukhbaatar said. "Only if a person can pull back on the bow then he can meet his target. So people should have bows and arrows that are suited to them".

Most of the raw materials needed for crafting the bow can be obtained in Mongolia, but the bamboo is imported from China. Making a bow requires a total of 12 to 13 types of materials. After the raw materials are collected, the construction process takes four to six months for completion. Lots of precise work such as gluing pieces to each other is necessary. The glue needs four to six months to dry, but sometimes can take as long as an entire year.

The longer the drying process continues the better it is for the firmness, said Boldbaatar. The whole process is done during colder seasons rather than summer because of the animal materials needed. The sinew is purchased during the slaughter season for about MNT 2,900 a kilogram. But it is becoming harder to come by as it is used these days largely for food export to Japan.

The goat horn, too, is becoming rare, so bow crafters cooperate with archers from provinces with wild goats. They provide the horn and receive a bow in exchange.

Construction of a single bow requires about one kilogramme of sinew, a pair of goat horns, and vulture feathers. The feathers on the arrow help the archer shoot from much farther than possible without. The arrow can be made of wood from aspen, birch or willow trees, but birch wood is common. The horn and sinew are glued together using animal parts.

After all the materials are collected, the craft-making process can begin.

Boldbaatar said the bow making technique is usually passed down from the older generation to the younger. One or two people are needed to tear the sinew, and two people are required to cut off, heat and straighten the horn. The entire project has many stages and demands a lot of precise work. Boldbaatar said not every bow is acceptable. If the horn is worn out, damaged or sawn in the wrong way, it is useless.

Great skill is needed to tear apart the sinew lengthwise. Up to six people could be working in the workshop at one time. Sometimes preparing the raw materials is done at home.

Sukhbaatar said at least 70 percent of the work should be done by hand. However, at Khuvchit Num about 90 percent of the work is done that way.

A bow with four arrows costs MNT 400,000 while one with ornaments and a leather case for the arrows (khoromsog saadag) costs on average MNT 600,000. Khuvchit Num receives orders mostly from Mongolia's provinces, tourist groups and abroad. They craft up to 60 bows in a year. Orders for bows from Dulaankhaan

come from Russia, the United States, France and Germany.

A History of Mongolia's Bow and Arrow

Archery is one of the three "manly games" practiced during Naadam celebrations. Its origins date back to Hunnu times when ancient people hunted, prepared their food, and made clothing from animal hides. It was during these times the bow and arrow was invented by

MADE IN MONGOLIA

HORN BOW FROM DULAANKHAAN

Bow maker S. Boldbaatar

BY KH. KHULAN

Archery is one of Mongolia's oldest traditional professions and is perhaps worth more than all the coal, copper and gold under our feet.

Fluffy snow gleamed in the sunshine and fresh air full of frost welcomed visitors to Dulaankhaan. This village, which rests on the side of Dulaankhaan mountain and at the Yeruu river was founded 51 years ago.

There, residents know J. Sukhbaatar well for his bow craftsmanship, where he and his wife J. Davaa have lived together for 52 years. They discussed their years of experience crafting bows and arrows and archery over hot tea while offering bread from the region and sausage from Darkhan.

Eventually someone from Bayangol Soum in Baruun-Kharaa entered the home with his son. There was something wrong with his bow, and he wanted to find out what.

"The sinew has become loose", he said, after careful observation.

The guest was Kh. Gobi, who has practiced archery since 1957. He said Sukhbaatar and his family had made significant contributions to the development of Mongolian national archery.

The number of bow makers in Mongolia can be counted on two hands, and two live in Dulaankhaan. Sukhbaatar holds the title of *ulsyn mergen* (state wiseman), a title for highly achieved archers, while his local peer Z. Baatar is a sports master. Both have taught bow crafting to their sons.

Horn-fronted, Sinew-backed Bow

The Khuvchit Num workshop had a fire in the iron oven with the crackling and hiss of burning wood. In the middle of the room stood several wooden worktables where lied an incomplete bow, birch bark, the sinew of a large cow, feathers of the Eurasian Black Vulture, scissors and a bowl full of glue.

A traditional Mongolian bow is hand crafted, said Sukhbaatar. The main elements are ox or goat horn, sinew, birch bark and bamboo. The bows and arrows vary, as they are made from raw animal materials.

The main distinguishing characteristic of the Mongolian bow is the use of horns and the tough muscle fibers from cattle. The three core parts of the bow are the horn, bamboo and sinew. On the backside of the goat horn is bamboo. At the top of the bamboo is the sinew, giving it the name of the horn-fronted, sinew-backed bow.

Archers prefer to let the bow "stretch" before they practice their archery, determining the hardness and softness of the bow. Pulling on the bow back and forth helps the sinew last longer, archers say.

"The bow and arrow should be

live in Qatar or Kuwait, where people live off of government subsidiaries. This trend is very dangerous. Unfortunately, politicians take advantage of that and promise too bright a future.

The government involves itself too much in the private sector. The number of state-owned companies is increasing. What are your opinions on that?

Bold: The right to consume whatever properties that belong to society through temporary governance should be banned. The administrations of state-owned or public companies must be handed over to professional management teams. Instead of appointing a politician they need business leaders and professionals from that sector, and open competitions must be announced.

Mongolia has the potential to compete in international business. To do so, a skilled youth must be developed and be given the chance to develop itself. Currently, state-owned companies have become more of a way to wash money than assets belonging to the nation. So this must be erased. To do so, the selection of management should be public, or up to 20 percent of shares should be released on the stock market.

During times of political turbulence like now, property management should be separated. As for privatisation, a joint administration of the public and private sectors would be a solution.

Byambasaikhan: All we expect and ask from government is stability and sustainable policy. Based on that, the private sector would be able to develop projects, gain assets and implement them. The government won't create new jobs. The private sector will.

The only important duty the government should fulfil is clarifying Mongolia's legal and regulatory environments. Mongolia's economy is growing. This means there are plenty of opportunities.

Jargalsaikhan: When M. Enkhsaikhan governed, much progress had been made in terms of improving the management of state-owned companies. For example, the ministries developed their policies while their agencies implemented them and departments monitored them. Finally, this structure has disappeared and the ministries have become the organisations they used to be, before 1996, meaning they themselves make policies, implement and monitor their own work.

The instability, which is a result of the private ambitions of politicians to appeal to citizens, is a problem not only for the private sector, but to others as well. Some important issues could be discussed with the public in an open forum. In addition, both public and private activities must be regulated by laws. Then, possible risks could be evaded.

Mr. Bold, Altan Dornod Mongol has been handed over to Mongolian directors from a foreigner. Its debts and constant calls from the court have tarnished the company's reputation. However, since last year bright news has come from it more frequently. For example, the company was awarded by the Civil Council and the Ministry of Environment and Green Development as the best company employing rehabilitation. It has also paid MNT 24 billion in taxes. How were your efforts to achieve this supported by the government? Has most of the struggles with taxes and debt passed?

Bold: The company had its struggles. It wasn't easy. Back then, the company could be compared to a patient who laid in coma. Fortunately, now that person is in a wheelchair. But, there is a long way to go until that person is fully recovered.

Although we still have issues to settle with the court, there is still hope. It is striving to become one of the best mining companies in Mongolia. Up to now, we have employed over 700 citizens. However, the situation is still tough.

There are three basic policies we stick to. Instead of just vowing to create responsible mining, we will implement three objectives: labour security, rehabilitation and distributing the benefits of natural resources to society. Social responsibility is something that will never end. Last year, our company rehabilitated 50 hectares. This will continue.

FSCO, led by Mr. Jargalsaikhan, has been focusing on integrating mining consultancy, insurance, green development and environmentally friendly business into its activities. How will the company's environmentally friendly production contribute to green development?

Jargalsaikhan: In order to achieve its desired successes, companies must decide which directions they wish to pursue. As for us, after having long discussions we decided to introduce energy-efficient construction materials. In addition, we offer an insurance service called National Life. Producing energy-efficient construction materials looks quite promising in Mongolia. Unfortunately, there is no specific regulations or support from the government at the moment.

We have manufactured magnesite plank that would save energy and have researched it. Based on that, we think we have managed to find a technology to build energy-efficient houses.

In addition we are collaborating on a technology that would sustain inside temperatures at up to 22 degrees Celsius. Experimentation is expected to end this spring. If we succeed, there will be a huge leap towards government's policies that supply citizens with energy and housing.

Newcom Group is an example of a company that supports green development to other organisations. How would you define the company's future strategy? What plans has Newcom made to share its experiences?

Byambasaikhan: We are living in a world surrounded with great technology. It is changing rapidly as well. In order to operate efficiently, the first thing for a company to do is to save energy. Mongolia offers a great deal of possibilities to enable that.

Newcom Group is a pioneer in that area. We hope that by showing others that generating power from wind turbines is possible, we can create greater involvement in this sector.

To prove that Mongolia is a suitable candidate to introduce world-class technology, both nationals and internationals must cooperate. Business in Mongolia has reached its second stage. Competitiveness is becoming important. Thus, a skilled work force and improved technology would bring more profits. It is time that we show competitiveness and act responsibly. ■

corporations have started to establish their representative offices in Mongolia, too. Mongolia is in the process of integrating knowledge and know-how. As a result, I expect the investment environment to improve further and stabilise as well.

Political unrest should be banned from business. Creating a sustainable business environment would prove further success in the sector.

Last May, the Strategic Entities Foreign Investment Law (SEFIL) was passed. Some people say that the law has worsened the business environment rather than improve it. How does it affect your business?

Jargalsaikhan: Some of the policy makers have stated that the law has not limited foreign investment. I, personally, would say that the law itself is a restriction.

Companies running business in the so-called strategic entities have to fulfil certain requirements. Basically, there is great evidence that proves that the law was a step backwards. A sudden drop in share prices of Mongolian companies on international stock markets could be one example of evidence of this. This also shows that investors are losing their faith in us.

In the end, small mining companies that mainly focus on exploration are starting to experience hard times finding the financing they needed for 2013. The law has shown many negative affects to this business.

In order to avoid sudden decisions that would scare away investors, government and business sector associates should cooperate. Laws should establish a bridge to link these two. As Mr Bold said, political instability is shaking away investment.

Byambasaikhan: From my own experience, I would say the law has had negative effects on investment. Our company was working on a project to attract financing from foreign banks. It was then that the law was born. Although the foreign investment law doesn't directly show its consequences on our business, it certainly hinders certain progress.

Bold: There are two basic reasons for passing this law. First, society has lost its respect towards the business sector. People see businessmen as corrupt. Secondly, the thoughts of losing national treasures to foreigners has blinded society. Continuing to go on as so would lead us on the same path as Africa. Mongolia would become similar to the Congo because the wrong economic organisation issues such as those related to individual ownership or limiting foreign investment have been targeted.

Mongolians take Oyu Tolgoi and Tavan Tolgoi as their own properties. For that reason, citizens tend to act as if they

Photo by E. Zorigt

From left: D. Jargalsaikhan, B. Byambasaikhan, B. Bold

and the size of GDP [gross domestic product] might be indicators of how well the sector is improving.

B. Bold: Looking back at what we have achieved in the past 20 years, a lot has changed in positive ways. For example, many apartment blocks, motorways and bridges have been built. Though cars plug up roads with traffic, try to be optimistic.

The economy wasn't as rich as today's. Though it used to be nourished by the Erdenet enrichment factory, now it is indulged by investment from Oyu Tolgoi. Mongolia's economy is financed by investment, imports, VAT [value-added tax] and customs tax.

Spending from Oyu Tolgoi has enabled great opportunities for suppliers and business managers. Foreign organisations and international

VOICES OF BUSINESS

POLITICAL INSTABILITY MUST BE ERASED

By B. UURIINTUYA, B. BAYARTOGTOKH

The Voices of Business section is intended to share the thoughts and opinions of Mongolia's premier business people. In this issue are D. Jargalsaikhan, president of MIH Group, B. Byambasaikhan, chief executive of Newcom Group and B. Bold, chief executive officer of Altan Dornod Mongol.

Representatives from the government say that the business environment has improved. According to the *Doing Business 2013* report from the World Bank on business opportunities in countries throughout the world, Mongolia has jumped forward 12 places compared to last year when it stood at 75th place. How accurate is that conclusion?

D. Jargalsaikhan: Although there have been lots of such research, I would say it is a bit early to make a conclusion on what the government's policy has brought to Mongolia's business environment. It is a positive sign that Mongolia has moved forward. However, if compared to last year, Mongolia's business environment has not experienced any improvement. The situation cannot just be approached by some research conclusions.

It is not only up to the government to improve the business environment in Mongolia, but also business people should lend a hand as well. Cooperation between the two could bring visible results. Factors such as a greater number of jobs and improved living standards would be indicators of a business-friendly environment.

B. Byambasaikhan: The economy of Mongolia is one of the fastest growing economies in the world. Thus, the business environment must show improvement because more jobs and better living standards are the basic factors to sustain economic growth. Certain contributions from the private sector to the economy

I. OTGON

When someone ask "How's business", the entrepreneur says, "Well, the business framework is not so good".

"Most important to local and international entrepreneurs is a sustainable and transparent legal system. But in Mongolia, not a single law is issued with our input".

That person has every right to complain. Though 2011 was declared as the "Year of Business Reform", government has not passed any significant measures for business. Of course there have been state policies on tax, bureaucracy, and reducing corruption, but the private sector has not felt a very warm reception from government. Business people in Mongolia have come to realise that results have only come out from struggle from both sides.

They don't ask for money, but for open, transparent government, fair laws and regulations that leave room for profits, job opportunities, and the ability to improve the livelihoods of the people.

There are two different opinions about how the country is developing amidst this economic boom. The first is business in Mongolia is flourishing while the other posits it's being strangled. Over 60,000 private companies are responsible for 80 percent of the gross domestic product (GDP), and provide work for more than 800,000 people. Prestigious foreign companies from five continents operate within Mongolia's mining sector. Many Mongolians work for these companies, and receive training from them.

According to the World Bank's Doing Business 2013 report, Mongolia ranked 75th, jumping forwards 12 steps. Yet, entrepreneurs here are under the pressures of bribery, bureaucracy and high interest rates for loans. The banking sector in Mongolia has grown over the last 20 years, but critics point out its weak competitiveness. Citizens complain regularly about high interest for loans. The loan volume of commercial banks reached MNT 7. Trillion at the end of last year, increasing 24.1 percent compared with the last year.

Interest rates increased in April that year and by the end of 2012 had grown by 18.2 percent. Moreover, 79 percent of executive managers at commercial banks agreed in a survey that loan interests were high. They also say that pricy financial resources were the reasons for the high loan interest. Banks should pay mind to their competitiveness; otherwise their businesses won't develop properly.

Entrepreneurs are confronted with high loan interest, limited loan volume and short-term repayment schedules. This has led the heads of big companies to apply for loans from abroad. But foreign loans cannot be obtained so easily either.

The crucial question investors are asking is how sustainable is the legal system here.

This issue sees the launch of a new column called Voices of Business. One of the first guests is B. Byambasaikhan, executive director of Newcom Group. When asked how the foreign investment law passed last May has affected his business, he replies "Our company was working on a project to attract financing from foreign banks. It was then that the law was born. Although the foreign investment law doesn't directly show its consequences on our business, it certainly hinders certain progress".

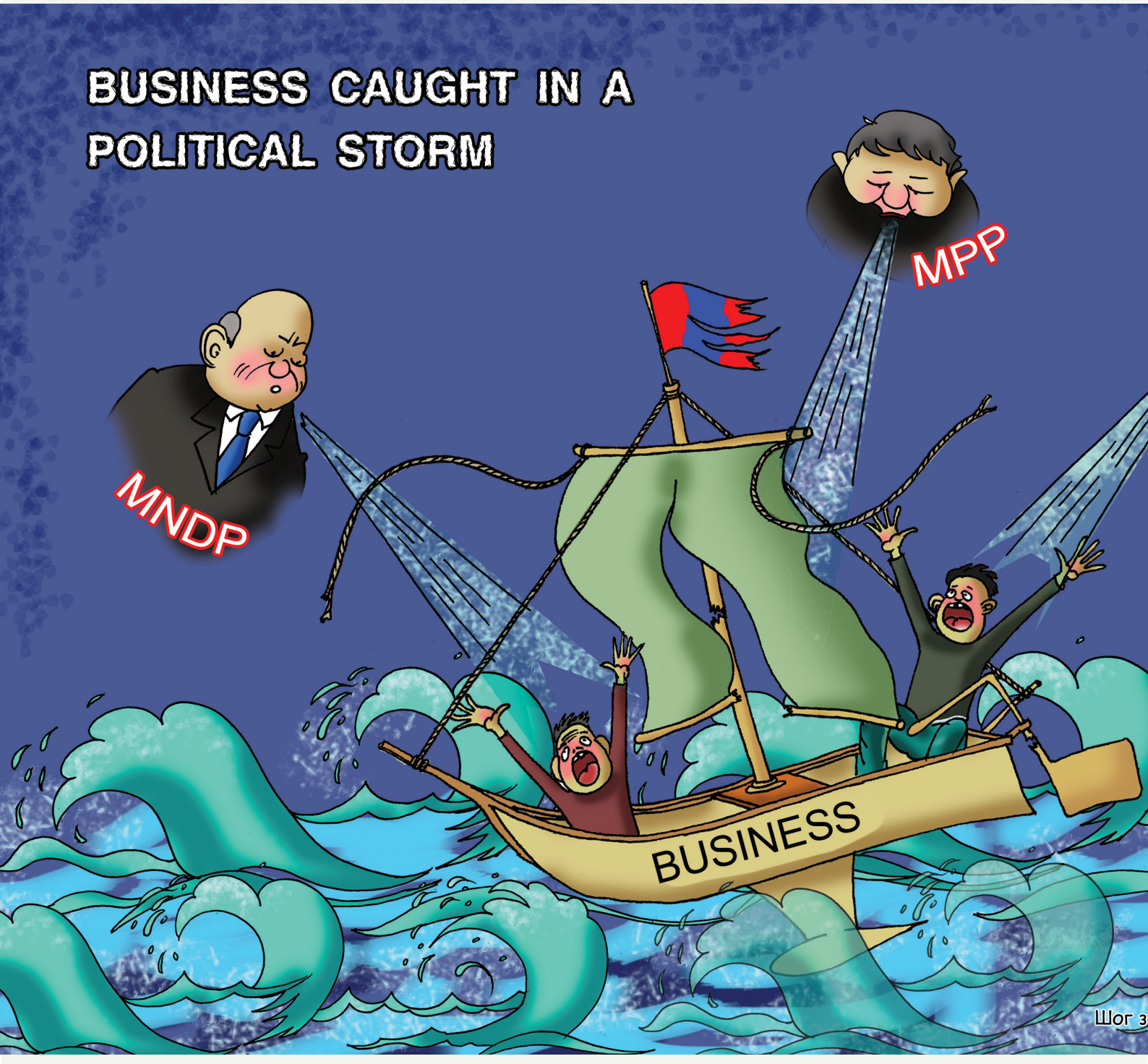
As another report shows, the Law on the Legal Status of Lawyers and Law on Tax Specialised Consultancy have left foreign companies at a standstill out of fear of violating the law. The law can be amended, but it causes confusion when the regulations are not presented clearly.

The efficiency of small and medium enterprises in Mongolia is weak compared with international groups, and business entrepreneurs have their headaches because of the difficulty in finding good staff. After 20 years of development, the generation of the business sector is here. It is close to a bright future.

Thus *Mongolian Economy* focuses on the driving forces of the economy and the business sector this issue. The staff and management here hope that *Mongolian Economy* can be the magazine of choice for Mongolia's entrepreneurs. ■

OPINION

HOW IS BUSINESS?

GLOBAL NEWS

IMF

The International Monetary Fund has warned again of a weakening global economic recovery despite government efforts to stimulate growth.The global economy is likely to grow at a slower rate than previously forecast over the next two years, the organisation said in its latest report. It said it now expected the euro zone to remain in recession in 2013, having previously predicted growth.

China

A preliminary gauge showed Chinese manufacturing activity accelerating in January, indicating positive momentum for the country's economy in the new year. The preliminary HSBC China Manufacturing Purchasing Managers Index, a gauge of nationwide manufacturing activity, rose to 51.9 in January, compared with a final reading of 51.5 in December, HSBC Holdings PLC said Thursday.

Japan

Japan has posted a record high trade deficit for 2012, as exports to Europe and China continued their plunge. The trade gap rose to 6.9 trillion yen (USD 78 billion) for the full year, the ministry of finance said.

United Kingdom

The U.K. economy shrank in the last three months of 2012, further fuelling fears that the economy could re-enter recession. The Office for National Statistics said the economy contracted 0.3 percent in the October-to-December quarter. The economy had grown by 0.9 percent in the previous quarter,

boosted by the London 2012 Olympic Games.

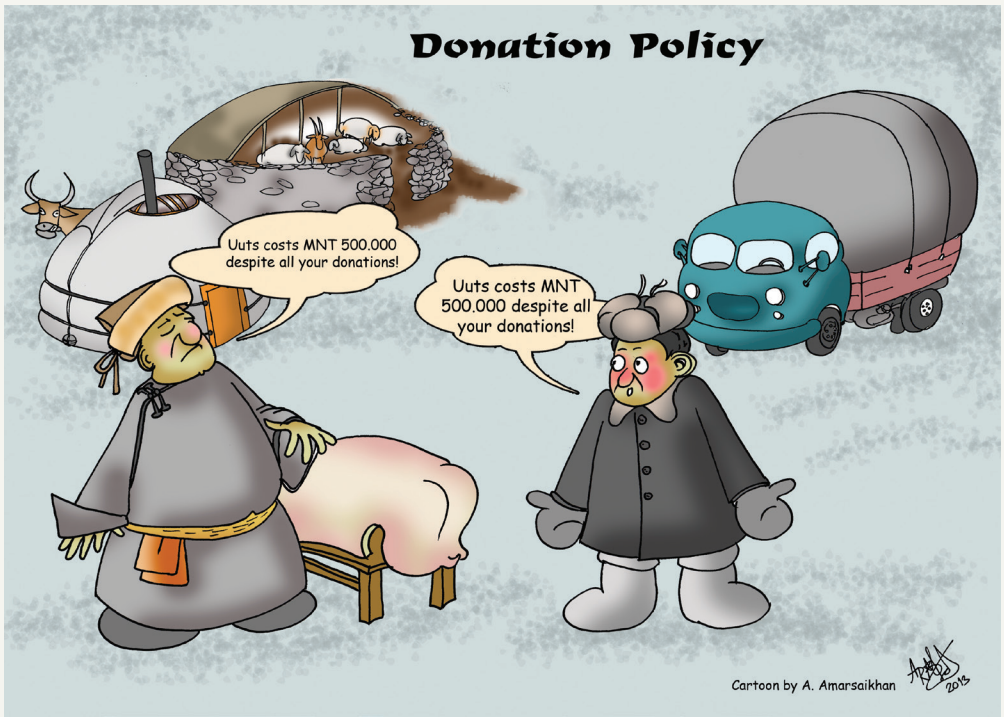
India

The Indian economy is headed for the decade's lowest growth of 5.7 to 5.9 percent this fiscal, with a likelihood of its picking up going forward on the back of a confidence-inducing budget and reforms initiatives. In its Mid-Year Economic Analysis, which was tabled in Indian parliament today, the government lowered the economic growth estimate for 2012 to 2013 to 5.7 to 5.9 percent, from 7.6 percent projected in Economic Survey in March.

Russia

Russia went 11 positions up on the international ranking of budget transparency by International Budget Partnership.

New Zealand took the first place on this list. It is followed by South Africa, the United Kingdom, Sweden, Norway and France. Russia's Open Budget Index makes up 74 points. In 2010, it was 60 points. The World Economic Forum has cautioned that Russia's economy is at a crossroads and significant changes are needed in order to stabilise and sustain growth and prevent social unrest. ■

MONGOLIA

Energy

Mongolian and Japanese government officials signed an agreement to lift Mongolia's energy sector to world standards. According to the partnership agreement, the two countries will implement projects designed to reduce carbon emissions to slowdown the process of global warming by adopting environmentally friendly technology. Currently, they are working on a technical survey to investigate ways to reduce carbon emissions.

Tourism

The World Wildlife Fund will establish an eco-route for tourists through the natural habitat of the snow leopard and wild mountain sheep in

Mongolia to protect the rare species.

The project was designed to increase local residents' income from tourism and encourage them to protect the animals instead of hunting them illegally. According to the report, the eco-route is expected to open in 2013 and will pass through Mongolia's western region and neighboring areas of Russia

Foreign trade

Currently, mineral products make up 82 percent of total exports while 90 percent of total mineral exports is comprised mainly of coal, refined copper, iron ore and oil. Copper and coal exports fell by 13 and 17 percent, respectively. Iron ore and petroleum product exports came to a downfall. Overall mining revenues from exports fell by USD 339 million last year

Agriculture

This year the government provided MNT 5 billion to establish a state-owned agriculture exchange company. Further, the government has decided additional financing would draw from private companies and international organisations.

Infrastructure

Government concluded its New Railway project funding, with plans to allocate USD 55 billion next month. The Development Bank is obliged to administer the funds by February's end. The funds administered will be accounted for in the government budget.

Banking sector

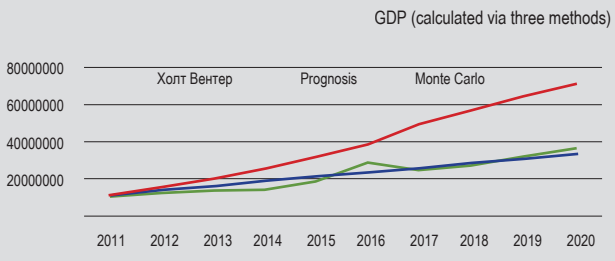
The Bank of Mongolia surveyed 14 commercial banks' executive directors on their thoughts about increasing interest rates for borrowing each year. Eleven executives, or 79 percent of the total survey participants, said interest rates were high. Interest rates are high because of high borrowing costs, limited opportunities for borrowing, and long-term economic instability, they said.

Looking at how the global financial market is divided, capital markets comprise 21 percent, the banking sector is 42 percent and bonds are 37 percent. Comparatively, 90 percent of Mongolia's financial market belongs to the banking sector.

In the past 10 years, industries such as agriculture and mining accounted for 40 percent of Mongolia's gross domestic product (GDP). In developed nations these sectors average at about 2 percent or less.

Countries	GDP	Structure of Financial Market			
		Capital market shares	Open-end bond	Closed-end bond	Bankins sector capital
Worldwide	87%	21%	16%	21%	42%
EU	67%	12%	12%	24%	52%
North America	121%	27%	17%	31%	24%
Canada	138%	29%	15%	13%	42%
USA	119%	27%	17%	33%	22%
Japan	75%	14%	40%	9%	38%

Horn Bow From Dulaankhaan

Archery is one of Mongolia's oldest traditional professions and is perhaps worth more than all the coal, copper and gold under our feet...8

Spendy Habits

Tsevelmaa, a 60-year-old grandmother with tangled hair and unwashed clothes, sat wistfully on a sturdy bed. She has not been able to talk or walk since she had a blood stroke six years earlier...18

75 mm

There are 267 kilometres between Tavan Tolgoi and Gashuunsukhait. That's a long way without any roads or railroad...22

Middle Class: Do We Have One In Mongolia

Economic development is the primary objective of the majority of the world's nations. This truth is accepted almost without controversy. ...24

BUSINESS

8 How is Business?

10 Political Instability Must Be Erased

14 Horn Bow From Dulaankhaan

17 Elements of Risk and the Creation of Value

ECONOMY

18 Family Budget

22 75 mm

23 Licensing Woes

24 Middle Class: Do We Have One In Mongolia

27 A New Law Shines While The Old One Fades

For a green development

MONGOLIAN ECONOMY

FOUNDER, EDITOR: D. Bekhbayar /9999-4248/
FOUNDER, DEPUTY EDITOR: I. Otgonjargal /8800-6228/

ENGLISH EDITOR: Terrence Edwards
SUB-EDITOR: B. Enkhmart

JOURNALISTS: B. Bayartogtokh
B. Enkhtsetseg
E. Zorigt
B. Uuganbayar
Kh. Khulan
B. Uuriintuya

TRANSLATOR: J. Tumenbayar
B. ZAYA

DESIGNER, WEB ADMIN: Sh. Oyundari
PROGRAMMIST: B. Lkhagvachuluun

MARKETING MANAGER: D. Barianjav /8880-0825/
D. Battulga /9902-2279
B. Enkhtsetseg /9901-5476/
S. Tsend-Ayush /8870-3633/

"ECONOMY" TV STUDIO
PRODUCER: Ts. Bat-Otgon
GRAPHIC DESIGN: G. Buyanbaatar

ADDRESS:
Tod Tower-604 Ankara Street-23
4th Khoroo Chingeltei District
Ulaanbaatar, Mongolia

Central Post Office, P.O.B 2762, 15160
Ulaanbaatar, Mongolia

URL: www.mongolianeconomy.mn
E-MAIL: info@mongolianeconomy.mn
TEL/FAX: 976 - 7011 5476

SELLING POINTS:
Internom bookstore
Flower center
Minj plaza
Altantulkhuur bookstore
Nomin supermarkets
Maks supermarkets
Presko supermarket
BTSI supermarket
Zig zag autoservice
"Az orchlon"bookstore
"Bileg" store
"Grand Plaza" supermarket

MIR BOOKSTORE:
"Grand plaza"
"Metro mall"
"Sky" supermarket
"Ulaanbaatar" store
"Max mall"

Printed at Ulaanbaatar Print Co., LTD
www.ubprint.mn

MONGOLIAN ECONOMY

SUBSCRIBE ONLINE

www.mongolianeconomy.mn

ALGERIA, BAHRAIN, BRUNEI DARUSSALAM, COLOMBIA, CÔTE D'IVOIRE, EGYPT, GABON, GHANA, INDONESIA, JORDAN, KUWAIT, LEBANON, LIBYA, MALAYSIA, **MONGOLIA**, MOROCCO, NIGERIA, OMAN, PAPUA NEW GUINEA, PERU, PHILIPPINES, QATAR, SENEGAL, SAUDI ARABIA, SOUTH AFRICA, SYRIA, THAILAND, TUNISIA, TURKEY, UAE: ABU DHABI, UAE: DUBAI, UAE: RAS AL KHAIMAH

Are you seeing the full picture?

To anticipate the future, you need to know what lies beneath the surface.

Oxford Business Group reports help you understand how changes over the past 12 months will affect your strategy. Each country report balances our on-theground analyst' insights with contributions from heads of state, ministers and Fortune 500 CEOs.

Whether you're entering a new market or already entrenched, our country reports are your indispensable guide.

Pre-order your 2012 reports today.

"Vital information for anyone considering working in the country"— Financial Times

OXFORD BUSINESS GROUP

THE BUSINESS COUNCIL OF MONGOLIA

ERNST & YOUNG

CLYDE&CO

THE INSIDE EDGE

www.oxfordbusinessgroup.com

E mongolia@oxforbusinessgroup.com

TRANSWEST MONGOLIA LLC

KOMATSU®

YOUR AUTHORIZED KOMATSU DEALER IN MONGOLIA

- Komatsu Mining and Construction Equipment Sales
- OEM Parts and Factory trained Technicians
- Hensley G.E.T, Black Cat Blades and FSI Fire Suppression Systems
- World Class Technical Training Center

HENSLEY FSI BLACK CAT BLADES

Suite 601, 6th Floor, Blue Sky Tower, Peace Avenue-17, 1st Khoroo, Sukhbaatar District,
P.O. Box- 2016, Central Post, Ulaanbaatar-14210, Mongolia
Tel: (976) 70109905, Fax: (976) 70109906

E-mail: info@transwest.mn
www.transwest.mn

For a green development

MONGOLIAN ECONOMY

Horn Bow From Dulaankhaan

Licensing Woes

Mongolia's Economy Finance and Business Magazine February , 2013. №02 (036) www.mongolianeconomy.mn

POLITICAL INSTABILITY MUST BE ERASED